



MAY, 2022

VILNIUS, REPUBLIC OF LITHUANIA

**INTERDISCIPLINARY RESEARCH:  
SCIENTIFIC HORIZONS AND PERSPECTIVES**

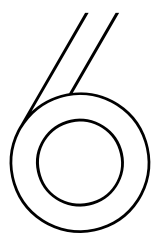
III INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND THEORETICAL CONFERENCE

**VOLUME 1**



**EUROPEAN  
SCIENTIFIC  
PLATFORM**





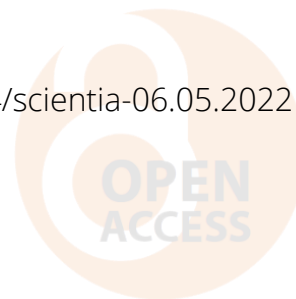
May, 2022

Vilnius, Republic of Lithuania

**INTERDISCIPLINARY RESEARCH:  
SCIENTIFIC HORIZONS AND PERSPECTIVES**  
III International Scientific and Theoretical Conference

**VOLUME 1**

Vilnius, 2022



*Chairman of the Organizing Committee: Holdenblat M.*

*Responsible for the layout: Bilous T.*

*Responsible designer: Bondarenko I.*

I-69 **Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives:** collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 1), May 6, 2022. Vilnius, Republic of Lithuania: European Scientific Platform.

ISBN 979-8-88526-814-1

DOI 10.36074/scientia-06.05.2022

Papers of participants of the III International Multidisciplinary Scientific and Theoretical Conference «Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives», held on May 6, 2022 in Vilnius are presented in the collection of scientific papers.



*The conference is included in the Academic Research Index ReserchBib International catalog of scientific conferences.*

*Conference proceedings are publicly available under terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).*

UDC 001 (08)

© Participants of the conference, 2022

© Collection of scientific papers «SCIENTIA», 2022

© European Scientific Platform, 2022

ISBN 979-8-88526-814-1

## CONTENT

### SECTION 1.

#### ECONOMIC THEORY, MACRO- AND REGIONAL ECONOMY

EUROPEAN UNION EXPERIENCE OF MARICULTURE INSTITUTIONAL ENSURING: GROUNDS FOR RESTORATION AND DEVELOPMENT IN UKRAINE

**Tiutiunnyk H.** ..... 8

THE CONCEPT OF THE PROJECT AND ITS MAIN FEATURES

**Khovrat A., Teslenko D.** ..... 11

### SECTION 2.

#### ENTREPRENEURSHIP, TRADE AND SERVICE SECTOR

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ВПРОВАДЖЕННЯМ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ

**Бойко І.М.** ..... 14

СУТНІСТЬ ТА ВИДИ ІННОВАЦІЙНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

**Ємельянов О.Ю.** ..... 17

### SECTION 3.

#### FINANCE AND BANKING; TAXATION, ACCOUNTING AND AUDITING

ОФШОРНЕ ІНВЕСТУВАННЯ, СУТНІСТЬ І РОЛЬ У ФІНАНСУВАННІ СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

**Гльоза А.О.** ..... 20

ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

**Кузін Г.І.** ..... 23

### SECTION 4.

#### MARKETING AND LOGISTICS ACTIVITIES

АНАЛІЗ ВНУТРІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА РІТЕЙЛУ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

**Семенда О.В.** ..... 25

### SECTION 5.

#### MANAGEMENT, PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

ВИКОРИСТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

**Стеблюк Н.Ф., Люта А.С.** ..... 29

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ В ЕЛЕКТРОННОМУ ВРЯДУВАННІ:  
ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА  
**Русавська А.О.** .....31

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ «ДІЛОВА РЕПУТАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВА»  
**Верескля М.Р., Михаліцька Н.Я.** .....34

SECTION 6.

SOCIAL WORK AND SOCIAL WELFARE

THE CONCEPT AND CONTENT OF CONTRACTS IN THE FIELD OF  
PROFESSIONAL SPORTS  
**Teumuratov M.** .....36

SECTION 7.

INTERNATIONAL RELATIONS

THE ATTITUDE OF FRANCE TOWARDS AZERBAIJAN IN THE FOREIGN POLICY  
OF THE SOUTH CAUCASUS IN THE POST-WAR PERIOD  
**Kazimova Z.F.** .....40

КЛАСТЕРНІ ІНІЦІАТИВИ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ ЛИТВИ: ТЕНДЕНЦІЇ  
РОЗВИТКУ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ  
**Трушкіна Н.В., Шипоша В.А.** .....43

РОЗВИТОК МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЧЕХІЄЮ (ВІД  
ЗДОБУТТЯ УКРАЇНОЮ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ДО СЬОГОДЕННЯ)  
**Коваленко Д.С.** .....46

SECTION 8.

LAW AND INTERNATIONAL LAW

INTELLEKTUAL MULK SOHASIDAGI NIZOLARNI HAL ETISHDA MUQOBIL  
USULLARI O`ZBEKISTONDA VA HORIJYIY MAMLAKATLARDA;  
QIYOSIY-HUQUQIY TAHLIL ASOSIDA  
**Rasulov Sh.G. o`g`li** .....50

IXTIROLARNI XALQARO TARTIBDA RO`YXATDAN O`TKAZISHNING UMUMIY  
TUSHUNCHASI  
**Boboto`xtayev S.A. o`g`li** .....56

ON THE POLITICAL-LEGAL ARRANGEMENTS GOVERNING INTERACTION  
BETWEEN PUBLIC AUTHORITIES AND PUBLIC OPINION  
**Oleinykov S.N.** .....60

PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN UKRAINE AND THE  
EU: COMPARATIVE-LEGAL ASPECT  
**Mukomela K.O.** .....63

|   |    |
|---|----|
| ЗНАЧЕННЯ ПРЕЗЮМОВАНИХ ФАКТІВ ДЛЯ ДОКАЗОВОЇ ПОЗИЦІЇ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ<br><b>Устінова-Бойченко Г.М.</b> .....                          | 65 |
| КІБЕРСКВОТИНГ: ПОНЯТТЯ ТА МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ<br><b>Фаїзов А.В.</b> .....  | 67 |
| МЕДІАЦІЯ У СФЕРІ ВИРШЕННЯ МЕДИЧНИХ СПОРІВ (КОНФЛІКТІВ)<br><b>Губанова О.В.</b> .....  | 70 |
| ПРАВА ЛЮДИНИ: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ<br><b>Лісова К.С.</b> .....   | 72 |
| РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН В СРСР<br><b>Добіжа В.В.</b> .....  | 74 |
| ТРИПС БИТИМИ: ХАЛҚАРО САВДО МУНОСАБАТЛАРИДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛК ХУҚУҚЛАРИНИНГ ЭЪТИРОФ ЭТИЛИШИ<br><b>Нажмиддинов М.М. ўғли</b> .....       | 77 |
| «ТЎЛОВГА ҚОБИЛИЯТСИЗЛИК» ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ХУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ<br><b>Жумабаев Б.А. ўғли</b> .....                 | 84 |
| ФУНКЦІОНУВАННЯ НОТАРІАТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ<br><b>Слободська Д.Р.</b> .....            | 89 |
| SECTION 9.<br>INSTITUTE OF LAW ENFORCEMENT, JUDICIAL SYSTEM AND NOTARY  |    |
| ДЕЯКІ ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ «ФЕН-ШУЙ» СПІВІСНУВАННЯ ПРИВАТНОГО І ДЕРЖАВНОГО НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ<br><b>Пірог А.С.</b> .....                 | 92 |
| ПРОТОКОЛ БЕРКЛІ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ПРОВЕДЕННЯ РОЗСЛІДУВАНЬ З ВИКОРИСТАННЯМ ВІДКРИТИХ ЦИФРОВИХ ДАНИХ<br><b>Подкопаєв С.В.</b> ..... | 94 |
| SECTION 10.<br>MILITARY SCIENCES, NATIONAL SECURITY<br>AND SECURITY OF THE STATE BORDER   |    |
| IMPLEMENTATION OF GENDER APPROACH IN THE MODERN UKRAINIAN ARMY<br><b>Moroz K.V.</b> .....   | 96 |

SECTION 11.

BIOLOGY AND BIOTECHNOLOGY

INITIAL STAGES OF ONTOGENETIC DEVELOPMENT OF MOHRINGIA  
HYPANICA GRYNJ ET KLOK. IN VITRO

**Dzus L., Koldar L., Nebykov M. ....98**

STUDY ON WOUND HEALING EFFECT OF ANTIMICROBIAL GEL SAMPLES IN  
THE MODEL OF RAT ARTIFICIAL SURGICAL WOUNDS AS COMPARED TO THE  
ONE OF LEVOMECOL OINTMENT

**Research group:**

**Vipova N.L., Filatova A.V., Makhmudov L.U., Rakhmonova G.G., Abrekova N.N.,  
Abdugafurova D.G., Yakubova R.A., Tagayalieva N.A., Akhmedov O.R. ....100**

ВПЛИВ ПЕРЕДПОСІВНОЇ ОБРОБКИ НАСІННЯ РІСТСТИМУЛЮЮЧИМИ  
ПРЕПАРАТАМИ НА ФОРМУВАННЯ ПОКАЗНИКА ЧИСТОЇ ПРОДУКТИВНОСТІ  
ФОТОСИНТЕЗУ

**Заболотний О.І. ....102**

НАКОПИЧЕННЯ ХЛОРОФІЛІВ У ЛИСТКАХ КУКУРУДЗИ ЗА ПЕРЕДПОСІВНОЇ  
ОБРОБКИ НАСІННЯ РЕГУЛЯТОРАМИ РОСТУ РОСЛИН

**Заболотний О.І., Заболотна А.В. ....104**

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РОСЛИН РОДУ RHUS L. В  
АНТРОПОГЕННО-ПЕРЕТВОРЕНИХ ЛАНДШАФТАХ

**Ковальчук Т.Д. ....106**

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ВИДІВ РОДУ MUSCARI MILLER В УМОВАХ  
УРБАНІЗОВАНОГО СЕРЕДОВИЩА

**Діденко І.П., Рибак М.О., Балабак О.А. ....111**

ПОРІВНЯННЯ ПОКАЗНИКІВ ЯКОСТІ ВОДИ НА ВОДОЗБОРІ РІЧКИ СВІЧА  
(ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ)

**Янків К.А., Бондар О.Б. ....115**

ПРООКСИДАНТНО-АНТИОКСИДАНТНИЙ СТАТУС У ПЕЧІНЦІ ЩУРІВ ЗА ДІЇ  
БЕНЗОАТУ НАТРІЮ Й АСКОРБІНОВОЇ КИСЛОТИ

**Кеца О.В., Гусякова А.П., Швець А.О. ....117**

РОСЛИНИ РОДИНИ COMPOSITAE GISEKE У КВІТКОВОМУ ОФОРМЛЕННІ  
МІСТА УМАНЬ

**Ковальчук Т.Д., Бурмістрова Н.О., Фабрика М.Р. ....120**

SECTION 12.

AGRICULTURAL SCIENCES AND FOODSTUFFS

SOIL AND PH CONDITIONS OF PECAN CULTIVATION: GENERAL ASPECTS

**Volvak O. ....125**

ДИНАМІКА ЩІЛЬНОСТІ ҐРУНТУ ПРИ ВИРОЩУВАННІ КАРТОПЛІ ЗА РІЗНИХ СПОСОБІВ ОСНОВНОГО ОБРОБІТКУ В УМОВАХ ЛІВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

**Науково-дослідна група:**

**Масик І.М., Коваль Ю.Ю., Авраменко О.Ю., Шматко К.В., Неделініцина Д.Л. . 127**

SECTION 13.

VETERINARY SCIENCES

RELEVANCE OF GIARDIASIS

**Karpenko O.A. .... 130**



## SECTION 1.

### ECONOMIC THEORY, MACRO- AND REGIONAL ECONOMY

---

**Hanna Tiutiunyk**

PhD in Economics, Researcher

*SO "Institute of Market and Economic and Ecological Research of the National Academy of Sciences of Ukraine", Odesa, Ukraine*

---

## **EUROPEAN UNION EXPERIENCE OF MARICULTURE INSTITUTIONAL ENSURING: GROUNDS FOR RESTORATION AND DEVELOPMENT IN UKRAINE**

Sustainable development of aquaculture in the European Union is one of the objectives of the Common Fisheries Policy (CFP) Regulation. Aquaculture animals and products are covered by Annex I to the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), which extends the substantive scope of European Union primary law, as referred to in Articles 39 to 44 of the TFEU, to fish, molluscs and crustaceans. The Regulation of the Common Fisheries Policy established an "open method of coordination" to support the growth of the aquaculture sector of the European Union, ensuring its economic, environmental and social sustainability (Long, 2016). The strategic coordination of aquaculture policy in the European Union includes such key strategic documents as the Strategic Guidelines of the European Union Commission for the Sustainable Development of Aquaculture and the Multiannual National Strategic Plans for Aquaculture. In the medium term, aquaculture (including mariculture) of the European Union will be developed within the framework of the following strategic recommendations: EU 2020 is the European Union's 10-year strategy for job creation and growth; Integrated Maritime Policy of the EU - ensuring a more coherent approach to maritime issues with enhanced coordination between different policy areas (European Commission, 2018).

A number of other legal documents cover issues related to: protection of wild fauna and flora and ensuring their conservation (European Commission, 2019), protection of marine areas (European Commission, 1991) submitted by Italy pursuant to Council Regulation (EEC) No 4028/86, maritime spatial planning (Przedzimirska et al., 2019), development of sea basin development strategies, improving the structure of the maritime sector, improving its competitiveness and sustainability (European Commission, 1986). Portugal has the highest level of legal capacity among the European Union. Spain is a leader in the European Union in the development of mariculture (FAO, 2020). Countries such as Portugal, France and Italy have a sufficient legal framework. When substantiating the ways of implementing the institutional support of mariculture in Ukraine, it is appropriate to consider these countries.

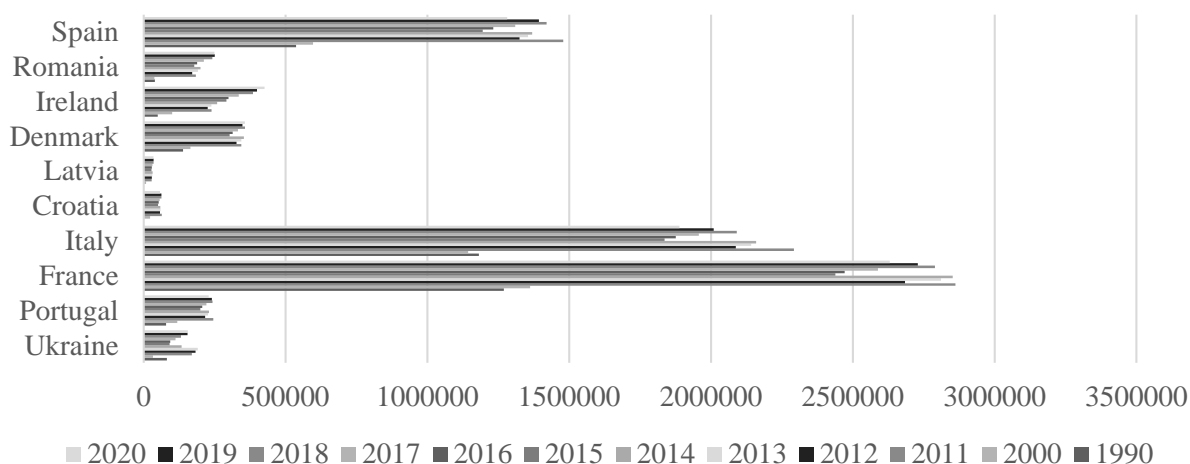
Institutional support for the development of mariculture on the basis of sustainable development is not covered in all databases of the European Union. Regulations governing the sustainable development of this specialized field are present in countries such as Portugal, Spain, Croatia and Latvia. Among the best practices of the Member States (Spain, Austria, the Netherlands) are references to specific certification schemes that should ensure sustainability, quality and social responsibility. Some legal acts of EU member states are listed below: Blue growth is a long-term strategy to support sustainable growth in the maritime sector; Common fisheries policy; The Aquaculture Sustainability Strategy; Strategic guidelines for sustainable development of aquaculture of the European Union (European Commission, 2020), Strategic Guidelines for the sustainable development of EU aquaculture (European Commission, 2013).

The European Union has adopted a wide range of environmental legislation related to aquaculture, including the Water Framework Directive (WFD) (Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council, 2000), the Marine Strategy Framework Directive (MSFD) (European Commission, 2008). The main part of the legislation on the licensing of aquaculture in the European Union is the Fisheries Act (FAO, 1997). The framework for management and policy measures of the European Union is set out in the Basic Fisheries Management Regulations № 1380/2013 (Long, 2016). Other key pieces of legislation include: Sections 2, 3 and 4 of the Fisheries and Coastline Act 1998, № 54; Section 101 of the Law on Marine Fisheries and Maritime Jurisdiction 2006, № 8; Regulations on Aquaculture, 1998 S.I. NO. 236 of 1998 (European Commission, 2020).

The European Union's Common Fisheries Policy, Maritime Policy and International Ocean Management is supported by the European Maritime, Fisheries and Aquaculture Fund from 2021 to 2027. Regulation (EC) 2021/1139 of 7 July 2021 (European Commission, 2021a). Funding for the sustainable use of water and marine resources is a key factor in sustainable blue growth, including fisheries, conservation of marine biological resources, food security, healthy, safe, clean and environmentally sound seas and oceans. achieving UN Goal 14 on sustainable development.

Licensing of the industry at national level, in particular compliance with aquaculture animal health requirements, is harmonized in the form of Directive 2006/88. Directive 2006/88 provides for the establishment of appropriate permits for aquaculture establishments and enterprises, with a view to establishing a common structure for the prevention, control and eradication of diseases (Council Directive 2006/88/EC on animal health requirements for aquaculture animals and products thereof, and on the prevention and control of certain diseases in aquatic animals). A general framework for the planning of human activities at sea is established by Directive 2014/89 / EC of the European Parliament and of the Council establishing a framework for maritime spatial planning (European Commission, 2014).

The aquaculture sector is playing an important role in the European Union's recovery from the European Union's Covid-19 outbreak, which focuses on the green and digital transition of the economy. The European Green Agreement and the Farm to Fork Strategy emphasize the potential of grown seafood as a source of protein for low-carbon food and feed, which is the basis for building a sustainable food system. The Strategic Guidelines for More Sustainable and Competitive EU Aquaculture for 2021-2030 (European Commission, 2021b) aim to provide a common vision for the Commission, the Member States of the European Union and stakeholders to further increase aquaculture as a sector that is more competitive and a global benchmark in terms of sustainability.



**Fig. 1. Diagram of the current state of GDP of the European Union leaders in the development of specialized mariculture, countries with a legislative basis for the development of mariculture on the basis of sustainable development and Ukraine (in US mln. dollars) for 1990-2020**

*Source: authorial development using (World Bank, 2022).*

In order to substantiate measures to implement institutional support of mariculture, in addition to the regulatory framework, the development of gross domestic product of EU countries, leaders in the development of specialized mariculture, countries with a legislative framework for mariculture on the basis of sustainable development and Ukraine (Fig. 1).

It is possible to consider the possibility of considering the institutional support of Portugal and Spain, which corresponds to a high level of regulatory framework for mariculture, attention to sustainable development of the industry and the relevant key indicators of economic development) in the field of tangible and intangible production.

## References:

1. European Commission (1986). Council regulation (EEC) No 4028 / 86 on Community measures to improve and adapt structures in the fisheries and aquaculture sector. *Official journal of the European Communities*, 1/376, 7-24.
2. European Commission (1991). Commission decision of on the multiannual guidance programme for aquaculture and the provision of protected marine areas (1992 to 1996) submitted by Italy pursuant to Council Regulation (EEC) No 4028/86. *Official Journal of the European Union*, 5, 39-42.
3. European Commission (2008). Marine Strategy Framework Directive 2008/56/EC of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 establishing a framework for community action in the field of marine environmental policy. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008L0056>
4. European Commission (2013). Strategic Guidelines for the sustainable development of EU aquaculture. COM 229.
5. European Commission (2014). Directive 2014/89/EU of the European Parliament and of the Council establishing a framework for maritime spatial planning. <https://www.ecolex.org/details/legislation/directive-201489eu-of-the-european-parliament-and-of-the-council-establishing-a-framework-for-maritime-spatial-planning-lex-faoc158296/>
6. European Commission (2018). Commission implementing decision (EU) 2018/620 on the technical specifications for the Copernicus service component pursuant to Regulation (EU) No 377/2014. *Official Journal of the European Union*, 23, 23-55
7. European Commission (2019). Commission Implementing Regulation (EU) 2019/1587 of prohibiting the introduction into the Union of specimens of certain species of wild fauna and flora in accordance with Council Regulation (EC) No 338/97 on the protection of species of wild fauna and flora by regulating trade therein. *Official Journal of the European Union*, 27, 5-21
8. European Commission (2020). National Strategic Plan for Sustainable Aquaculture Development [https://ec.europa.eu/oceans-and-fisheries/ocean/blue-eco\(my/aquaculture/aquaculture-multiannual-national-plans\\_en](https://ec.europa.eu/oceans-and-fisheries/ocean/blue-eco(my/aquaculture/aquaculture-multiannual-national-plans_en)
9. European Commission (2021a). Regulation (EU) 2021/1139 of The European Parliament and of the Council of 7 July 2021 establishing the European Maritime, Fisheries and Aquaculture Fund and amending Regulation (EU) 2017/1004. *Official Journal of the European Union*, 13.7.2021. 47
10. European Commission (2021b). Strategic guidelines for a more sustainable and competitive EU aquaculture for the period 2021. COM(2021) 236. <https://assets.swoogo.com/uploads/1126064-60a123584e641.pdf> Brussel.
11. FAO (1997). Fisheries (Amendment) Act. <https://www.fao.org/faolex/results/details/zh/c/LEX-FAOC020939/>
12. FAO (2020). The state of World Fisheries and aquaculture. Sustainability in action <https://www.fao.org/3/ca9229en/ca9229en.pdf>
13. Long, R. (2016). European Union aquaculture law and policy: prescriptive, diffuse and requiring further reform. *Marine Resource Law (Thomson Round Hall 2007)*.
14. Przedzimirska, J., Olenycz, M., Turski, J., Pardus, J., Lazić, M., Matczak, M., Zaucha, J., Bereśniewicz, J.L., Rakowska, I. (2019). Common methodological approach on addressing the mussel farms in maritime spatial plans. European Union. Maritime Institute of Gdańsk.

**Artem Khovrat**

student of the Faculty of Computer Science  
*Kharkiv National University of Radio Electronics, Ukraine*

**Denys Teslenko**

student of the Faculty of Computer Science  
*Kharkiv National University of Radio Electronics, Ukraine*

---

## **THE CONCEPT OF THE PROJECT AND ITS MAIN FEATURES**

In the activities of modern companies today, it is difficult not to notice the trend of transition from a traditional culture based on long-term planning to the World of Projects (Project World), in which business divides its activities into individual projects that allow faster and more flexible market requirements and new conditions. Business is always a good filter in the selection of business technologies, because in the case of inefficiency of a technology, it (business) loses profits. So what is a project? There are many definitions of these terms in the modern literature and on the Internet, but they are all quite similar, so let's focus on a few of them.

– PMBoK: A project is a temporary enterprise designed to create unique products, services or results [1].

– Germany, standard DIN 69901: A project is an enterprise (intention) that is largely characterized by the uniqueness of the conditions of their combination, for example: goal setting; temporary, financial, human and other restrictions; differentiation from other intentions; project-specific organization of its implementation.

– Phil Beguly. A project is a sequence of interrelated events that take place over a set limited period of time and are aimed at achieving a unique but at the same time definite result.

As we can see, the definitions are really similar in many ways. In all definitions, the authors talk about some features that are common to all projects without exception - these are the so-called features of the project. Let's highlight these features.

1. The presence of a specific, clearly defined goal (in Beguly's result). Goal setting is the first and initial stage of the project. Defining a goal correctly can be quite difficult, but it is extremely important that the goal is set and the indicators of its achievement are determined. Any project, the smallest or the largest, is designed to achieve any result. "All projects have certain results. It could be a new house, a printed book, a modified company structure, a new car, or an election victory." Therefore, if a project does not have a specific goal, it cannot be a project.

2. Each project is unique. No two projects are the same. Each project differs from the other at least sometimes, not sometimes, then in place. Of course, there are projects whose uniqueness is obvious, for example, these include something like Pyramid of Cheops in Giza, and there are projects that are not so unique. On this basis, we can distinguish typical projects with small signs of uniqueness and atypical, one-time projects with high uniqueness. It should also be noted that uniqueness can be attributed to the project as a whole and to its individual components.

3. The one-time nature of projects distinguishes them from business processes and the fact that no repetitive activity can be considered a project. The project is being developed, implemented, completed – that's all. If there is a return to the same activity that took place during the project implementation, it may not have been a project. It is important to understand that the project may be repetitive. This will happen if a person is working on a project to publish his book, he will have to return to writing this book for a certain amount of time until this work is completed.

4. Limited time in time means that any project has a certain beginning and end. A project can take days or weeks, and even years and even decades, but such projects have a deadline. Completion of a project is usually associated with the achievement of the project goal, or completion can be said when it becomes clear that the project goal cannot be achieved in any way.

5. Limited resources. This feature indicates that each project has a specific budget provided to it, and the project should be implemented within this budget. In addition, the project also has limited human and other material and technical resources. Summarizing all the above, we note that knowing the signs of such a phenomenon as a project, a modern manager will be able to more effectively build work on project management in his organization.

The project life cycle is a basic element of the concept of project analysis and reflects the development of the project, namely the work that takes place at different stages of preparation, implementation and operation of the project [4].

Thus, the project life cycle reflects the scheme or algorithm of a certain sequence of actions during the development and implementation of the project.

According to the program materials of the United Nations Industrial Development Organization (UNIDO), any investment project goes through three main phases of its development, namely:

- pre-investment (preliminary research before the final investment decision);
- investment (design, contracting, construction);
- operational or operational phase (stage of operation of newly created facilities).

Each of these phases in turn is divided into stages and stages, which correspond to their goals and methods.

The pre-investment phase includes the search for investment opportunities, analysis of alternatives, preliminary project selection (preliminary feasibility study, project conclusion, investment decision), final project formulation and assessment of its technical, economic and financial acceptability; identification of funding sources; the stage of final consideration of the project and decision-making on it; approval and examination of the investment project.

The investment phase includes investing in the object of investment and the implementation of the necessary practical actions. This phase includes establishing the legal, financial and organizational framework for the project; acquisition and transfer of technologies, including major design work; detailed project elaboration and conclusion of contracts (participation in tenders, evaluation of proposals and negotiations); purchase (lease) of land, construction work and installation of equipment; pre-production marketing, including supply and the formation of the company's administration; recruitment and training of staff; commissioning and start-up of the enterprise.

The investment phase, or development of investments, is the period of realization of the investment project. The main task of this period is the fulfilment by investment entities of their functional responsibilities for the project. In addition, they should constantly monitor and supervise the project implementation process, evaluate current results (deviations) and make adjustments to the business plan, production organization project, work organization project, financing plan, calendar plan or network schedule and other documents, according to through which you can monitor and regulate the development of investments.

The mechanism of such constant supervision and control over the process of investment development is called monitoring of investment projects.

The operational phase is the last in the project cycle, when the investor receives results from the invested capital. That is, this phase includes the reimbursement by the investor of the funds spent, making a profit or achieving a certain social effect that occurs as a result of the operation of the investment object.

The basis of the operational phase is the study of technical, commercial, financial and economic condition of the enterprise to further improve the efficiency of its activities. Thus, the phase of pre-investment research begins again.

**References:**

1. Pyster, A., D. Olwell, N. Hutchison, S. Enck, J. Anthony, D. Henry, and A. Squires (eds). Guide to the Systems Engineering Body of Knowledge (SEBoK) version 1.0. — The Trustees of the Stevens Institute of Technology, 2012.
2. ISO/IEC/IEEE 24765:2010 Systems and software engineering — Vocabulary. — 2010.
3. R. Max Wideman (2004), A Management Framework: For Project, Program and Portfolio Integration. p. 30
4. Turner, J. Rodney, and Ralf Müller. "On the nature of the project as a temporary organization." International journal of project management 21.1 (2003).

## SECTION 2.

### ENTREPRENEURSHIP, TRADE AND SERVICE SECTOR

---

**Бойко Ірина Михайлівна**

аспірант, ст. викладач кафедри підприємництва і торгівлі  
*Національний університет «Одеська політехніка», Україна*

---

## **МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ВПРОВАДЖЕННЯМ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ**

В умовах зростаючої конкуренції, ефективне управління технологічними інноваціями дедалі більше визначає успіх підприємницької діяльності. Вплив інноваційного чинника на підприємства сьогодні є радикальним та комплексним. Проблеми управління технологічно-інноваційним розвитком на підприємствах обумовлюються непередбачуваністю економічної ситуації та вимагає розроблення механізму управління впровадженням технологічних інновацій.

Кравченко С. І. та Парвіна Т. Г. під механізмом управління інноваційною діяльністю розуміють сукупність елементів: планування, організація, контроль, регулювання і мотивація, взаємодія яких дозволяє здійснювати циклічний процес, спрямований на ефективну діяльність від генерації ідеї до подальшої її матеріалізації в новий продукт з метою успішної його реалізації [1].

Мороз О.С. пропонує такий механізм управління інноваціями, який охоплює всі питання виробничої, комерційної, науково-дослідної, постачальницької діяльності господарюючого суб'єкта, забезпечуючи збалансований розвиток складових інноваційного розвитку підприємства [2].

Ефективна система управління впровадженням технологічних інновацій передбачає формування та використання інноваційного та виробничого потенціалів в повному обсязі з метою оптимізації витрат та покращення фінансових результатів підприємства. Під механізмом управління впровадженням технологічних інновацій розуміємо організаційно-економічну форму провадження інноваційної діяльності.

Механізм управління впровадженням технологічних інновацій спрямований на досягнення конкретних інноваційних цілей шляхом впливу на чинники, які забезпечують їх досягнення. Тому може бути представлений такими складовими: механізмами організації інноваційної діяльності; розробка та впровадження технологічних інновацій; фінансування технологічних інновацій; мотиваційні та стимулюючі інноваційні механізми; механізми взаємодії учасників впровадження технологічних інновацій (рис.1).

До групи механізмів розробки та впровадження інновацій можна включити механізми пошуку інноваційних рішень, механізми розробки та впровадження. Механізми пошуку спрямовані на генерацію нових ідей, технічних рішень і т. д.

Можна виділити три шляхи пошуку ідей: розробка нових ідей (генерування ідей); критичний перегляд та модифікація відомих проблемних рішень або певних варіантів розв'язків; пошук уже працюючих загальних або приватних рішень (використання відомого науково технічного досвіду та знання, придбання ліцензій). Всі ідеї та розробки можуть різнитися залежно від витрат часу та фінансів для їх реалізації.



**Рис. 1 Складові елементи механізму управління впровадженням технологічних інновацій**

*(розроблено автором на основі [2-4])*

Наступний елемент механізму впровадження управління технологічними інноваціями можна назвати механізм технологічного трансферу. Це передача технологій, розроблених у державному та підприємницькому секторах. На виробничих підприємствах (особливо середніх і малих) сфера досліджень зазвичай обмежується розробками, а фундаментальні та прикладні дослідження можуть бути передані за допомогою технологічного трансферу.

Розрізняють такі основні форми трансферу технологій:

- внутрішній трансфер – при цьому передача технологій (або знань) проводиться між співробітниками, їхніми групами, відділами та філіалами в межах одного підприємства, або якщо це багатонаціональна корпорація, то через межі;
- зовнішній трансфер – коли поширення технологій виходить за межі підприємства та зв'язує зовнішніх партнерів – університети, лабораторії, підприємства – в загальну структуру. Також зовнішній трансфер дає змогу підприємству придбати знання та досвід, яких вони не мають [3].

У системі механізмів стимулювання та мотивації слід виділити внутрішні та зовнішні складові. Зовнішнє стимулювання передбачає створення умов, у яких здійснення інноваційної діяльності буде вигідним (прибутковим). Внутрішнє стимулювання передбачає створення сприятливих умов усередині підприємства з метою розвитку інноваційних здібностей працівників.

Таким чином, розглянуті механізми впровадження технологічних інновацій на підприємстві дає представлення про взаємодію основних елементів управління технологічними інноваціями для забезпечення збільшення ефективності комерціалізації нововведень, високого рівня конкурентоздатності підприємства та підвищення інноваційної діяльності.



**Список використаних джерел:**

1. Кравченко С. І. Теоретичні основи формування механізму управління інноваційною діяльністю. *Економіка промисловості*. 2008. № 4. С. 156-160. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr\\_2008\\_4\\_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2008_4_19). (дата звернення: 29.04.2022).
2. Мороз О.С. Розробка механізму управління інноваційним розвитком машинобудівних підприємств. *Економіка і управління підприємством*. 2016. №1/3 (27). С. 57-62.
3. Черкасова Т. І., Тітова С.Ю. Механізм управління впровадженням технологічних інновацій на промисловому підприємстві URL: <http://ukr.vipreshebnik.ru/innov-men/4463-mekhanizm-upravlinnyavprovadzhennyam-tekhnologichnikh-innovatsij-na-promislovomu%20pidpriemstvi.html> (дата звернення: 28.04.2022).
4. Смоляр Л. Г., Здрілюк Л. А. Управління бізнес-процесами у сфері технологічних інновацій на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2013. № 12 URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2599> (дата звернення: 28.04.2022).

**Ємельянов Олександр Юрійович**

д-р. екон. наук, доцент, професор кафедри економіки підприємства та інвестицій  
Національний університет «Львівська політехніка», Україна

## **СУТНІСТЬ ТА ВИДИ ІННОВАЦІЙНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ**

Підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств потребує реалізації комплексу різноманітних техніко-технологічних та організаційно-економічних заходів, спрямованих на забезпечення економічного розвитку суб'єктів господарювання [1], насамперед, нарощування інноваційного складника цього розвитку [2–4]. Це досягається впровадженням на підприємствах продуктових, технічних та інших видів нововведень [5–7], а також здійсненням прогресивних технологічних змін [8–10]. До останніх варто, передусім, віднести ресурсозберігаючі технологічні зміни [11–13], які дають змогу підприємствам перейти до ресурсозберігаючої моделі їхнього розвитку [14–16], тим самим забезпечуючи зростання конкурентних переваг цих підприємств [17–20]. Проте економічний розвиток підприємств не завжди має інноваційну природу. Тому постає необхідність оцінювання як інноваційності підприємств загалом [21–23], так і їхнього економічного розвитку, що надасть можливість встановити найбільш перспективні його подальші напрями [24, 25].

Розгляд характерних рис інноваційності підприємств та, зокрема, їх розвитку як об'єктів оцінювання та управління дає змогу здійснити тлумачення поняття інноваційності економічного розвитку суб'єктів підприємництва як певної його характеристики, яка описує рівень такого розвитку, що було досягнуто завдяки розробці та впровадженню у діяльність підприємств продуктових, технічних, технологічних та інших видів інновацій. При цьому інноваційність економічного розвитку підприємства може бути поділена на окремі її види, а саме:

1) за типами нововведень: продуктова (зумовлена розробленням та (або) впровадженням на підприємстві продуктових інновацій), технічна (зумовлена розробленням та (або) впровадженням на підприємстві технічних інновацій), технологічна (зумовлена розробленням та (або) впровадженням на підприємстві технологічних інновацій), організаційна (зумовлена розробленням та (або) впровадженням на підприємстві організаційних інновацій), маркетингова (зумовлена розробленням та (або) впровадженням на підприємстві маркетингових інновацій);

2) за часом оцінювання: поточна (наявна на теперішній час), перспективна (очікувана у майбутніх періодах);

3) за способом оцінювання: абсолютна (оцінюється в абсолютних одиницях вимірювання), відносна (оцінюється у відносних одиницях вимірювання);

4) за відносним рівнем: низька (частка приросту критеріального показника розвитку, досягнутого завдяки реалізації на підприємстві інноваційних програм та проєктів, не перевищує 30%), середня (частка приросту критеріального показника розвитку, досягнутого завдяки реалізації на підприємстві інноваційних програм та проєктів, становить від 30% до 70%), висока (частка приросту критеріального показника розвитку, досягнутого завдяки реалізації на підприємстві інноваційних програм та проєктів, перевищує 70%);

5) за критеріальним показником економічного розвитку підприємства: за витратами (критеріальним показником економічного розвитку підприємства виступає величина його витрат), за доходом (критеріальним показником економічного розвитку підприємства

виступає величина його доходу), за прибутком (критеріальним показником економічного розвитку підприємства виступає величина його прибутку), за ринковою вартістю підприємства (критеріальним показником економічного розвитку підприємства виступає величина його ринкової вартості), за іншими показниками (критеріальним показником економічного розвитку підприємства виступає величина якогось іншого індикатора).

Запропоновані підходи до визначення сутності та групування видів інноваційності економічного розвитку підприємств надають можливість сформулювати теоретичну базу для розроблення методичних засад оцінювання рівня інноваційного розвитку суб'єктів господарювання.

### Список використаних джерел:

1. Погорелов, Ю. С. (2006). Развитие предприятия: понятия та види. *Культура народов Причерноморья*, (88), 75-81.
2. Найдюк, В. С. (2013). Сутність та передумови інноваційного розвитку підприємств. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, (4), 251–263.
3. Продіус, О. І. (2010). Інноваційний розвиток промисловості: реалії та перспективи. *Вісник Хмельницького національного університету*, (1(1)), 106–110.
4. Шавшин, О. С. (2017). Стратегія інноваційного розвитку підприємства. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Сер.: Економічні науки*, (3(25)), 167–171.
5. Амоша, О. І., Булеєв, І. П. & Шевцова, Г. З. (2007). Інноваційне оновлення техніко-технологічної бази промислового виробництва на синергетичних засадах: теорія і практика. *Економіка промисловості*, (1(36)), 3-9.
6. Герасимчук, В. Г., Довгань, Л. Є. & Давиденко, В. Р. (2006). Інноваційно-інвестиційний розвиток промисловості України: проблеми і перспективи. *Інвестиції: практика та досвід*, (12), 14–17.
7. Ємельянов, О. Ю. (2019). *Потенціал економічного розвитку підприємств: інструментарій та моделі оцінювання: [монографія]*. Львів: Національний університет «Львівська політехніка».
8. Caliscan, H. K. (2015). Technological change and economic growth. *Procedia Soc. Behav. Sci.*, (195), 649–654.
9. Piva, M. & Vivarelli, M. (2018). Technological change and employment: is Europe ready for the challenge. *Eurasian Bus. Rev.*, (8(1)), 13–32.
10. Yemelyanov, O., Symak, A., Petrushka, T., Lesyk, R. & Lesyk, L. (2018). Assessment of the technological changes impact on the sustainability of state security system of Ukraine. *Sustainability*, (10(4)), 1186.
11. Емельянов, А. Ю. & Петрушка, Т. А. (2013). Исследование факторов технологического развития предприятий. *Проблемы экономики и менеджмента*, (11), 13–21.
12. Ємельянов, О. Ю., Петрушка, Т. О. & Крет, І. З. (2013). Методичні засади оцінювання економічної ефективності впровадження ресурсозберігаючих технологій на промислових підприємствах. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління»*, (754), 18–25.
13. Yemelyanov, O., Symak, A., Petrushka, T., Zahoretska, O., Kusi, M., Lesyk, R. & Lesyk, L. (2019). Changes in Energy Consumption, Economic Growth and Aspirations for Energy Independence: Sectoral Analysis of Uses of Natural Gas in Ukrainian Economy. *Energies*, (12(24)), 4724.
14. Некрасова, Л. А. & Хрїстова, А. В. (2017). Формування ресурсозберігаючої моделі розвитку підприємства. *Економіка: реалії часу*, (2 (30)), 79–84.
15. Петрушка, Т. О. (2013). *Оцінювання економічної ефективності ресурсозберігаючого розвитку промислових підприємств* (дис. ... канд. екон. наук). Національний університет «Львівська політехніка». Львів, Україна.
16. Сотник, І. М. (2010). Економічне стимулювання ресурсозбереження у контексті сталого розвитку України. *Економіст*, (12), 72–75.
17. Ахматова, М. (2003). Теоретические модели конкурентоспособности. *Маркетинг*, (4(71)), 25–38.
18. Емельянов, А. Ю. & Петрушка, Т. А. (2014). Технологическое развитие предприятий как средство обеспечения конкурентоспособности их продукции. *Проблемы экономики и менеджмента*, (3(31)), 39–46.

19. Карачина, Н. П. (2014). Конкурентний потенціал та його роль у формуванні конкурентоспроможності підприємства. *Економічний простір*, (86), 164–172.
20. Emelyanov, O., Petrushka, T., Lesyk, L. & Hryshko, V. (2014) The Impact of the Technological Development Level of Ukrainian Enterprises on the Competitiveness of Their Products. *International Journal of Business, Humanities and Technology*, (4), 129–135.
21. Гончар, О. І. & Хачатрян, В. В. (2018). Інноваційність – сучасна умова розвитку підприємницького потенціалу. *Підприємництво і торгівля*, (23), 77–81.
22. Курило, Л. І., Удовиченко, С. М. & Сльозко, Т. М. (2016). Інноваційність економіки з огляду рівня розвитку науки. *Глобальні та національні проблеми економіки*, (13), 129-133.
23. Федулова, Л. І. (2016). Інноваційність економіки ЄС та України: напрями скорочення розриву. *Економічний часопис – XXI*, (156(1-2)), 22-25.
24. Харченко, В. А. (2014). Механізм формування системи стратегічного управління розвитком промислового підприємства. *Економіка промисловості*, (4 (68)), 97–104.
25. Федулова, Л. І. (2013). Інноваційний вектор розвитку промисловості України. *Економіка України*, (4), 15–23.

## SECTION 3.

### FINANCE AND BANKING; TAXATION, ACCOUNTING AND AUDITING

---

**Гльоза Анастасія Олександрівна**

здобувач вищої освіти

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна*

**Науковий керівник: Сніжко Оксана Володимирівна**

д-р. екон.наук, професор, професор кафедри «Міжнародні фінанси»

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна*

---

## **ОФШОРНЕ ІНВЕСТУВАННЯ, СУТНІСТЬ І РОЛЬ У ФІНАНСУВАННІ СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ**

Офшорні та інші пільгові зони є важливими атрибутами глобальної фінансової системи та перерозподільною ланкою світових фінансових потоків, і надають змогу підприємцям та інвесторам з усього світу ухилитися від існуючого національно-державного податкового режиму, оптимізувати сплату податків. У світовому офшорному бізнесі сконцентровані великі грошові суми: якщо на початку 80-х років ХХ століття вважалося, що офшорні компанії контролюють близько 500 млрд дол., то уже на початку 90-х років ця сума подвоїлася і оцінювалася в 1 трлн дол. Сьогодні від третини і до половини світового обігу капіталу проходить каналами офшорного бізнесу, а отже в офшорних центрах світу зосереджено майже половину банківських депозитів нерезидентів.

Офшорне інвестування – це розміщення грошей за межами країни проживання. Інвестори часто використовують методи офшорного інвестування для захисту активів від судових позовів, зниження розміру сплачуваних податків та диверсифікації портфеля своїх інвестицій [1]. Офшорне інвестування відноситься до широкого спектру інвестиційних стратегій, що використовують переваги, які пропонуються за межами країни проживання інвестора. Досвідчені офшорні компанії пропонують великий масив інвестиційних можливостей, які є надійними з фінансової точки зору, перевіреними часом і, найголовніше, цілком законними. Мотивами апелювати до офшорного інвестування (на легальних основах) можуть бути:

- податкове планування - пов'язане із здійсненням операцій, які мають податкову мотивацію, але відповідають законодавчим та нормативно-правовим нормам (бартерні операції через посередництво офшорної фірми; операції з борговими зобов'язаннями; операції з цінними паперами; торгові операції за посередництва офшорної фірми; самофінансування);

- захист активів бізнесу і мінімізації ризику їх експропріації при здійсненні підприємницької діяльності в політично або економічно нестабільній країні;

- необхідність дотримання конфіденційності.

У сучасних умовах, за оцінками ООН, близько 90 країн так чи інакше залучені у розвитку та наданні послуг офшорного інвестування до своєї країни. У той же час, хоча

найбільш промислово розвинені країни зазнають збитків від офшорів і отримують менше податків, офшорний бізнес останні десятиліття розвивається швидкими темпами, у тому числі і в США, Великобританії, країнах ЄС. Тобто збитки від офшорів компенсуються перевагами, які офшори в кінцевому рахунку надають цим країнам.

Масштаби використання ОФЦ у національній економіці є суттєвими - офшори є рушійною силою міжнародної комерційної діяльності, оскільки частка зовнішньоекономічних договорів, за якими товар або послуга проходить через офшорні компанії, перевищує 83%. Вони відіграють ключову роль в інвестуванні: станом на 2020 р. 0,78 млрд дол США, або 36% прямих іноземних інвестицій, наприклад, в нашу Україну, походили з Кіпру, який є офіційно визнаним офшором, а також наймасштабнішим інвестором України.

ОЕСР разом із Міжнародною групою з протидії відмиванню грошей (FATF), МВФ, ООН, ЄС та іншими міжнародними організаціями з початку 2000-х років активно досліджують діяльність офшорних фінансових центрів як інституційної форми офшорного бізнесу [3; 4]. Офшорні фінансові потоки значно підвищують ступінь корпоративного оподаткування в розвинених країнах, збільшують дохід БНП, а отже – забезпечують повторне інвестування і циклічний рух офшорного капіталу при розширенні мережі філій міжнародних корпорацій, покращують рівень життя в країнах, які встановили офшорну юрисдикцію, стимулюють розвиток ринку фінансових послуг. В той самий час, при перерозподілі офшорного капіталу відбувається його збільшення, яке зумовлює зростання фінансових оборотів, що призводить до занепокоєння світової спільноти з приводу його стабільності, легальності та приналежності.

Розвиток офшорної індустрії, що стала значущою домінантою в економічних системах малих острівних держав та найменш розвинених країн, вивів їх, в умовах відсутності традиційних ресурсів і особливої вразливості до численних зовнішніх факторів, на перші позиції серед світових країн за такими показниками, як ВВП, рівень соціальної захищеності, оснащеності, рівень розвитку сфери послуг, тощо. Для них характерна залежність від імпорту елементів інфраструктури, необхідних для розвитку офшорного бізнесу, запозичення технологій та професіональних навичок, пов'язаних з роботою з капіталом і розширення переліку послуг, що надаються. Кошти від реєстрації офшорних компаній, щорічні податкові відрахування чинних організацій та підприємств, щорічна оплата ліцензій становить близько 80% доходів таких країн.

Дані свідчать про те, що через існуючі офшорні зони проходить вже більше 30 трлн дол. США, що становить значно більшу суму, ніж ВВП Японії та США разом узятих, або половина всіх грошей планети [6]. Такі дані серед іншого пояснюються і віртуалізацією грошей, оскільки 99% їхнього обсягу існує в цифровому вигляді. Отже, світове фінансове співтовариство вже давно активно і успішно користується перевагами офшорних операцій. Також варто зазначити, що протягом останніх років створено групу офшорних фінансових інституцій, яка щорічно надає послуги в обсязі до 75% фінансових потоків світу. Такі фінансові центри за обсягами досягають сукупних накопичених активів Лондона, Нью-Йорка і Токіо.

Світові установи з фінансування розвитку (Development Finance Institutions (DFIs)) інвестують державні гроші у приватні підприємства як раз через канали офшорного інвестування через податкові гавані та офшорні юрисдикції, з метою прискорення економічного розвитку країн із низьким та середнім рівнем доходу. DFI офіційно заявляють про те, що від такої інвестиційної стратегії виграють як офшорні юрисдикції за рахунок фінансування їхнього розвитку, так і країни, що розвиваються, оскільки за рахунок нижчої ставки податку у офшорних юрисдикціях сума отриманих інвестицій «чистими грошима» є більшою, ніж була б за умови сплати податків у країнах з менш сприятливим податковим середовищем [7].

**Висновки.** Вплив офшорного інвестування на загальний світовий розвиток є неоднозначним: з точки зору розвинених країн, офшори становлять небезпеку та спонукають інвесторів ухилятися від сплати податків, що завдає непоправної шкоди урядам великих держав; з іншого боку – з точки зору острівних та найменш розвинених країн – офшорне інвестування представляє собою єдиний спосіб фінансування економіки країни, з огляду на ресурсну незабезпеченість та невелику чисельність населення. Офшорна діяльність – це буквально єдине, що тримає їх на плаву. З точки зору країн, що розвиваються, картина ще більш неоднозначна – з одного боку дані країни входять у списки «постраждалих» від несплати податків резидентами, з іншої – за рахунок використання офшорних зон як посередницьких пунктів при інвестуванні у розвиток країн, що розвиваються, останні отримують більші обсяги капіталів, що надходять у країну. Міжнародна спільнота посилено працює над питанням регулювання діяльності офшорних зон та встановлення єдиної ставки податку, яка виключила б податкову складову із списку переваг, що надаються офшорними зонами (план BEPS). Проте незалежно від того, вдасться країнам реалізувати ці плани чи ні, офшорне інвестування завжди матиме позитивний побічний ефект на глобальний економічний розвиток.

### Список використаних джерел:

1. Offshore Investing: Types, Advantages and Legalities [Електронний ресурс] / Offshore Company. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.offshorecompany.com/banking/offshore-investing/>.
2. Karhunen P., Ledyeva S., Brouthers K.D. Capital Round-Tripping: Determinants of Emerging Market Firm Investments into Offshore Financial Centers and Their Ethical Implications [Електронний ресурс] / Päivi Karhunen, Svetlana Ledyeva, Keith D. Brouthers // Journal of Business Ethics. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10551-021-04908-y>.
3. Офіційний сайт Співтовариства податкової справедливості. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://taxjustice.net/country-profiles/>
4. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму (ратифіковано Україною 17.11.2010). [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_948](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948)
5. Shekhar Aiyar. IMF Programs and Financial Flows to Offshore Centers / Shekhar Aiyar, Manasa Patnam. // IMF Working Papers. – 2021. – WP/21/146 .
6. Capital Flight and The Political Economy of IMF Conditionality [Електронний ресурс] / A.Kern, E. Nosrati, B. Reinsberg, D. Sevinc. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: [https://www.peio.me/wp-content/uploads/2021/papers/PEIOo21\\_paper\\_28.pdf](https://www.peio.me/wp-content/uploads/2021/papers/PEIOo21_paper_28.pdf).
7. Carter P. Why do Development Finance Institutions use offshore financial centres? [Електронний ресурс] / Paddy Carter // Overseas Development Institute. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.norfund.no/app/uploads/2020/01/DFIs-and-OFCs-27th-octFINAL-003-ID-249901.pdf>.
8. Damgaard J., Elkjaer T., Johannesen N.. Piercing the Veil [Електронний ресурс] / Jannick Damgaard, Thomas Elkjaer, Niels Johannesen // IMF, Finance & Development. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2018/06/inside-the-world-of-global-tax-havens-and-offshore-banking/damgaard.htm>.

**Кузін Галина Ігорівна**

здобувач вищої освіти економічного факультету  
*Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна*

**Науковий керівник: Микуляк Олеся Володимирівна**

канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту  
*Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна*

## **ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ**

Національний банк України як центральний банк нашої держави відповідно до статті 6 Закону «Про Національний банк України» [5] виконує основну функцію своєї діяльності – забезпечення стабільності грошової одиниці – гривні. Також Національний банк у межах своїх повноважень сприяє фінансовій стабільності, в тому числі стабільності банківської системи.

Банківська система відіграє чи не найважливішу роль у формуванні економічних відносин між суб'єктами грошового ринку. Перш за все, банки забезпечують платежі населення та бізнесу. По-друге, вільні кошти бізнесу та значна частка заощаджень населення зберігаються на рахунках у банках, а ці кошти банки використовують для кредитування [1].

Саме тому злагоджена і безперебійна робота банків в умовах війни є важливішою, ніж у мирний час. Незважаючи на те, що здійснювати свою роботу під час воєнного стану є досить складно, ми можемо сказати, що Нацбанк та інші українські великі банки показали зразкову стійкість в умовах війни.

Таким чином можна виділити три основних принципи, на яких ґрунтуються діяльність фінансової системи та рішення НБУ щодо забезпечення та підтримання стабільності банківської системи та економіки в цілому під час воєнного стану.

По-перше, забезпечення безперебійності грошового обігу, платежів та переказів, а також захист інтересів клієнтів банків, пріоритетно вкладників. В таких умовах банки продовжують працювати, своєчасно виконувати свої зобов'язання. «Банківський фронт» на даний момент працює у звичному режимі: доступний мобільний банкінг, перекази оплати через термінали, зняття готівки, але з певними обмеженнями. Зокрема, щоденний ліміт на зняття готівки у розмірі 100 тис. грн. (з початку війни він становив 30 тис. грн.) [4]. Відповідні обмеження покликані запобігти надмірному зняттю коштів з рахунків та виведенню капіталу за кордон у значних обсягах. Щодо безготівкових розрахунків, то жодних лімітів не було введено і банки значно знизили комісії за свої послуги. Отже, фінансова система забезпечує безперебійну грошову підтримку та міжбанківський грошовий обіг, що запобігло панічним настроям населення.

Завдяки цьому українці не бояться тримати готівку на рахунках, бо держава запровадила стовідсоткове гарантування вкладів, а не 200 тис. гривень як раніше, адже найважливіше під час війни, щоб люди були впевнені, що їхні кошти захищені.

Саме тому база фондування банків залишається відносно стабільною. Обсяг коштів, розміщених фізичними особами на рахунках у банках, за даними Національного банку, збільшився на 5,7% із 720,9 млрд. грн. до 744,8 млрд. грн. станом на 1 квітня (рис. 1) [3]. Це свідчить про те, що з початку повномасштабної війни люди зрозуміли, що вітчизняній банківській системі можна довіряти.





Рис. 1. Динаміка вкладів населення в банках у 2017-2022 роках., млрд. грн.

Другим принципом є підтримання діяльності банків та їхньої ліквідності. Банківська система залишається ліквідною, незважаючи на початкові побоювання. З початку квітня ліквідність банківської системи досягла рекордних значень з початку воєнної агресії РФ і станом на 15.04.2022 становила 227 млрд. грн. (рис. 2). Ще близько 50 млрд. грн. банківської ліквідності знаходиться у вигляді готівки в касах банків [2].



Рис. 2. Динаміка загальної ліквідності банківської системи, млрд. грн

Поточні цифри ліквідності є рекордними для банківської системи за всю економічну історію України. Загальна ліквідність перевищує норматив ліквідності (55 млрд. грн.) в 4 рази.

Отже, національна банківська система, навіть в нинішніх умовах воєнного стану, має достатній ресурс міцності для посилення своїх посередницьких функцій та розширення кредитної підтримки економіки – критично важливого джерела покриття проблем фінансування бізнесу.

Звичайно, воєнні ризики критично загострюють питання гарантій та застави за кредитами. Уряд вже активізував та розширив державні програми кредитної підтримки

населення та суб'єктів бізнесу, що позитивно відобразилось на динаміці кредитування. Нині банки запровадили "кредитні канікули": клієнтам дозволено тимчасово не сплачувати за кредитами. Банки готові продовжувати кредитування критично значимих в умовах воєнного стану секторів та підприємств. Вони й надалі активно користуватимуться державними програмами підтримки, зокрема портфельними гарантіями та компенсацією процентів за програмою "5-7-9%". Зокрема за період війни банки вже видали 3 тис. кредитів сільгоспвиробникам майже на 9 млрд. гривень [6].

Третій принцип - відображення реального фінансового стану банків та економіки. Якими б не були збитки за результатами війни, їх не можна приховувати, адже це може знизити довіру населення до НБУ та банківської системи. НБУ переконаний у тому, що навіть у найскладніших обставинах важливо розуміти справжній стан банків. Тож регулятор очікує, що банки належним чином відобразатимуть якість активів. Національний банк зберігає максимальну прозорість у висвітленні монетарних операцій. Сукупність таких заходів, а саме обмеження обсягів монетизації дефіциту бюджету та прозорі комунікації, убезпечать від загрози посилення фіскального домінування, збережуть довіру до монетарної політики та не ускладнять співпрацю з міжнародними фінансовими організаціями.

**Висновки.** Прозорість, ефективність та стійкість банківської системи – це те надбання останніх років, яке нині дає змогу утримувати міцні позиції України на "фінансовому фронті".

#### Список використаних джерел:

1. Дадашова П. (2022). Фінансова оборона країни. Як працює банківська система під час війни. *Економічна правда*. Вилучено з: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/16/684104/>
2. Данилишин Б. (2022) Ресурси України для фінансової стабільності під час війни та відбудови. *Економічна правда*. Вилучено з: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/22/686099/>
3. Депозити населення в банках. (2022) *Finance.ua*. Вилучено з: <https://news.finance.ua/ua/uberezni-depozyty-naselennya-v-bankah-zrosly-na-9-2>
4. Нацбанк збільшив ліміти на зняття готівки в Україні та уточнив низку обмежень. (2022) *Бухгалтер 911*. Вилучено з: <https://buhgalter911.com/uk/news/news-1064290.html>
5. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 1587- IX зі змінами та доповненнями 30.06.2021 . Вилучено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
6. Як працює банківська система України в умовах війни. (2022). *НовинуЮ.info*. Вилучено з: <https://newsyou.info/2022/04/yak-pracyuye-bankivska-sistema-ukraïni-v-umovax-vijni>

## SECTION 4. MARKETING AND LOGISTICS ACTIVITIES

---

**Семенда Ольга Володимирівна** 

кандидат економічних наук, доцент

Уманський національний університет садівництва, Україна

---

### **АНАЛІЗ ВНУТРІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА РІТЕЙЛУ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ**

***Анотація.** Торговельний бізнес функціонує з початку війни і намагається підтримувати баланс у надзвичайно складних умовах, забезпечуючи населення продуктами. Особливо це актуально при роботі в районах бойових дій. Розглянуто стан ринку продовольчої торгівлі, з якими проблемами він стикається.*

До роздрібної торгівлі належить реалізація товарів населенню для особистого споживання, організаціям, підприємствам колективного споживання чи господарських потреб. Товари реалізуються в основному через роздрібні заклади. При цьому реалізація товарів народного споживання здійснюється зі складів підприємств-виробників, продавців, посередницьких організацій, фірмових магазинів, заготівельних пунктів, майстерень, ательє [1].

За даними Української асоціації ритейлерів, за перший місяць війни кількість закритих торгових точок у деяких національних мережах та тих, що працюють у районах, де відбувалися бойові дії, сягнула приблизно 25-30%, а обсяги продажів різко впали порівняно з довоєнним періодом на 50%. За час війни була спалена та заблокована значна частина продуктових складів. Збитки харчової промисловості вже сягнули мільярдів гривень [2].

Основними факторами, які негативно впливають на діяльність роздрібної торгівлі продуктами харчування під час воєнного стану, є відсутність оборотних коштів, висока орендна плата та комунальні платежі, логістичні порушення, високі податки тощо.

З початком війни Кабмін ухвалив постанову про скорочення терміну розрахунків з постачальниками соціальних товарів до 10 днів [3]. Скорочення термінів оплати може спричинити величезний тиск на грошовий потік. Потреба в оборотному капіталі зросла до 1 млрд. грн. через зниження рентабельності в 4-5 разів. Кабінет Міністрів України вирішив надати підприємствам з продажу продуктів харчування можливість отримати кредит на вигідних умовах. Саме рішення потребує доопрацювання в частині розширення переліку суб'єктів, які можуть скористатися кредитом, але це вже є важливою опорою для галузі. Роздрібні торговці, орендодавці, постачальники та виробники потребують фінансової підтримки з боку держави під час війни та після неї. Вся галузева екосистема має бути відновлена якомога швидше, щоб повернутися до роботи для покращення економіки країни в цілому.

Важливим є питання зниження витрат на комунальні платежі та орендної плати в роздрібній торгівлі, особливо в районах, де відбувалися або тривають інтенсивні бойові дії. Оренда та комунальні рахунки – це дуже велика стаття витрат, яка безпосередньо впливає

на здатність роздрібного продавця утримати відкритими магазини. Якщо магазин працює на неокупованій території, орендодавець вимагає повну оплату. Однак, враховуючи всі збитки в мережі, через кілька місяців навіть ці магазини не працюватимуть. Щоб продовжувати працювати в майбутньому, потрібна знижка 50% сьогодні. Щодо роботи на окупованих територіях, де ведуться або відбувалися бойові дії, то магазини під час бойових дій мають бути звільнені від оренди, а рішення має бути відображено на державному рівні. Висока орендна плата стане причиною закриття магазинів в містах, які мають проблеми, оскільки зниження купівельної спроможності, логістичні труднощі, високі витрати на оренду, комунальні та інші операційні витрати створюють надмірний тиск на сектор роздрібно торгівлі та загрожують продовольчій безпеці країни.

З моментом вторгнення загарбників в Україну ускладнилися умови проведення готівкових розрахунків, інкасації та інших процедур руху готівки. Безготівкове обслуговування покупців та зняття готівки з кас стали пріоритетами для ритейлерів. Офіс Президента та Національний банк України наголосили на необхідності безготівкового розрахунку покупцями в роздрібних магазинах, аптеках та інших закладах. У березні та квітні для стабільності та безпеки платіжної інфраструктури та використання цифрових платежів також було прийнято рішення скасувати комісію за транзакції для фізичних філій в Україні, онлайн, а також для банків-еквайрів та емітентів, які ведуть бізнес в Україні. Важливо продовжувати таку практику як з боку представників банківського сектору так і ритейлу, щоб забезпечити стабільність платіжної системи до закінчення воєнного стану. Нульова ставка по еквайрингу до кінця війни має вирішальне значення і її підвищення сильно вдарить по торгівлі та тих, хто починає оговтуватися від війни.

З початком війни більшість виробників припинили постачання продуктів у мережеві магазини та розподільні центри, залишивши цю відповідальність на роздрібних торговців. Відсутність транспортних засобів, мобілізація водіїв, висока вартість на паливо в перші тижні війни зробили матеріально-технічне забезпечення дороще. Підвищення цін на соціальну продукцію виробників сягає від 5% до 25% (хліб, вода тощо), для деяких інших продуктів навіть до 50% (м'ясні продукти). При цьому роздрібна націнка мереж залишається регульованою і не перевищує 10% для соціальних товарів. Скорочення термінів розрахунків за соціальні товари до 10 днів негативно вплинуло на накопичення запасів у магазинах, особливо на складних територіях. Саме ці фактори негативно впливають на можливість створення продовольчих запасів у магазинах.

З початком війни роздрібним торговцям довелося не тільки повністю переосмислити логістичні процеси, але й зосередитися на товарах першої необхідності – хлібі, воді, бакалії та інших соціальних товарах. Товари найвищого цінового сегменту, алкогольні напої, що дозволили компенсувати невелику надбавку на соціальні товари своїм продажем, не продаються в багатьох регіонах, де асортимент значно скорочений. Основний бізнес ритейлера зосереджений на продажу товарів, які мають обмежену магазинну маржу і не дозволяють магазинам покривати всі витрати. Дозвіл продажу алкогольних напоїв у регіонах і містах, де немає військових дій допоможе наповнити державний та місцеві бюджети податками та стабілізувати роботу не лише роздрібно мережі, а й українських виробників цієї продукції. На сьогоднішній день не отримані податки від заборони на продаж алкогольних напоїв становлять до 70-80% від довоєнного періоду [4].

У роздрібній торгівлі значно скоротилася чисельність працівників, які забезпечують функціонування торгових залів, кас, складів, організують логістику, забезпечують роботу центральних офісів компаній, особливо професій та спеціальностей, які в силу специфіки робіт, вимагають залучення працівників чоловічої статі. Крім того, згідно з чинним законодавством підприємства зберігають місця для мобілізованих та залучених до територіальної оборони працівників, виплачуючи їм середній заробіток. Найчастіше це представники тих професій, без яких не може обійтися ритейл, а саме водії, вантажники,

охоронці тощо. В результаті замість мобілізованих працівників компанії змушені наймати нових співробітників, що фактично подвоює навантаження на фонд оплати праці.

**Висновки.** Основними проблемами, в яких ритейл очікує на підтримку це зниження податкового навантаження, зниження вартості комунальних та орендних платежів, перегляд ціноутворення на продукти харчування, розширення програм підтримки бізнесу. Стабільна робота продовольчого ритейлу у вкрай складних умовах бойових дій є гарантією продовольчої безпеки країни та запорукою швидкого відновлення економіки. Від роздрібного продажу продуктів харчування залежать й інші галузі, збереження робочих місць для мільйонів українців та добробут нації.


#### **Список використаних джерел:**

1. Корман, І., Семенда, О., & Осадчук, Н. (2021). Маркетингове дослідження каналів розподілу. *Економіка та суспільство*, (29). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-29>
2. Статистика війни: за місяць бойових дій український ритейл втратив третину своїх торгових точок. URL: <https://rau.ua/ru/novyni/rusiian-war/>
3. Мережі роздрібної торгівлі можуть залучити кредити на суму до 1 млрд. гривень під 5% в рамках програми “5-7-9%”. URL: <https://www.me.gov.ua/news/detail?lang=uk-ua&id=4cc50719-8b82-4572-9912-076547433aa9&title=merezhirozdribnoitorgivlimozhutzaluchitikreditinasumudo1-mlrdgrivenpid5-vramkakhprogrami5-7-9->
4. Продовольча НЕ безпека: скільки протримається український фуд-ритейл в умовах війни. URL: <https://rau.ua/novyni/ckilki-protrimaietsja-fud-ritejl/>

## SECTION 5.

### MANAGEMENT, PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

---

**Стеблюк Наталія Федорівна** 

канд.екон.наук, доцент,  
доцент кафедри міжнародних економічних відносин та регіональних студій  
*Університет митної справи та фінансів, Україна*

**Люта Анастасія Сергіївна**

здобувач вищої освіти факультету економіки, бізнесу та міжнародних відносин  
*Університет митної справи та фінансів, Україна*

---

## ВИКОРИСТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Сучасні аспекти економічного ринку спонукають до формування конкурентоспроможного середовища в усіх галузевих напрямках національної економіки, опираючись на актуалізацію корпоративного управління, як ключового компонента інвестиційної привабливості. Але, аналізуючи нинішню діяльність підприємств в Україні, ми спостерігаємо практичну відсутність інвестицій та ефективних трансформаційних процесів саме за рахунок слабого, недієвого корпоративного управління, яке не відповідає пріоритетам національної промисловості та запитам глобалізаційного процесу.

Ми вважаємо, що проблематика корпоративного сектору, перш за все, пов'язана з існуючою формою державного регулювання та корпоративного управління великими національними підприємствами. Якщо зробити перезавантаження цієї практики, удосконалити алгоритм управління, на Україну чекають великі перспективи, як прогресуючої, розвиненої країни. Крім того, з'явиться можливість сприяти розвитку малого та середнього бізнесу, який в кінцевому результаті сформує середній клас європейського рівня [2, с. 97].

В такому разі, на нашу думку, варто звернути увагу на удосконалення корпоративного управління українських організації, опираючись на досвід і найкращу практику корпоративних відносин провідних країн світу.

У світовій практиці термін «корпорація» трактується як господарська спільнота, яка заснована на взаємовідносинах партнерства і суб'єктів корпоративного права. На нашу думку, перш за все, слід звернути увагу на управління американських корпорацій. Адже саме в США створено переважну більшість підприємств з корпоративним управлінням, які охоплюють понад 90 % обсягу продажу товарів і послуг, досить важливим є розгляд особливостей корпоративного управління цієї країни. Можна сказати, що американська модель є своєрідною угодою між державою, бізнесом та робітниками [1, с. 320].

Неабиякого успіху досягають німецька та японська моделі корпоративного управління, хоча мають різні інструменти ефективної діяльності. Наприклад, в японській моделі домінуюче місце відведене державі, тоді як в німецькій – ключова роль в корпоративному управлінні належить банкам. Варто зазначити, що остання модель притаманна майже всім країнам Європи. Її сутність полягає в збалансованих взаємовідносинах між різними групами, включаючи акціонерів, співробітників, споживачів та інших зацікавлених осіб. Звісно, держава займає не останнє місце в управлінні

корпораціями. Інструменти впливу держави полягають у вкладенні інвестицій у галузі, які мають пріоритетну роль для прогресивного розвитку національної економіки [3, с. 412].

Слід підкреслити, що українське корпоративне управління не має чіткого відношення до вище перерахованих моделей, але сформувало свою комбіновану версію, яка побудована на обмежених можливостях української бізнесу та багатьох чинниках негативного впливу. Зокрема, до таких можемо віднести процес приватизації, складне становлення акціонерних товариств, які в загальному результаті сприяють низькій інвестиційній привабливості національних корпорацій.

Як висновок, зазначимо, що корпоративне управління України потребує значного переформатування та удосконалення. Зокрема, перш ніж опиратися на зарубіжний досвід провідних країн світу, варто звернути увагу на ряд таких факторів як політичний стан держави, ефективність інституційного середовища, рівень конкурентоспроможності корпорацій. На нашу думку, використовуючи іноземні практики управління корпораціями, Україні слід не просто копіювати ідеї та правила інших країн, а видозмінювати все під темпи розвитку державної економіки, послабити негативний вплив олігархії та державного менеджменту, сформувати дійсно ефективну модель управління, яка стане потужним інструментом розвитку провідних українських галузей.

#### **Список використаних джерел:**

1. Родіонова І.В. (2017) Використання світового досвіду корпоративного управління промислових підприємств. *Економіка та управління підприємства. Економіка і суспільство*. Випуск № 12. С. 319-323.
2. Живко З.Б., Сватюк О.Р., Копитко М.І. (2018) Корпоративне управління в системі економічної безпеки: навч. посібник / З. Б. Живко, О. Р. Сватюк, М. І. Копитко. Львів: ЛьвДУВС. 456 с.
3. Харун О.А. (2018) Розвиток корпоративного управління в умовах глобалізації. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління. Економіка та управління підприємствами*. Випуск 6 (17). С. 409-415.

---

**Русавська Анна Олександрівна**

здобувач вищої освіти юридичного факультету

*Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна*

**Науковий керівник: Краковська Анжеліка Євгеніївна**

канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри господарського та адміністративного права

*Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна*

---

## **ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ В ЕЛЕКТРОННОМУ ВРЯДУВАННІ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА**

Інформатизація державного управління та місцевого самоврядування є справою не декількох останніх років, в які суспільство починає звертати на це все більше уваги, а вже не менш як двадцяти років, і електронне урядування - в тому значенні, в якому ми знаємо і вживаємо цей термін зараз - є лише сукупним та реальним наслідком тривалого процесу. Якщо необхідність та перевага даного процесу для публічного адміністрування є більш очевидними і полягають головним чином у спрощенні та прозорості процесу обслуговування запитів та загальному доступі до публічної інформації, то для того аби дізнатися проблеми запровадження електронного урядування потрібно проаналізувати ті прогалини, що з'явилися на вже досягнутому етапі. Чітке виявлення аспектів, які гальмують або заважають якості публічного адміністрування в електронному врядуванні, допоможе ефективніше модернізувати нашу країну.

Проблематику питань, які опосередковано стосуються досліджуваної теми, розглядають у своїх працях Корнійченко А.О., Міхровська М.С., Мохова Ю.Л. та інші, однак і досі залишається відкритим питання різнорівневого національного нормативного забезпечення електронного врядування та недостатня взаємоузгодженість між нормативно-правовими актами, а також їхня невідповідність міжнародним стандартам.

Для кращого розуміння матеріалу варто навести ознайомлювальні визначення.

Електронне врядування - форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [1].

Публічне адміністрування як форма реалізації публічної влади – це адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації, яка є зовнішнім виразом реалізації завдань (функцій) виконавчої влади, що здійснюється з метою задоволення публічного інтересу й негативно відмежовується від законодавчої судової та політичної діяльності [2].

В нашому випадку буде доречним розкрити зв'язок електронного урядування з публічним адмініструванням саме у розумінні форми реалізації публічної влади.

Електронне урядування у сфері публічного адміністрування допомагає залученню громадськості до участі в управлінні державними справами та забезпеченню взаємодії між органами державної влади та органів місцевого самоврядування з громадянами шляхом надання доступу до інформаційних ресурсів та можливості отримувати електронні публічні послуги. Визначним при цьому є функціонування за допомогою мережі Інтернет, що є ознакою створення якісно нових форм організації діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.



Тобто електронне урядування являє собою ще один інструмент демократії, що наближує країну до аксіоми «держава для громадян», а не навпаки, допомагає підвищенню обізнаності та культури суспільства та робить доступ громадян до забезпечення конституційних прав та положень більш доступним та відкритим. Програма електронного врядування має широкий спектр завдань, які на неї покладено, але деякі з них мають більший успіх та популярність як в державних структурах, так і серед користувачів.

Наразі найбільш вдалою та такою, що уособлює електронне врядування серед громадян є така складова публічного адміністрування, як надання адміністративних послуг. Відповідно до опитування серед тих, хто користувався державними цифровими послугами, 78% оцінили свій досвід як «переважно позитивний» або «дуже позитивний» [3]. Це обумовлюється тим, що майже повний перелік таких послуг є доступним для громадян в онлайн форматі, що забезпечує зручність, безпечність та швидкість будь-якої процедури. Зв'язок з громадянами налагоджений і перебуває в постійному розвитку, що свідчить про достатнє матеріальне забезпечення, але що стосується правового?

Інформатизація є провідним напрямком розширення та вдосконалення державної системи та її якісних комунікацій з населенням, це досить чітко виражається в численності нормативно-правових актів, які регулюють процес впровадження електронного урядування, або опосередкованих врегульованих питань в інших, більш загальних нормативно-правових актах. От саме розпорошеність норм, відсутність однієї ефективної системи правових актів та іноді уникання застосування стабільних визначень створюють значні складнощі, як для повного всебічного вивчення цього питання на теоретичному рівні, так і для запровадження якісного матеріального забезпечення, яке змогло б в повній мірі задовольнити потреби суспільства. Тому можна вважати доцільним прийняття відповідного Закону України, що регулював би основні засади діяльності, забезпечення якісної та правомірної процедури впровадження нових технологій. Це дозволить систематизувати загальні нормативні положення, виявити прогалини і полегшить сам процес запровадження, користування та регулювання процесу.

В додаток до цього, ми можемо спостерігати тенденцію врегулювання питань безпосередньо електронного урядування шляхом прийняття нормативно-правових актів різної юридичної сили: постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України, указами Президента України, законами України тощо. Їх кількість зумовлює неузгодженість актів між собою і в сукупності з такими недоліками, як низька якість підготовки, декларативний характер, відсутність плану реалізації тощо, значно ускладнює та гальмує процес впровадження електронного урядування.

Також в контексті даного питання варто детальніше зупинитися на міжнародних правових аспектах. Міжнародне законодавство визначає основні принципи та засади, на яких ґрунтуються країни для досягнення швидких та якісних результатів, а також для забезпечення безпечної та зручної співпраці між собою. Такі акти, як Декларація про європейську політику у галузі нових інформаційних технологій, Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, Декларація тисячоліття ООН та ще ряд інших не менш важливих прикладів становлять потужну основу для якісного та продуктивного впровадження та функціонування електронного урядування. Гармонізація законодавства окремих країн з міжнародним є важливим та необхідним на шляху розвитку цієї сфери. З огляду на попередні порушені проблеми національного законодавства та з їх урахуванням є підстави вважати, що українське нормативне регулювання електронного урядування, яке існує сьогодні, не зовсім відповідає міжнародним нормам, що в свою чергу сповільнює прогресивність інформатизації в Україні в цілому.

Підводячи підсумок, можна сказати, що прогресивність є необхідною рисою будь-якої держави, курс якої спрямований на встановлення реальної демократії та прозорості, і неминуче несе за собою ряд складнощів, однак чітке визначення їх - вже половина їх

усунення. Пріоритетною є систематизація нормативно-правових актів, що регламентують функціонування електронного урядування, у тому числі прийняття відповідного спеціального закону. Також, в додаток до цього, необхідним є покращення взаємоузгодженості нормативно-правових актів між собою для практичного їх застосування та уникнення декларативності. Наостанок, важливо зазначити, що вагомим є також будівництво національного інформаційного та суміжних до нього законодавств відповідно до міжнародних норм, що, зважаючи на євроінтеграційний напрямок України, є необхідною умовою якісного розвитку.

#### **Список використаних джерел:**

1. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні. Постанова Кабінету Міністрів від 20 вересня 2017 року. № 649-р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text>
2. Адміністративне право України. Повний курс: підручник за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання третє. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
3. Мінцифри: За рік 60% українців скористалися електронними послугами – опитування. *Єдиний веб-портал органів виконавчої влади в Україні*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mincifri-za-rik-60-ukrayinciv-skoristalisya-elektronnimi-poslugami-opituvannya> (дата звернення: 06.04.2022)

**Верескля Мар'яна Романівна**кандидат педагогічних наук, доцент,  
доцент кафедри менеджменту*Львівський державний університет внутрішніх справ, Україна***Михаліцька Наталія Ярославівна**кандидат наук з державного управління, доцент,  
доцент кафедри менеджменту*Львівський державний університет внутрішніх справ, Україна***ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ  
«ДІЛОВА РЕПУТАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВА»**

В складних ринкових умовах здійснюючи підприємницьку діяльність, сучасні підприємства повинні враховувати фактори, за допомогою яких можна здобути прибуткову стабільність та підвищити свою конкурентноспроможність. Довгий період ці категорії вимірювались матеріальними показниками. Але в теперішньому сьогодні важливе значення займають нематеріальні активи підприємства, які визначають вартість підприємства. Серед них, особливу роль відіграє ділова репутация підприємства, що допомагає отримати необхідну кількість клієнтів, високі прибутки і для її позитивного формування підприємства докладають максимум зусиль [1].

*Таблиця 1.1***Підходи до визначення категорії «ділова репутация підприємства» [2]**

| № з/п | Підхід                   | Основний постулат   | Прихильники                                      |
|-------|--------------------------|---|--|
| 1     | Іманентно-функціональний | Ділова репутация – загальна поінформованість про діяльність підприємства, що стимулює клієнтів продовжувати користуватися його продукцією та може приносити додатковий прибуток                 | І. А. Бланк,<br>С. В. Горін                      |
| 2     | Вартісний                | Ділова репутация – є головним нематеріальним активом, який має незначну вартість, вартісне вираження  | О. М.<br>Гребешкова,<br>Р. Харлоу                |
| 3     | Емоційний (іміджевий)    | Ділова репутация – загальна поінформованість про діяльність підприємства як суспільного суб'єкта, що не припускає глибокого критеріального аналізу й оцінки та базується на уявленнях оцінювача | Даулінг Грем,<br>С. В. Мочерний,<br>А. Н. Булико |
| 4     | Моніторинговий           | Ділова репутация – деяке значення, отримане шляхом безпосереднього залучення цільових груп до оцінки стану підприємства – на основі власного досвіду або думок сторонніх експертів              | М. Д. Хетч,<br>М. Шутц,<br>Ч. Фомбурн            |
| 5     | Ринковий                 | Ділова репутация – загальна поінформованість про діяльність підприємства на підставі порівняння успіху на ринку   | Т. Харріс,<br>М. Шенлі                           |
| 6     | Інтегральний             | Ділова репутация підприємства є її головним нематеріальним активом, який має значну вартість і формується за рахунок таких активів, як репутация, імідж і фінансова стійкість підприємства      | Т. Соломанидина,<br>К. В. Гавришин               |

Стійка позитивна репутація створює для суб'єкта підприємницької діяльності ряд додаткових переваг, а саме: йому довіряють, а того, кому довіряють, при наявності альтернативного вибору обирають першим; з ним прагнуть взаємодіяти. Більш того, якщо фірма з високою репутацією і допустить помилку, то при правильних діях не втратить довіри. Тому відомі фірми не бояться повідомити про помилку клієнтам, вибачитися перед ними і зробити все для того, щоб вона не сталася у майбутньому. Ділова репутація створює додаткову вартість до фактичної, забезпечує ринкову капіталізацію, яка є більше, ніж просто вартість або ліквідаційна вартість активів. Суб'єкти господарювання що мають високий рівень репутаційного капіталу володіють стратегічними перевагами суть яких полягає у зростанні конкурентних переваг фірми в умовах кризи довіри до бізнесу, особливо фінансової сфери; у можливості активного контролю та управлінні ризиками; у збалансованості фінансової та соціальної діяльності, що сприяє довгостроковому успіху ведення бізнесу [3].

### Список використаних джерел:

1. Верескля М. Р. Управління діловою репутацією як чинник економічної безпеки підприємства. *Актуальні проблеми зміцнення економічної без пеки держави та суб'єктів господарської діяльності: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Львів, 16 квітня 2021 р.) / за заг. ред. В. С. Бліхара. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 28–31.
2. Верескля М.Р., Копитко М.І., Михаліцька Н.Я. Ділова репутація як інструмент стратегічного розвитку підприємства. *Multidisziplinäre Forschung: Perspektiven, Probleme und Muster der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΟΓΟΣ» zu den Materialien der I internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz* (B. 1), Wien, 9. April, 2021. Wien-Vinnytsia: List Verlag. in Ullstein Buchverlage GmbH & Europäische Wissenschaftsplattform, 2021. Pp.38-41.
3. Поклонська Л. С. Ділова репутація та імідж організації та бренду. *Вісник КНУТ. Серія: Економічні науки*. 2019. № 2(133). С. 60–69.

## SECTION 6. SOCIAL WORK AND SOCIAL WELFARE

---

**Tleumuratov Mambetbay**

Independent research

*At the Karakalpak State University, Republic of Karakalpakstan*

---

### **THE CONCEPT AND CONTENT OF CONTRACTS IN THE FIELD OF PROFESSIONAL SPORTS**

**Abstract:** *The socio-political and economic changes of the late twentieth century have affected many areas of human activity. There have also been changes in physical education and sports. As soon as new economic conditions emerged in the field of physical culture and sports, unprecedented sports relations began to take shape. In addition, in the process of carrying out sports activities, frequent disagreements between the participants of legal relations related to sports began to appear. At the same time, the question arises as to whether certain relations arising in the field of physical education can be regulated based on civil law, as the relationship between athletes and physical culture organizations has its own characteristics and does not always comply with general rules of labor law. Explaining the legal nature of the relationship between the athlete and the sports organization remains a contentious topic in the disciplines of civil and labor law. There is not a single legislative position on this issue. Therefore, it is important to define the concept and content of sports contracts, to determine the legal nature of this contract at the legislative level.*

As the science of civil law rightly points out, “a civil law contract is the basic, most important legal form of economic exchange relations”. At the same time, market exchange means the exchange of goods by their owners, so “it cannot be seen in any other way than the free and coherent expression of the will of the equal owners of goods”<sup>1</sup>. These actions are civil law contracts. It is with their help that economic relations<sup>2</sup> self-regulated by their participants as the most effective way of organizing economic activity<sup>3</sup>.

The current law provides the following definition of a contract - an agreement between two or more persons on the establishment, modification or termination of civil rights and obligations (Part 1 of Article 353 of the Civil Code).

As noted in the legal literature, the vague notion of contract has existed since the time of Roman law. Roman law treats treaties (contracts) from three perspectives: first, as a basis for the emergence of a legal relationship; secondly, as a legal relationship arising from this basis third, as a form of relevant legal relationship. The vague notion of treaty has been consistently developed in the local legal literature of the Soviet era<sup>4</sup>.

---

<sup>1</sup> Гражданское право: В 4 т. Том 3: Обязательственное право: учеб. для студентов вузов, обучающихся по направлению 521400 «Юриспруденция» и по специальности 021100 «юриспруденция» / [Витрянский В.В. и др.]; отв. ред. - Е.А. Суханов. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Волтерс Клувер, 2005. - С. 171. (автор главы - Е.А. Суханов).

<sup>2</sup> О соотношении права и саморегулирования см., например: Тихомиров Ю.А. Право и саморегулирование // Журнал российского права, 2005. - № 9. - С. 86-96; Тихомиров Ю.А. Право официальное и неофициальное // Журнал российского права, 2005. - № 5. - С. 80-87.

<sup>3</sup> Гражданское право: В 4 т. Том 3: Обязательственное право / Отв. ред. Е.А. Суханов. - М.: Волтерс Клувер, 2005. - С. 171 (автор главы - Е.А. Суханов).

<sup>4</sup> Рахмонкулов Х.Р. Мажбурият хукуки. – Тошкент: ТДЮИ, 2005. – 125 б.

The concept of contract in modern civil law is also ambiguous. In the first sense, the contract is considered as a legal fact (agreement, contract) - the main reason for the emergence, change or termination of civil relations. In this sense, the contract is considered as an agreement (a desire for mutual consent of persons (parties) aimed at the emergence, regulation, change or termination of the rights and obligations of citizens, ie the occurrence of legal consequences). Consequently, any bilateral or multilateral agreement is a contract, and the agreements themselves are subject to the relevant rules of the agreement (Article 353, Part 2 of the Civil Code). At the same time, an agreement is a broader concept than a contract. Any contract is always a deal, but not every deal is a contract. A bilateral or multilateral agreement agreed upon at the request of two or more parties is a contract only. For example, a will is also an agreement, but it not considered a contract because it expresses the will of one person.

In the field of sports currently under study, employment contracts usually concluded with professional athletes. This situation highlighted in the legal literature. However, in most cases, employment contracts concluded in parallel with civil law contracts. In addition, civil law contracts often concluded, for example, in individual sports.

A civil law contract is convenient for regulating relationships in professional sports for a number of reasons. A contract for the provision of paid services, unlike an employment contract, solves the problem of the stability of the contracts concluded. In modern conditions, for example, the financial condition of a football club directly related to the existence of long-term contracts with a particular athlete. The presence of a particular player in the club allows him to attract sponsors, increase the interest of the audience, which has a direct impact on ticket sales and revenues from television shows. When the general principles of labor law are in place, the termination of the contract with the club will be as easy as possible for the player. It is clear that the civil law is on the side of the sports organization here. If a player decides to leave the club, he or she will have fully compensate the damage caused to the client as an “executor” for unilaterally terminating the contract of paid services (first part of Article 707 of the FC). In addition, disputes between the club and the player may become the subject of arbitration proceedings.

In general, in practice, it is common for employers to attempt to formalize the relationship with employees through civil contracts rather than employment contracts. At the same time, it is obvious that the employer benefits - in this case, the rights and guarantees provided to the citizen for persons (employees) working under an employment contract in accordance with applicable law, such as leave, accounting for length of service, etc. will be. Of course, in some cases, the implementation of work in the framework of civil law relations will be beneficial for the citizens themselves. For example, a citizen who works under an employment contract in one organization is a co-worker in another organization, and for some reason, it is preferable that he or she is not employed as a co-worker in a third organization<sup>1</sup>.

Are there any advantages of an employment contract as a relevant relationship regulator? First, the right to work protects the interests of the employee, that is, the athlete. The club's desire to keep the player to themselves is understandable. However, the athlete's personal rights cannot be ignored either. Labor law has a clear social orientation, while a paid service contract leaves athletes virtually unprotected. It is the Law on Physical Culture and Sports that gives athletes the right to enter into employment contracts (Article 30). According to this law and the Labor Code, if an athlete wants to enter into an employment contract rather than a civil contract, he cannot be denied.

As mentioned above, the subject of a civil contract is a specific result of labor. In an employment contract, the labor process itself, the labor function itself, is the subject of the contract, and the outcome of the labor is of a secondary nature. The result of hard work in sports reflected in a certain sporting achievement - winning competitions, setting records, taking place,

---

<sup>1</sup> Покровская М.М., Строгович Ю.Н. Трудовой и гражданско-правовой договор: сходства и различия // Кадры предприятия. – 2004. - № 4.

fulfilling the standard, receiving prize money. Therefore, if the purpose of the contract with the athlete is to ensure the victory in the competition (this is mainly a sport called the highest achievement) and the athlete mainly determines the nature of training, its agenda, as well as the means to achieve this goal - use is logically correct. If the main goal is not to win, but to participate in competitions, the employment contract should be given priority. Of course: "Are there any athletes who do not set themselves the goal of winning competitions?" - The question is very pertinent. However, if we recall team sports, it is understandable why such a question is asked. There are 16 teams in the Super League of the Uzbekistan Football Championship. Obviously, not all can be champions and winners. For many clubs, participating in such leagues is not about winning the championship, but about the opportunity to benefit from sporting events. This is additional evidence for the use of an employment contract in team sports.

Another question arises: "Is it possible to conclude a contract with a professional athlete, which has a mixed legal nature, that is, includes the characteristics of both civil and employment contracts?" There is no doubt that there are mixed contracts in jurisprudence.

It will be interesting to recall the "employment contract" historically used in his model. The use of the term "employment contract" in itself may indicate that this contract is currently in its pure form neither an employment contract, because there is no concept of contract in the Labor Code nor a civil contract because civil law does not regulate labor relations.

In our opinion, in some cases, the use of civil law regulation of relations allows its participants independently eliminate the inevitable gaps in existing and emerging legislation in the field of physical culture and sports.

It should be noted that civil law does not limit the parties to the contract in the choice of rights, obligations, guarantees, social benefits, and so on. In addition, the civil contract of the parties may contain the guarantees and benefits provided for in labor legislation. If necessary, they will also be provided with state power.

Given this situation, it is necessary to determine what, are the main differences between an employment contract and a civil contract.

First, if the subject and main content of the employment contract is the labor process, the civil law contract is the result of labor. Second, in an employment relationship, the employee undertakes to perform a certain type of work (in a particular specialty, qualification, position). While in a civil relationship, a specific task is performed. Third, an employment relationship involves the inclusion of an employee in the organization's workforce, the employee's obligation to comply with internal labor procedures, and the performance of work under a civil law contract does not require this.

There is a perception that the use of a civil law contract in the field of physical education and sports can increase the property liability of the sports organization and the athlete <sup>1</sup>, on the other hand, it provides more flexibility in terms of cooperation and income distribution

The FC strictly defines certain types of obligations arising from the conclusion of many contracts by the parties in different areas, regulates the procedure for their conclusion and execution, which can be applied in the field of physical culture and sports.

For example, in the practice of physical education and sports organizations often have to deal with the conclusion of contracts of sale, rent and paid services.

In the current situation, physical culture and sports in Uzbekistan have reached a new stage of development. In the field of physical education and sports, professional sports have distinguished themselves and developed rapidly.

Participants of professional sports relations (professional athletes, legal entities and their associations) can choose any method of interaction, act independently and form legal entities of

---

<sup>1</sup> Medic I. Applicable Law for Contracts in the Sporting Context // SEEU Review. June 2016 12(1) / DOI:10.1515/seeur-2017-0014 [https://www.researchgate.net/publication/317829590\\_Applicable\\_Law\\_for\\_Contracts\\_in\\_the\\_Sporting\\_Context](https://www.researchgate.net/publication/317829590_Applicable_Law_for_Contracts_in_the_Sporting_Context)

various organizational and legal forms, as well as joint associations and unions, which - has the right to build on the basis of legal agreements.

As stated in the science of civil law, “a civil law contract is the basic, most important legal form of economic exchange relations”. At the same time, market exchange means the exchange of goods by their owners, so “it cannot be built in any other way than the free and agreed expression of the will of the owners of equal goods”. These actions are civil law contracts. The agreement plays a key role in regulating professional sports relations.

The current law provides the following definition of a contract - an agreement between two or more persons on the creation, modification or termination of civil rights and obligations (Part 1 of Article 353 of the Civil Code).

The ambiguity of the concept of treaty has existed since the time of Roman law. In Roman law, contracts (*contractus*) are understood from three perspectives: first, as a basis for the emergence of a legal relationship; secondly, as a legal relationship arising from this basis; third, as a form of relevant legal relationship.

Consequently, any bilateral or multilateral agreement is a contract, and the agreements themselves are subject to the relevant rules of the agreement (Article 353, Part 2 of the FC). At the same time, an agreement is a broader concept than a contract. Any contract is always a deal, but any deal is not a contract. A bilateral or multilateral agreement agreed upon at the request of two or more parties is a contract only.

Second, the legal relationship that arises because of the conclusion of the contract (agreement) (implies a contractual obligation), because they include and implement the subjective ethics and obligations of the parties to the contract. This legal relationship is subject to the general rules on obligations (Article 353, Part 3 of the Civil Code).

Third, the written document itself that defines the rights and obligations of the parties [contract (agreement) form] is called a contract.

Current civil law strengthens the principle of freedom of contract (Article 1 Part 1 of the Civil Code). According to E.A. Sukhanov, the conclusion of the contract and the formation of its terms should usually be voluntary, based on the agreement of the parties and personal interests.


Based on the above analysis, the following author's definition of a sports contract can be formed: under a sports contract, the obligation of one party (amateur or professional) to participate in certain trainings and exercise according to the established regime. Follow the coach's instructions and try to achieve an agreed result; the other party: sports club, competition organizer, coach undertakes to provide adequate and necessary conditions for the athlete to train, to prepare him for competitions and performance.

In addition, the Law of the Republic of Uzbekistan “On Physical Culture and Sports” does not contain a special provision on sports contracts. This has at the same time led to different interpretations and application of the general requirements and rules of sports contracts. Given the diversity and diversity of sports, this law should provide guarantees that the subject of sports contracts is the athlete's participation in sports, professional activities, as well as payment for his labor and services. Therefore, it is expedient to include the following norm in Article 3 of the law: A sports contract is an agreement between an athlete, a coach and a club, aimed at training the athlete and preparing him for sports competitions, representing the rights and obligations of the parties.



## SECTION 7. INTERNATIONAL RELATIONS

---

**Kazimova Zeynab Fahrads** 

PhD student

*Baku Slavic University, Azerbaijan*

---

### **THE ATTITUDE OF FRANCE TOWARDS AZERBAIJAN IN THE FOREIGN POLICY OF THE SOUTH CAUCASUS IN THE POST-WAR PERIOD**

The liberation of a significant part of the occupied lands by the Azerbaijani army in the 44-day war and the signing of a ceasefire declaration by Armenia with the mediation of Russian President Vladimir Putin, the sending of peacekeepers by Russia and Turkey to the region significantly changed the geopolitical situation and the balance of forces in the South Caucasus as a whole.

After the announcement of a ceasefire brokered by the President of Russia, the United States and France issued a statement reflecting that they had questions about the agreement reached. Washington and Paris welcomed the cessation of hostilities, but insisted that the process be mediated by the OSCE Minsk Group Co-Chairs. The French side argued that "the Minsk Group needs a new dynamic to give new breath to the negotiations. To resume the work of the Minsk Group, the joint will of the two sides and the three co-chairs is necessary. The Minsk Group is nothing but a framework of involuntary mediation, and its functioning requires the commitment and goodwill of all participants. The revival of the Minsk Group will be facilitated by the restructuring of the mandate of the Co-Chairs since 1995, taking into account the situation that developed as a result of the last conflict, which is significantly different from the one that existed in 1994.." [1]. It should be noted that the 1995 mandate, in particular, was responsible for strengthening the ceasefire, developing a common framework for negotiations, negotiating a political agreement, encouraging confidence-building measures, in particular, humanitarian assistance and preparing a plan for the final deployment of the OSCE multinational peacekeeping force.

One of the worrying moments for France is related to Turkey's role during the war and in the post-ceasefire process. In response to questions and comments made by the United States and France to Moscow as co-Chairs of the OSCE Minsk Group, Russian President Vladimir Putin replied that Turkey's participation in this process does not contradict international law. Noting that Turkey is one of the 11 members of the OSCE Minsk Group, the Russian President also stated that Azerbaijan, as an independent state, has the right to cooperate with any state in the military sphere and ask for help. After such a response from Moscow, it is clear that the United States and France, realizing that they could not act together with Russia, decided to act alone in the South Caucasus. While the United States seeks mainly to carry out representation in the region through Georgia, France seeks to maintain its position in Armenia, where Russia has become even stronger.

Unlike the United States, Russia and Turkey, which do not have military representation in the region and serious economic influence, France seeks to maintain its position in the region using political mechanisms and tools. The OSCE Minsk Group, the European Union and the UN

Security Council are political mechanisms that France can use to maintain its influence in the region. Therefore, Paris sought to emphasize the importance of the activities of the OSCE Minsk Group.

The steps of France, contrary to international law, related to the recognition of the independence of the fictional “Nagorno-Karabakh Republic”, the request to the Armenians living in Karabakh for any status, the adoption of measures stimulating revanchists, are aimed at maintaining their presence in the region, especially in Armenia. However, this attitude increases the negative influence of France on relations with the largest country in the South Caucasus – Azerbaijan.

Nevertheless, as Azerbaijani President Ilham Aliyev noted during the visit of the President of the Council of the European Union Charles Michel to the region, Azerbaijan is also the main trading partner of the European Union in the region. 40 percent of the trade turnover is carried out with the European Union, more than 1,700 companies of the member states operate in Azerbaijan. It is obvious that Azerbaijan is striving to sign an agreement on strategic cooperation with the Union, further increasing its contribution to the energy security of this continent. The development of cooperation and the conclusion of a new agreement with the European Union will help to increase transparency and economic competition in Azerbaijan, use Europe's financial capabilities in restoring the lands liberated from occupation, and open the way for visa-free entry. In his speech, Charles Michel noted that Europe can also contribute to the development of a mine map, prisoner exchange and a lasting peace treaty between Azerbaijan and Armenia [2].

In November 2021, during his visit to Paris, Azerbaijani Foreign Minister Ceyhan Bayramov met with his French counterpart Jean Yves Le Drian. Bayramov and Le Drian discussed the situation in the South Caucasus and the implementation of the agreements on Karabakh. According to the Azerbaijani Foreign Ministry, the ministers exchanged views on the agenda of bilateral cooperation, as well as on regional security issues. Bayramov and Le Drian expressed mutual interest in the development of bilateral cooperation, especially in the economic and educational spheres. “The French Foreign Minister stated his readiness to help Azerbaijan in the mine clearance process and, in particular, expressed readiness to cooperate with ANAMA. He also noted that the process related to the search for persons missing in the first Karabakh war is of great importance for France. Minister Le Drian also noted the importance of normalizing relations between Azerbaijan and Armenia and stressed that the OSCE Minsk Group can become an important format in this direction”, the message reads [3].

At the same time, in turn, the Azerbaijani Foreign Minister informed the opposite side about the current situation in the region, Azerbaijan's position at the post-conflict stage, as well as about the implementation of trilateral statements and unilateral steps taken by Azerbaijan in this direction. It can be concluded that the further intensification of relations between Azerbaijan and France in the post-Soviet period inclines France, supporting Armenia during the war, to soften its unilateral position towards Azerbaijan. The role of France in the South Caucasus, especially in the Karabakh issue, is characterized by its one-sidedness. Although France is a mediator country within the OSCE Minsk Group, it has always been close to Armenia as a party.

At the two-day summit held in Rome on October 30-31, 2021 within the framework of the Italian presidency of the G20, the issue of the South Caucasus, in particular Karabakh, was also in the focus of attention. During the meeting of Turkish President Recep Tayyip Erdogan with US Leader Joe Biden and his French counterpart Emmanuel Macron, ensuring stability in the South Caucasus region became the main subject of discussion. The Turkish leader emphasized the effectiveness of the discussions at the press conference [4]. Observations give reason to believe that the discussion of the South Caucasus at the G-20 summit, Erdogan's meeting with Joe Biden and his French counterpart Emmanuel Macron were designed to put the situation in the spotlight. In particular, in the context of Azerbaijani-Armenian relations, France seeks to play a dominant role not only in the South Caucasus, but also in regions where it has geopolitical interests. France

wants to secure its interests in the South Caucasus through Armenia. He sees Turkey in this issue as the main country that hinders him. The French President realized the importance of discussions with Turkey to ensure his interests in all regional issues, including the Karabakh issue, and felt the need to listen to mutual opinions for the future.

The opinions of the overwhelming majority of analysts present the unilateral position of France as one of the countries trying to prevent the opening of all communications between Azerbaijan and Armenia, as well as the Zangezur corridor. It is also indicated that the US position on this issue in some sense coincides with the position of France. But it is worth noting here that the key parties in this process are Russia and Turkey. In this context, while Russia, Turkey, Azerbaijan and Armenia openly express their position on this process, the position of France does not matter much. “Regardless of the policies of Washington and Paris, Turkey will independently manage the geopolitical order formed after the 44-day war in the South Caucasus and develop its role in the region” [4].

Against this backdrop, France seems persistent in increasing its role in maintaining its position in the South Caucasus. Macron, who openly demonstrated his unilateral position in the Karabakh conflict, was interested in the development of bilateral diplomatic relations during the post-war period. Azerbaijan is also interested in the experience of French companies in the field of construction and reconstruction of France, mine clearance, renewable sources of the region and the digital economy, green and renewable ecology. French companies represented in the construction of Karabakh can get new investment opportunities in Azerbaijan. In our opinion, for mutual cooperation in all cases France should demonstrate an impartial and objective position with Azerbaijan, the largest country in the South Caucasus.

#### References:

1. Haut-Karabagh: dix enseignements d'un conflit qui nous concerne // [http://www.senat.fr/rap/r20-754/r20-754\\_mono.html](http://www.senat.fr/rap/r20-754/r20-754_mono.html)
2. Post-münaqişə dövrü Avropa İttifaqının Cənubi Qafqaz siyasəti // <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/proqram/2021/07/29/post-munaqis-dovru-avropa-ittifaqinin-c-nubi-qafqaz-siyas-ti-1681585>
3. Bayramov və Lə Drian Cənubi Qafqazda vəziyyəti və Qarabağa dair razılıqların icrasını müzakirə ediblər // <http://interfax.az/view/849962/az>
4. “Nəhənglər”in Cənubi Qafqaz müzakirəsi // <https://kaspi.az/az/nehenglerin-cenubi-qafqaz-muzakiresi>

**Трушкіна Н. В.**

кандидат економічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики і розвитку підприємництва  
*Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ, Україна*

**Шипоша В. А.**

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аналізу господарської діяльності та менеджменту  
*ТОВ «Інститут науково-педагогічної та виробничої інфраструктури», м. Слов'янськ, Україна*

## **КЛАСТЕРНІ ІНІЦІАТИВИ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ ЛИТВИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ**

В останні десятиріччя умови господарювання вимагають застосування мережових форм взаємодії, міжнародної кооперації та кластерного підходу до розвитку національних економік більшості країн Європи [1-7]. Про це свідчить передова практика Німеччини [8], Нідерландів [9], Фінляндії [10], Чехії [11-12], Швеції, Польщі, Румунії, Угорщини тощо. За розрахунками експертів, кластерні структури як інноваційні бізнес-екосистеми забезпечують у Європейському Союзі створення 54 млн робочих місць.

На сьогоднішній час у Литві активно розвивається кластерний рух, реалізується цілеспрямована кластерна політика, розроблено програми державної підтримки формування кластерів – ІнноКластер ЛТ (InnoCluster LT), ІнноКластер ЛТ + (InnoCluster LT +). Отже, у країні діє програма з розвитку кластерів, яка включає два напрями технологічного розвитку згаданих структур: ЛТ («м'які» технології) – маркетинг, наукові розробки, курси підвищення кваліфікації, проведення наукових заходів (семінари, конференції тощо); ЛТ+ («жорсткі» технології) – система інвестицій, розбудова виробничих та технологічних інфраструктур.

Нині у Литві створено 25 кластерів, 13 з яких об'єднано в Асоціацію литовських кластерів. У рамках двох урядових програм враховано напрями для підтримки кластерів: The project «Promotion and Development of Innovation Networking (INOLINK)» і Lithuanian Innovation Development Programme 2014–2020 (LIDP) [13].

Упровадження кластерів, побудованих на регіональній спеціалізації, сприяли розвитку литовської економіки. Важливим елементом регіональної політики Литви, окрім вільних економічних зон, є розвиток промислових парків. У країні функціонують дві вільні економічні зони (м. Клайпеда, Каунасі), дев'ять промислових парків і зон (в Алітуському, Панявежському, Шяуляйському, Таургагському, Акмянському, Кедайняйському, Радвілішському районах, а також у Маріямпольському та Пагегайському муніципалітетах), три приватних промислових парків, п'ять долин злиття науки і бізнесу [14].

Ключовими напрямами реалізації національної кластерної політики є:

- сприяння формуванню кластерно-мережових об'єднань міжгалузевих акторів, переважно між низько- і високотехнологічними галузями;
- орієнтація на надання державної підтримки об'єднань, заснованих за принципом потрійної спіралі (університет – бізнес – влада);
- підтримка кластерних ініціатив, що формуються «знизу-вгору», та успішних кластерів, де перевага надається об'єднанням середнього та малого бізнесу;
- формування інфраструктури, що сприяє активізації процесів створення та комерціалізації інновацій (у тому числі інформаційних майданчиків).

За галузевою спрямованістю кластерні структури у Литві здебільшого створено у сферах інформаційних технологій і кібербезпеки, смарт-спеціалізації, біотехнологій і медицини, хімічної промисловості, енергетики, металообробки, машинобудування та інженерії, транспорту (як правило, авіація та морська галузь) і логістики, деревообробки, креативних індустрій.

Прикладами дієвої реалізації кластерних ініціатив у країні є формування й функціонування кластерів [15]:

- у сфері туризму, до яких входять підприємства Польщі та Литви (Клайпеда, Паланга, Куршська коса);
- з охорони здоров'я, розвитку рекреаційних зон і зон відпочинку за участю регіонів Польщі та Литви (Друскінінкай та Бірштонас);
- з виробництва меблів і виробів із деревини за участю регіонів Польщі, Німеччини та Литви (Алітус, Клайпеда);
- лазерних технологій із центром у Вільнюсі і філіалами у Каунасі та Паневежюсі, до складу якого входять чотири виробничі підприємства, Литовський фізичний інститут і Литовський державний університет ім. Гядемінаса;
- з інформаційно-комунікаційних технологій у Каунасі та Вільнюсі;
- у харчовій промисловості у Каунасі (за участю підприємств Польщі та Німеччини).

Крім цього, слід зазначити, що у Вільнюсі у 2021 р. засновано кластер космічних технологій. Договір про його заснування підписали чотири литовські підприємства та Вісорайський парк інформаційних технологій. У країні функціонують Литовська асоціація кластерів і Вільнюська торгово-промислова і реміснична палата.

Серед ключових завдань підтримки розвитку кластерних структур у Литві можна вказати такі: підтримка інтернаціоналізації; сприяння науково-дослідним розробкам і впровадження новітніх технологій; зміцнення інноваційних екосистем та інноваційного потенціалу регіонів; активізація розвитку малого й середнього підприємництва; зміцнення структур співробітництва між компаніями або між галузями та наукою; сприяння злиттю кластерних утворень, щоб мати 10-15 провідних кластерів із сильною міжнародною видимістю, а також міжнародному співробітництву та інтеграції в глобальні ланцюги доданої вартості.

Для подальшого розвитку кластерних утворень у Литві необхідно розробити комплекс заходів, а саме: стимулювання експорту шляхом інтернаціоналізації; формування принципово нових ланцюгів доданої вартості, інтегрованих у вертикальні галузі; стратегування діяльності; сприяння фінансуванню інноваційних проєктів для передачі технологій на основі механізму публічно-приватного партнерства та із залученням приватних інвестицій; використання інструментів кластерного менеджменту; розроблення інструментарію, який може підтримувати ефективні процеси розподілу ресурсів між учасниками кластеру; підготовка кадрів і підвищення їх кваліфікації; формування належної організаційної культури.

Впровадження перелічених заходів доцільно здійснювати за допомогою Європейської платформи кластерного співробітництва та у рамках Європейської програми удосконалення кластерів, Акції ЄС «Cluster Go International», Програми єврокластерів на період 2021-2027 роки.

Перспективи подальших досліджень полягають у теоретичному узагальненні та систематизації існуючих підходів до трактування поняття «кластерна політика» у системі національної економіки; розробленні практичних рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання створення та функціонування кластерних структур в Україні.

**Список використаних джерел:**

1. Trushkina N., Shyposha V. Cluster Initiatives as a Mechanism for Modernizing the National Economy: Adaptation of European Practice. *Moderní aspekty vědy: XIV Díl mezinárodní kolektivní monografie*. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2021. Str. 590-601.
2. Драчук Ю.З., Трушкіна Н.В., Шипоша В.А. Застосування міжнародного досвіду формування кластерних структур у сучасних умовах регіонального розвитку України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Економіка і менеджмент: зб. наук. пр. / Міжнародний гуманітарний ун-т. Одеса: Гельветика, 2021. Вип. 50. С. 18-30.* <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2021-50-2>.
3. Trushkina N., Shyposha V. Clustering of the national economy as an effective tool for the sustainable development of European Countries. *Three Seas Economic Journal*. 2021. Vol. 2. No. 4. P. 63-70. <https://doi.org/10.30525/2661-5150/2021-4-11>.
4. Liashenko V., Trushkina N. Institutional Principles of Formation of Cross-border Transport and Logistics Cluster in the Conditions of Digital and Sustainable Development. *Green, Blue & Digital Economy Journal*. 2021. Vol. 2. No. 3. P. 90-100. <https://doi.org/10.30525/2661-5169/2021-3-14>.
5. Liashenko V., Trushkina N. Cross-border transport and logistics cluster as an effective form of cooperation between the regions of Ukraine and Visegrad Four. *Visegrad Group: a form of establishment and development of European integration: collective monograph / edited by A. Krysovatyu, T. Shengelia; Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, West Ukrainian National University. Tbilisi: Publishing House "Universal", 2021. P. 265-288.*
6. Трушкіна Н. В., Шипоша В. А. Кластерні структури як ефективна форма партнерства: європейська практика. *Science and Technology: Abstracts of the 24th International Scientific and Practical Conference (Poland, Lublin October 11-12, 2021)*. Lublin: Myśl Naukowa, 2021. P. 105-111.
7. Ляшенко В., Трушкіна Н. Транскордонний транспортно-логістичний кластер як організаційна форма партнерства України та Польщі. *Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 25–27 листопада 2021 р.) / упоряд. А. М. Штангрет; редкол.: Є. М. Палига, Л. П. Стеців, С. М. Шинкар та ін. Львів: Укр. акад. друкарства, 2021. С. 161-163.*
8. Трушкіна Н. В., Шипоша В. А. Особливості кластерної політики Німеччини. *Science and Society: Abstracts of the 25th International Scientific and Practical Conference (Germany, Berlin, November 1-2, 2021)*. Berlin: Littera Verlag, 2021. P. 110-116.
9. Трушкіна Н. В., Шипоша В. А. Кластеризація національної економіки: досвід Нідерландів. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (Нідерланди, м. Роттердам, 7 листопада 2021 р.) / за ред. Є. О. Романенка, І. В. Жукової. Київ: ГО «ВАДНД», 2021. С. 126-130.*
10. Трушкіна Н. В., Шипоша В. А. Кластерні ініціативи як інструмент модернізації національної економіки: досвід Фінляндії. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (Фінляндія, м. Тампере, 7 грудня 2021 р.) / за ред. Є. О. Романенка, І. В. Жукової. Київ: ГО «ВАДНД», 2021. С. 147-151.*
11. Трушкіна Н. Реалізація державної кластерної політики в Чехії: інституційні та організаційно-економічні засади. *Moderní aspekty vědy: XVIII Díl mezinárodní kolektivní monografie*. Česká republika, Jesenice: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2022. Str. 409-425.
12. Трушкіна Н. В. Кластерна основа розвитку національної економіки: досвід Чехії. *Multidisciplinary academic research, innovation and results: Proceedings of the XIII International Scientific and Practical Conference (Czech Republic, Prague, April 5-8, 2022)*. Prague: International Science Group, 2022. P. 223-228.
13. Національна програма кластерного розвитку до 2027 року. Концепція. Орієнтири розвитку. Рекомендації / О. Юрчак та ін. Київ: АППАУ, Платформа Industry4Ukraine, 2020. 76 с.
14. Дмитерко М. О. Світовий досвід функціонування фінансового механізму кластерних утворень. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 3. С. 706-711.
15. Гусарова М. Ю. Світовий досвід кластеризації. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 9-1. С. 17-21.

**Коваленко Дар'я Сергіївна**

здобувач вищої освіти факультету захисту рослин, біотехнологій та екології  
*Національний університет біоресурсів і природокористування України, Україна*

**Науковий керівник: Секунова Юлія Володимирівна**

канд. істор. наук, доцент кафедри міжнародних відносин і суспільних наук  
*Національний університет біоресурсів і природокористування України, Україна*

## **РОЗВИТОК МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЧЕХІЄЮ (ВІД ЗДОБУТТЯ УКРАЇНОЮ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ДО СЬОГОДЕННЯ)**

На сьогодні Україна має тісні стосунки з багатьма країнами, зокрема, з Польщею, Великою Британією, США, Італією та іншими. Чехія не є виключенням. Хоч Чехія не має спільних кордонів з Україною, проте залишається одним з важливих міжнародних партнерів. Відносини між цими двома країнами й до нині є однією з поширених тем досліджень багатьох науковців. Зокрема, авторами публікацій на дану тематику є О. Цуп [12], І. Ткаченко [9], П. Черник [13], В. Рязніков [7], Р. Корсак [4] та ін.

На позачерговій сесії Верховної ради України 24 серпня 1991 р. було проведено голосування, на якому 392 депутати проголосували «за» ухвалення Акту проголошення незалежності України, котрий проголошував створення самостійної української держави. Оскільки генпрокурор Радянського Союзу вважав ці дії незаконними, Верховна Рада України вирішила легалізувати їх, а саме провести референдум. Звідси, 1 грудня 1991 року був проведений всеукраїнський референдум, в якому на запитання «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» 90,32% людей відповіли «так». Отже, остаточним днем незалежності України можна вважати 1 грудня 1991 року [2].

З часів всеукраїнського референдуму почалося справжнє міжнародне визнання незалежності України. Найпершими, хто визнав незалежність, були Польща та Канада 2 грудня 1991 року. Наступною була Угорщина – 3 грудня 1991 року. Далі Латвія та Литва (4 грудня 1991 р.), Болгарія, Росія, Хорватія та Аргентина (5 грудня 1991 р.). Серед цих країн була й Чехія, що була ще в складі Чехословацької республіки, яка 8 грудня 1991 року визнала незалежність України [4].

З проголошенням незалежності Чеської республіки 1 січня 1993 року міжнародні відносини між Україною та Чехією почали набувати позитивної динаміки. Вже цього ж дня Україна з Чеською республікою встановила дипломатичні зв'язки на рівні посольств. Чеським послом в Україні став П. Маша, а українським в Чехії – Р. Лубківський. Окрім цього Україна була однією з перших, хто визнав незалежність Чеської республіки [5; 12].

Внаслідок встановлення дипломатичних відносин почала формуватися широка договірно-правова основа. 26 квітня 1995 року у Празі президентами Л. Кучмою та В. Гавел був підписаний ключовий документ в міжнародній діяльності між двома державами, а саме «Договір про дружні відносини й співробітництво». Він засвідчує формування співробітництва між обома державами, де Чехія віддавала перевагу торговельно-економічній співпраці, а Україна – політичній [5; 13; 12].

Особливо важливою подією є залучення України до регіональних інтеграційних процесів, а тому завдяки Чехії в червні 1996 році Україна стала членом Центральноєвропейської ініціативи. Проте через глибоку економічну кризу, політичні прорахунки, непослідовність виконання реформ в Україні Чехія обережно ставиться до того, щоб Україна вступила до Вишеградської групи, а також до центральноєвропейської зони вільної торгівлі [13].

Якщо проаналізувати 90-ті роки 20 століття, то даний період характеризується розвитком взаємин між Чехією та Україною в найрізноманітніших галузях. Було укладено багато документів, які ґрунтувалися на принципах довіри, рівності та взаємоповаги, в яких були зацікавлені обидві сторони. Саме тому активно розвивалися політичні, правові, науково-технічні, економічні, соціальні та гуманітарні відносини [12]. Значний потенціал двосторонніх відносин призвів до створення потужної договірно-правової бази – понад 90 міжнародних нормативно-правових актів, підписаних в період з 1993 до 2012 років [10].

Проте українсько-чеські відносини не були безпроблемними. Вже у 2000 році, згідно з вимогами ЄС, Чехія припинила Договір про безвізовий режим для громадян України. Слідом за цим було припинено ще 4 угоди, а саме про торговельні відносини, співпрацю в галузі ветеринарної медицини, в сільському господарстві, а також економічне та науково-технічне співробітництво. Однак, всупереч розірванню угод, в період з 2000 – 2003 років було укладено багато інших договорів, тож спостерігався динамічний розвиток торговельно-економічних відносин. Даний розвиток сприяв зростанню торгівлі між Україною та Чехією на 10 – 12%. За даними 2003 року, товарообіг складав 530,7 млн. дол. США, а в 2005 році – 971 млн. дол. США [7; 11].

У 2004 році Чеська Республіка стає повноправним членом Європейського Союзу. Звідси Чехія згідно з умовами членства в ЄС повинна була дотримуватися спільної політики у відносинах з країнами-нечленами, зокрема з Україною. Оскільки Чехія є повноправним членом ЄС, її досвід може стати вагомим для України у виконанні її євроінтеграційних прагнень. Політична співпраця між двома країнами характеризується обопільною підтримкою держав на міжнародній арені. Це можна помітити на прикладі, що Чехія завжди виступала за вступ України до Європейського Союзу та НАТО. Впродовж 2000 – 2013 років велися переговори про допомогу Чехії Україні у підготовці членства у НАТО. Чехія мала підвищувати класифікацію українських спеціалістів та допомогти в утилізації боєприпасів. Зі свого боку Україна пропонувала Чехії використовувати український авіаційний транспорт, щоб перевозити збройні сили та вантажі [1; 4; 5; 9].

В період з 2008 – 2009 років політичні відносини були насиченими, проте у 2010 році співпраця між країнами трохи стихла у зв'язку з виборчими кампаніями в обох країнах. У 2009 році відбувся останній візит Президента України до Чехії. Проте в січні 2011 року відносини між країнами вже не були ідеальними, оскільки Чеська республіка надала притулок колишньому міністру економіки України Б. Данилишину, через те, що проти нього було порушено кримінальну справу в Україні [11].

Відмова экс-президента України Віктора Януковича у 2013 році підписати Угоду про асоціацію з ЄС призвела до Революції гідності, що свідчило про зміну курсу України з проєвропейського на проросійський. Це викликало неабияку реакцію в представників Чехії. Зокрема, президент Чеської республіки Мілош Зейман займав позицію Кремля, а тому війну на Донбасі він називав «громадянською війною», а активістів Майдану – «бандерівцями». Однак Зейман виконує лише церемоніальну функцію в країні [18; 15].

Проте экс-прем'єр Чехії Богуслав Сobotка має іншу політику та позиції, аніж президент Мілош Зейман. Сobotка неодноразово захищав інтереси України та висловлював підтримку щодо її територіальної цілісності, самі ж дії Росії на Донбасі він називав «вторгненням». Також Чехія не підписала звернення країн Європи, щодо розбудови газопроводу «Північний потік-2», оскільки дана розбудова є «антиукраїнською» та може призвести до позбавлення України газового транспортного статусу [15].

Відносини між Чехією та Україною є неоднозначними. Чехія була однією з останніх, хто ратифікував Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, оскільки процес голосування в Чехії багато разів переносився та одного разу було зірване в результаті протестів комуністів. Комуністична партія в Чехії виступала проти Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а депутат даної партії сказав, що в Україні відбувається «напівфашистський» режим. Своєю чергою соціал-демократична партія підтримує Україну



та ратифікацію Угоди про асоціацію. В результаті проведеного голосування майже всі депутати проголосували «за» і лише комуністи – «проти» [18].

Чехія до останнього була противником введення санкцій проти Росії. Чеський президент М. Земан розкритикував політику ЄС щодо Кремля, а навпаки вважає, що необхідно посилити співпрацю з Росією, оскільки це допоможе країні в усуненні ісламського тероризму. Противниками думки Земана виступило 65% відсотків опитаних чехів [18].

Однак наперекір неоднозначних відносин між Чеською республікою та Україною, Чехія допомагала Україні у російсько-українській війні 2014 року. В країні лікувалися постраждалі під час протестів на Майдані, українські бійці із зони АТО, з країни надавалася гуманітарна допомога, навчали українських біженців. У 2014 році Чехія надала додатковий захист 380 громадянам України та статус біженця – 127 [18].

Для того, щоб налагодити двосторонні відносини, 12 червня 2018 року в Празі відбулася зустріч між віце-прем'єр-міністром України Володимир Кістіон та прем'єр-міністром Чехії Андреем Бабішем. Під час зустрічі розглядалися актуальні питання щодо економічної та інвестиційної взаємодії, а також посилення співпраці в сільському господарстві та машинобудівній галузі. Окрім цього Кістіон наголосив, що Чеська республіка є важливим економічним і стратегічним партнером України та розповів, що Україна високо цінує підтримку Чехії. Своєю чергою Бабішев акцентував, що Україна завжди може розраховувати на підтримку Чехії. Андрей Бабішев виступав за активне залучення України до ЄС, оскільки це може допомогти в розв'язанні проблеми війни на сході [18].

24 лютого 2022 року близько о 5-й годині ранку за київським часом Росія почала повномасштабне вторгнення на територію України по всій довжині кордону від Луганська та Чернігова, а також з території окупованого Криму та території Білорусі. Країни заходу почали висловлювати підтримку України, а також вводити санкції проти Росії. Серед них була й Чеська Республіка.

Президент Чехії Мілош Земан, який був прихильником Росії, різко засудив російську владу. Він висловив підтримку Україні та закликав ввести максимально жорсткі санкції проти Кремля, зокрема серед них це відключення Росії від міжнародної системи фінансової комунікації SWIFT. Земан вважає, що Росія вчинила злочин проти міжнародного миру, а також визнав, що помилявся, коли підтримував російську владу. Це він аргументував тим, що гадав, що Росія не розпочне війну, оскільки «росіяни не божевільні». Нині Земан стверджує, що «безумців треба ізолювати» [8]. Прем'єр-міністр Петр Фіала прокоментував цю зміну курсу президента та додав, що радий, оскільки в країні у зв'язку з надзвичайною політичною ситуацією всі одноставно підтримують Україну [16]. Він вважає, що Чехія відіграє провідну роль в ЄС, зокрема у введенні санкцій. Саме тому Чехія разом з Польщею та Словенією підготували 10 кроків щодо припинення війни в Україні [6; 16].

Від початку війни Чехія бере активну участь у підтримці України щодо російсько-української війни. А саме введено санкції, зокрема 25 лютого Чехія закрила небо для російських літаків, а вже 15 березня припинила видачу віз російським громадянам. 27 лютого заморозила активи підсанкційних російських громадян і компаній на сотні мільйонів крон. За публічне схвалення російської влади Чеська республіка ввела кримінальну відповідальність. Даний злочин класифікується як "злочин заперечення, ставлення під сумнів, схвалення і виправдування геноциду". Окрім цього країна активно допомагає з озброєнням. Лише на початку війни Чеська республіка відправила зброю та боєприпаси на суму понад 188 мільйонів крон (8,57 мільйона доларів) з метою оборони України від російських загарбників.

Не лише уряд, проте й чеський народ підтримує українців. Зокрема у Празі в районі Нуслі на вулиці Моймірова на одному з будинків було створено мурал, присвячений війні в Україні, чехом казахського походження Chemis. На муралі зображена маленька дівчинка, яка прикрила українським прапором героїв західних казок [3].

Чехія активно допомагає в гуманітарному плані, зокрема було виділено сотні мільйонів крон допомоги на державному рівні, а також зібрані за допомогою пожертв мільярди євро. Чеські донори активно здають кров для українських військових, а в чеських

лікарнях готові приймати поранених українських солдатів. В Україну на допомогу направилися чеські добровольці [14].

Чехія – країна, яка має найбільшу українську діаспору. А тому активно допомагає українським біженцям. Лише за кілька днів до країни прибуло майже 300 тис. біженців, а це близько 3 % населення Чеської республіки. В країні прийняли закон "Lex Ukraine", які свідчать про візи, медичне страхування, освіту, фінансову підтримку, вільний доступ до праці та соціальну підтримку українських біженців [17].

**Висновок.** Отже, Чехія є важливим політичним партнером України. Зокрема, між країнами сформована широка договірно-правова база. Яскравим прикладом є «Договір про дружні відносини й співробітництво». Між країнами активно розвиваються політичні, правові, науково-технічні, економічні, соціальні та гуманітарні відносини.

### Список використаних джерел:

1. Бойко О. І. Еволюція українсько-чеських відносин (1991 - 2019 рр.) : автореф. дипл. на здобуття освіт. ступеня "магістр" : спеціальність: 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» / наук. кер. А. О. Хмель. Миколаїв, 2020. 19 с.
2. День незалежності України: 7 історичних фактів до 30 річниці // Суспільне: культура: [Веб-сайт]. URL: <https://suspilne.media/57574-den-nezaleznosti-ukraini-2020-8-istoricnih-faktiv/>
3. Дівчинка прикрила прапором України західних казкових героїв: у Чехії створено зворушливий мурал (фото) // Уніан: [Веб-сайт]. URL: <https://www.unian.ua/world/viyna-v-ukrajini-2022-u-chehiji-stvoreno-zvorushliviy-mural-foto-novini-svitu-11750281.html>
4. Корсак Р. В. Історія українсько-чеських дипломатичних відносин: політика, економіка, туризм: історико-дипломатичне дослідження / Корсак Р. В. – Ужгород, 2016. – 188 с.
5. Найденко Я. О. Розвиток економічних відносин України з Чехією/ The development of economic relations between Ukraine and Czech Republic кваліфікаційна робота : освітньо-професійна програма – міжнародна економіка : 051 – економіка/ наук. кер. Є. В. Савельєв. Тернопіль, 2020. 57 с.
6. Польща, Чехія і Словенія висунули план порятунку України з 10 пунктів // Європейська правда: [Веб-сайт]. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2022/03/25/7136633/>
7. Резніков В. В., Бороденко М. М. Економіко-дипломатичний аспект українсько-чеських відносин на сучасному етапі // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2014., вип. 3 Т. 1. С. 61-64.
8. Санкції. Як світ карає Росію за вторгнення в Україну // Ліга.Бізнес: [Веб-сайт]. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/chronicle/sanktsii-zayavleniya-obeschaniya-kak-mir-reagiruet-na-priznanie-ordlo-rossiey-obnovlyaetsya>
9. Ткаченко І. Історична ретроспектива взаємин України з Чеською республікою // Наукові записки. № 4. С. 260-271.
10. Ткаченко І. Розвиток взаємин України та Чеської республіки після здобуття незалежності та їх перспективи в XXI столітті // Наукові записки. № 5. С. 372-384.
11. Фалатюк О. О., Секунова Ю. В. Українсько-чеські відносини // Innovative views of young scientists. 2016.
12. Цуп О. В. Чеська республіка і Україна в міждержавних відносинах кінця ХХ - початку ХХІ ст: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : 07.00.02 : захист 24.03.2009 / наук. кер. М. В. Лазарович . Львів, 2009. 20 с.
13. Черник П. Україна в геополітичних концепціях Чехії на Словаччині ХХ ст // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2009. № 21. С. 172-179.
14. Чехи відкрили для України свої серця і домівки // Укрінформ: [Веб-сайт]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3439327-cehi-vidkrili-dla-ukraini-svoi-serca-i-domivki.html>
15. Чехи, як і чеська влада, поділені у ставленні до України // Радіо Свобода: [Веб-сайт]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27497255.html>
16. Чехія заморозила активи підсанкційних росіян // Економічна правда: [Веб-сайт]. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/27/684772/>
17. Чехія прийняла закони для інтеграції українських біженців // Еспресо: [Веб-сайт]. URL: <https://espresso.tv/chekhiya-priynuala-zakoni-dlya-integratsii-ukrainskikh-bizhentsiv>
18. Юсіпів Т. Українсько-чеські відносини: перспективи розвитку та актуальні проблеми // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. № 12. С. 344-349.

## SECTION 8.

### LAW AND INTERNATIONAL LAW

Rasulov Sherbek G'ayrat o'g'li 

*Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti, O'zbekiston Respublikasi*

# INTELLEKTUAL MULK SOHASIDAGI NIZOLARNI HAL ETISHDA MUQOBIL USULLARI O'ZBEKISTONDA VA XORIJIY MAMLAKATLARDA; QIYOSIY-HUQUQIY TAHLIL ASOSIDA

*Annatsiya.* Intellektual mulkda nizolarini sudda ko'rib chiqishdan ko'ra sudgacha bo'lgan muqobil usullar qo'llanilishi zamonaviy huquq tizimlarida juda kerak. O'zbekiston huquqiy tizimida intellektual mulkka oid nizolarni hal qilishda mavjud bo'lgan muammolar va nizolarni muqobil usulda hal etishni joriy etish uchun qanday qadamlar kerakligiga alohida e'tibor qaratiladi. Tadqiqot ishining xulosasiga ko'ra, nizolarni muqobil hal etish mexanizmlari intellektual mulk uchun juda mos keladi va O'zbekiston bunday tizimni amalga oshirish uchun katta qadamlar qo'yishi kerak.

Intellektual mulk sohasida nizolar haqida fikr yuritadigan bo'lsak, ushbu nizolar fuqaolik huquqidagi nizolar doirasiga kiritishimiz mumkin. Chunki intellektual mulk huquqi fuqarolik huquqining bir qismi desak ham bo'ladi.

Taraflar nizolarini hal etish uchun odatdagi yo'lni tanlashlari, ya'ni sudga murojaat qilishlari mumkin. Intellektual mulk sohasidagi nizolar an'anaviy sud tizimi uchun o'ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ko'pchilik intellektual mulk to'g'risidagi nizolar sudning ortiqcha ish olib borishi bilan uzoq va qimmat sud jarayoniga olib keladi. Rivojlanayotgan va rivojlangan mamlakatlardagi subyektlar o'rtasidagi sheriklik uchun sud jarayoni murakkab, ko'p vaqt talab qiladigan, qimmat va shubhali jarayon hamda sud tizimining yukini taqsimlashning boshqa yechimlari va mexanizmlarini izlashga ehtiyoj bor. Yechim topishning yangi va samarali usuli – bu nizolarni hal etishning muqobilini topishdir. Biz yuqorida berilgan savoldan kelib chiqib, intellektual mulk sohasida nizolar vujudga kelganda ularni hal etishdagi muqobil usullarning protseduralarini ko'rib chiqamiz.

Intellektual mulk huquqida nizolarini muqobil ravishda hal qilish usullari turli xildir. Ular rivojlanmoqda, shu jumladan vositalar toifasidagi tobora ko'proq yangi mexanizmlar, bu orqali majburiyatlarini bajarmaslik yoki adolatsiz bajarish bilan bog'liq har qanday nizoni sudga murojaat qilmasdan hal qilish mumkin. Xorijiy davlatlarda bu borada o'ttizdan ortiq usuldan foydalaniladi. Asosiy muqobil usullar sifatida **mediatsiya, arbitraj va muzokaralarni** keltirib o'tishimiz mumkin. Shu bilan birga, mediatsiya va arbitrajning birlashgan protsessual modellari ishlab chiqilgan. Bu gibril usul **Med-arb** deb ataladi. Quyida biz ushbu usullarning protseduralarini batafsil ko'rib o'tamiz.

*Nizolarni hal qilishning muqobil usullaridan biri – mediatsiya hisoblanadi.* Mediatsiya tushunchasiga alohida to'xtaladigan bo'lsak, ko'pchilikka notanish bo'lgan bu so'z lotin tilidagi “mediare” so'zidan olingan bo'lib, “vositachilik qilish, kelishtirish maqsadida aralashish” degan ma'nolarni bildiradi.<sup>1</sup> Mediatsiya — bu bir-birini tushunish va nizoli holatni bartaraf etuvchi bitim

<sup>1</sup> <https://m-eng.ru/uz/kanalizacionnye-truby/mediaciya-kak-sposob-uregulirovaniya-konfliktov-yuristom-posrednikom-mediaciya.html>

tuzishga erishish maqsadida xolis shaxs — mediator (vositachi) ishtirokida taraflarning erkin muzokaraga kirish yo‘li bilan nizoni muqobil hal qilish usulidir.

Ulug‘ bobokalonimiz Burhoniddin Marg‘inoniyning “Hidoya” asari sharhida mediatsiyaning tabiati haqida ham so‘z yuritilgan. Alloma o‘z kitobida hakamlik qilishga rozilik bildirgan shaxs qozilarga xos barcha fazilatlar egasi bo‘lishi lozimligini ta’kidlaydi. “Mabodo ikki odam bironi hakamlikka loyiq ko‘rib, uning chiqargan qaroridan mamnunlik izhor etgan ekan, bu qaror shak-shubhasiz haqiqiydir”, – deydi muallif. Ushbu keltirib o‘tilgan fikrni mediatsiya jarayoniga ham hakamlik sudiga taqqoslashimiz mumkin.

Hozirgi kunda rivojlangan xorijiy davlatlar huquqiy tizimida nizoni sudgacha olib bormasdan, muqobil yo‘l bilan hal qilishga qaratilgan mediatsiya – yarashtiruv protsedurasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, AQSH, Germaniya, Buyuk Britaniya, Avstriya, Yaponiya, Xitoy, Gonkong, Koreya Respublikasi, Hindistonda tashkil etilgan va muvaffaqiyatli faoliyat ko‘rsatmoqda. O‘zbekistonda ham bugungi kunda fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilishni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, muammolarini hal qilishning yangicha usullarini joriy etish bo‘yicha bir qator ishlar olib borilmoqda. Jumladan, nizolarni davlat organlarida sudgacha ko‘rib chiqishning yagona tizimini yaratish, mediatsiya, hakamlik sudlarini fuqarolar va tadbirkorlar ishonchiga sazovor bo‘lgan nizolarni hal qilishning samarali muqobil institutlariga aylantirish ishlari amalga oshirilmoqda. Bu harakatlarning natijasi o‘laroq, 2018-yil 3-iyulda O‘zbekiston Respublikasining “Mediatsiya to‘g‘risida”gi qonuni qabul qilindi va 2019-yil 1-yanvarda kuchga kirdi.

AQSh, Buyuk Britaniya, Avstraliyada mediatsiya qonuniy ravishda tasdiqlangan va yarim asrdan ko‘proq vaqt davomida muvaffaqiyatli faoliyat yuritib kelmoqda. Keyinchalik esa Germaniya, Fransiya, Belgiya va boshqa mamlakatlarda keng tarqaldi. Germaniyada mediatsiya adliya tizimiga uyg‘un tarzda kiritilgan. Masalan, mediatorlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri sudlar bilan ish olib boradi va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan sud jarayonlarini sezilarli darajada kamaytiradi. Ko‘pgina nemis huquqshunoslik maktablarida mediatsiya bo‘yicha doimiy kurs joriy qilingan. Ushbu davlatlarning qonunchiligi vositachilikni rag‘batlantiradi va bir qator mamlakatlarda mediatsiya sudgacha majburiy protsedura hisoblanadi. Quyida biz nizolarni muqobil hal etish usullarini xorij tajribasida ko‘rib chiqamiz.

***Nizolarni hal qilishning muqobil usullaridan yana biri – arbitraj hisoblanadi.*** “Arbitraj” so‘zi lotincha “arbiter” so‘zidan kelib chiqqan va vositachi, nizolarni hal qiluvchi yoki hakamlik sudyasi manolarini beradi. Arbitraj arabcha Tahkeem deb ataladi. Fors tilida esa hakam Salis deb ataladi. Hakamlik sudi tarixiy tushuncha bo‘lib, uning kelib chiqishini Yunoniston va Rim davridan boshlab izlash mumkin.

Hakamlik sudi (arbitraj) asosan shartnomaviy munosabatlar va shartnomadan kelib chiqadigan majburiyatlarning bajarilishi to‘g‘risidagi nizolarni ko‘rib chiqadi. Tomonlar erkin muhokama qila olmaydigan masalada murosaga kelish mumkin emas. Masalan, ajralish to‘g‘risidagi ish hakamlik sudi tomonidan hal qilinmaydi. Arbitraj ichki hakamlik va xalqaro arbitrajga bo‘linadi. Agar munosabatlarda chet el elementlari bo‘lmasa, xalqaro assotsatsiya bunday assotsatsiyadan kelib chiqadigan nizolarni hal qila olmaydi. Turli mamlakatlar savdogarlari o‘rtasidagi xalqaro tijorat arbitraji uzoq vaqtdan beri ishbilarmon doiralar va yuridik mutaxassislar tomonidan savdo ziddiyatlarini suddan tashqarida hal qilish uchun mos vosita sifatida tan olingan. Xalqaro tijorat arbitrajidagi protsedura asosan ichki arbitraj bilan bir xil. 1960-yilda, protsedurada bir xillikni o‘rnatish va hakamlik muassasalariga kirishni osonroq qilish uchun, Birlashgan Millatlar Tashkilotining iqtisodiy komissiyalari Evropa va Osiyo uchun xalqaro arbitrajga nisbatan qo‘llaniladigan yangi qoidalarni e‘lon qildi.

Dunyoning aksariyat davlatlari o‘z hududlarida hakamlik sudlari tizimini rivojlantirishga e‘tibor qaratishadi, ularning ishlashi uchun har tomonlama sharoit yaratadilar. Bugungi kunda hakamlik sudlari to‘g‘risidagi qonunchilikka ega bo‘lmagan davlat deyarli yo‘q va bunday qonunlarning asosini tashkil etuvchi eng muhim normalar bu hakamlik sudlarining qarorlarini ijro etish tartibini belgilaydigan moddalardir. Masalan, 2002-yilda Rossiya va Qirg‘iziston tomonidan ichki nizolarni (rezidentlar o‘rtasidagi nizolarni) hal qilish bo‘yicha hakamlik to‘g‘risidagi

qonunlar qabul qilindi. Bundan tashqari, tomonlardan biri chet el fuqarosi bo'lgan hollarda nizolarni hal qilishni tartibga soluvchi "Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida" gi qonun Rossiya Federatsiyasida 1993-yildan beri amal qiladi. AQSh kodeksida hakamlik sudlarini qo'llab-quvvatlovchi qonunlar belgilangan. Qirq to'qqizta shtat 1956-yilda Yagona arbitraj to'g'risidagi qonunni davlat qonuni sifatida qabul qildi. Ushbu akt 2000-yilda qayta ko'rib chiqilgan. Hakamlik bitimi va qaror endi shtat va federal qonunlarga muvofiq amalga oshiriladi.

**Med-Arb.** ADRga yagona yondashuv - bu vositachilik va hakamlik aralashmasidan foydalanish. Masalan, tomonlar avval kelishmovchilikda vositachilik qilishga urinish uchun oldindan kelishib olishlari mumkin, so'ngra vositachilik amalga oshmasa, hal qilinmagan masalalarni hakamlik sudiga yuborishi mumkin. Tomonlar vositachilik va hakamlik sudyalari uchun bir xil neytraldan foydalanishi yoki ikkinchi jarayon uchun yangi neytralni tanlashi mumkin.

**Rossiya Federatsiyasi:** Mediatsiya instituti Rossiyada 10 yildan ortiq vaqt davomida mavjud bo'lib, 2010-yil 27-iyulda "Mediator ishtirokida nizolarni hal qilishning muqobil tartibi to'g'risida (mediatsiya protsedurasi)" qonun qabul qilingan va 2011-yil 1-yanvardan boshlab maxsus qonun kuchga kirgandan so'ng u yangi bosqichga ko'tarildi. 2019-yil mediatsiya to'g'risidagi qoidalarga o'zgartirishlar kiritildi.

Ko'pincha mediatsiya vositasida nikoh va oila, yer, meros, uy-joy va mehnat munosabatlaridan kelib chiqadigan nizolarni hal qilish mumkin. 2019-yilda tuzatishlar qabul qilingandan so'ng, ma'muriy nizolar ham yarashuv protseduralari yordamida hal qilinishi mumkin bo'ldi. Mediatsiya protsedurasining davomiyligi 180 kundan oshmasligi kerak.

Qonunda yana bir yangilik qilindi, unga ko'ra nizo tomonlari suddan tashqari vositachilik shartnomasini notarius bilan tasdiqlash imkoniyatiga ega bo'ldi. Bunday holda, u ijro varaqasining kuchiga ega bo'ladi va siz u bilan bevosita sud ijrochisiga murojaat qilishingiz mumkin. Mediatsiya shartnomalarini notarial tasdiqlash ixtiyoriy tartibdir. U faqat ikki tomonning roziligi bilan amalga oshiriladi. Avvalgi tartibda esa agar bitim sud ishlarini yuritish jarayonida tuzilgan bo'lsa va sud tomonidan tasdiqlangan bo'lsa, unda u majburiy ijro etilishi kerak edi. Hozirgi kunda notarius tomonidan tasdiqlangan vositachilik shartnomasi ijro hujjatiga aylanadi va sudda yarashish uchun iste'fodagi sudyalarga murojaat qilish mumkin bo'ladi. Agar tomonlar mediatsiya shartnomasini notarius bilan tasdiqlasa, unda ijro etilmagan taqdirda sudga da'vo qo'zg'atmaslik mumkin bo'ladi. Bunday vositachilik shartnomasi avtomatik ravishda sud ijrochilariga taqdim etilishi mumkin bo'lgan ijro hujjatiga aylanadi. Mediatsiya shartnomasining notarial tasdiqlashi bilan ijro hujjati kuchini olishi mediatsiya institutining rivojlanishiga hissa qo'shadi va bu fuqarolar va tadbirkorlarga nizolarni tezroq, o'zaro madaniy tartibda hal qilishga imkon beradi. Shu bilan birga mediatsiya shartnomasini notarial tasdiqlash vositachilik protsedurasining o'ziga jamoatchilikning qiziqishini oshirdi.

Ushbu amaliyot Yevropaning ayrim mamlakatlarida (Germaniya, Ispaniya, Slovakiya, Shvetsiya), Amerikada va boshqa mamlakatlarda mavjud. 13 ga yaqin davlat mediatsiya shartnomalarini majburiy bajarilishini qonunchilikda mustahkamlagan. Amalda, xorijiy biznes vakillari vositachilik shartnomasining qanday kafolati borligini so'rashadi. 2019-yildan boshlab ushbu qo'shimcha kafolat RFda paydo bo'ldi. Ammo vositachilikning asosiy kafolati shundaki, muzokara olib boruvchi sheriklar o'z ixtiyorlari bilan majburiyatlarni o'z zimmlariga olishadi va ularni mas'uliyat bilan bajaradilar. Mediatsiya shartnomasining ijro etuvchi kuchi paydo bo'lishi bilan ushbu huquqdan suiistemol qilish holatlari paydo bo'lishi mumkin. Ushbu amaliyot uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan mamlakatlarda suiistemol qilishdan himoya qilish mexanizmlaridan foydalaniladi. Masalan, mediatsiya shartnomasini sertifikatlash paytida notarius tomonlarning nizo taraflariga bo'lgan huquq va majburiyatlarini batafsil tushuntirib beradi va mediatsiya protsedurasida ishtirok etadigan mediatorlar ishtirok etishi shart. Notariuslar tomonidan mediatorlarning ta'limi va malakasini oshirishga oid barcha hujjatlar batafsil tekshiriladi.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> <https://www.eg-online.ru/article/405743/>

**Amerika Qo'shma Shtatlari:** Anglo-sakson huquq tizimidagi mamlakatlarda muqobil usul bilan nizolarni hal qilishdan foydalanish juda mashhur. Muqobil usullarni joriy etishda Amerika Qo'shma Shtatlari yetakchilik qilmoqda. AQSh rasmiy sud tizimidan tashqarida nizolarni mediatsiya va hakamlik mexanizmlari orqali hal qilish bo'yicha dunyodagi eng ilg'or va muvaffaqiyatli tizimlardan biriga ega. Qo'shma Shtatlar an'anaviy ravishda nizolarni hal qilishning muqobil usullarini ishlab chiqish bo'yicha turli dasturlar ishlab chiqilgan birinchi mamlakat deb hisoblanadi. Avraam Linkoln bir vaqtlar shunday degan edi: "sud jarayonlarini to'xtating, iloji boricha qo'shnilaringizni murosaga keltirishga ko'ndiring".

**AQShda arbitraj:** Bu odatda bitta hakam yoki uch kishilik hay'at tomonidan olib boriladigan sud qarorining ADR shaklidir. Odatda, arbitraj tomonlar nizo faktlari bo'yicha kelisha olmaydigan yoki nizo faqat moddiy shaklida bo'lgan hollarda qo'llaniladi. Arbitraj, shuningdek, ekspert qarorini talab qiladigan holatlarda muntazam ravishda qo'llaniladi. Hakamlik muhokamasi ko'pincha ADRning boshqa shakllariga qaraganda ancha rasmiyroq bo'lib, sudga o'xshash ishlarni aks ettiradi. Ko'pincha advokatlar ishtirok etadilar, guvohlar chaqiriladi, dalillar olinadi, iltimosnomalar beriladi va sud majlisidan keyin ma'lumot beriladi. Tomonlar ilgari hakamlik sudidan foydalanish bo'yicha shartnoma tuzgan bo'lsa, qarorlar majburiy hisoblanadi.

**AQShda mediatsiya** - bu ADRning eng kam tortishuv shakli. So'nggi yillarda, AQSh va boshqa joylarda qonunchilik tizimi tiqilib qolganligi sababli, suddan tashqari kelishuvlarga erishishda mediatsiya yanada ommalashmoqda. Mediator tomonlarga haqiqiy muammolarni aniqlashda, muhokamani tashkil qilishda va kelishuv variantlarini yaratishda yordam beradi. Mediatsiyaning maqsadi ikkala tomonga ham qoniqarli vositani olishga imkon beradigan qarorini taqdim etishdir. Mediatsiya nizoning barcha bosqichlarida, sudgacha yoki sud jarayonida yoki apellyatsiya jarayonida ko'rib chiqilishi mumkin.

Amerika Qo'shma Shtatlarida patent nizolari bo'yicha ADR usullari ko'p qo'llaniladi. AQSh federal qonunchiligi tomonlar patent nizolarini hakamlik qilishga kelishib olishlarini aniq belgilaydilar, yoki ular orasida o'zaro patentni o'z ichiga olgan shartnomaga hakamlik qoidalarini qo'shish orqali mavjud patent nizosini hal qilishga kelishib olishi mumkin. Qoida quyidagicha: "Patentni yoki patentga oid har qanday huquqni o'z ichiga olgan shartnomada patentning amal qilish muddati yoki shartnomada kelib chiqadigan huquqbuzarlik bilan bog'liq har qanday nizolarni hakamlik sudidan talab qilinadigan qoidalar bo'lishi mumkin. Bunday qoidalar bo'lmagan taqdirda, amaldagi patentning amal qilish muddati yoki huquqni buzish to'g'risidagi nizo taraflari bunday nizoni hakamlik sudi tomonidan hal qilish to'g'risida yozma ravishda kelishishlari mumkin. Qonunda yoki shartnomani bekor qilish uchun teng huquqli asoslarda mavjud bo'lgan har qanday asoslar bundan mustasno, bunday shartnoma yoki bitim haqiqiy, qaytarib bo'lmaydigan va majburiy hisoblanadi"

O'sha nizomda chiqarilgan hakamlik qarori faqat "o'zaro" ta'sirga ega bo'lishini belgilaydi, ya'ni hakam tomonidan chiqarilgan hal qiluv qarori hakamlik sudi taraflari o'rtasida yakuniy va majburiy hisoblanadi, ammo boshqa shaxslarga nisbatan kuchi yoki ta'siri bo'lmaydi.

Patent bo'yicha nizolardan farqli o'laroq, Qo'shma Shtatlarda mualliflik huquqi bo'yicha nizolarning majburiy hakamlik sud tartibini ta'minlaydigan qonun yo'q. Biroq, AQSh sudlari mualliflik huquqi to'g'risidagi ayrim da'volarni hakamlik sudi deb hisoblashadi. Bunday davolarga mualliflik huquqining amal qilish muddati kiradi xolos.

**Hindiston:** Nizolarni muqobil ravishda hal qilish tizimi bu Hindiston aholisi uchun yangi holat emas. ADR qadim zamonlardan buyon Hindistonda keng tarqalgan.

Hindiston qonunchiligiga asosan ADRni keng ravishda ikkita toifaga ajratish mumkin: sud tomonidan ilova qilingan variantlar (Hakamlik, mediatsiya) va nizolarni jamoatchilik asosida hal qilish mexanizmi (Lok-Adolat).

**Arbitraj** jarayoni Hindistonga begona emas, bunga qadim zamonlardan beri amal qilib kelingan. Hindistonda odamlar tortishuvlarni hakamlik sudida hal qilishga ishonishgan. Demak, bu mexanizm Hindistonda qadimgi davrlardanoq ahamiyat kasb etgan. Hindistonda inglizlar

hukmronligi davrida ko'plab qonunlar kiritildi va Hindiston boshqaruvida keskin o'zgarish yuz berdi. 1772-yilda sudlarga nizolarni taraflarning iltimosiga binoan yoki o'z xohishiga ko'ra hakamlik sudiga yuborish huquqi berildi. Hindistonning Arbitraj to'g'risidagi qonuni 1899-yil qabul qilingan. Ushbu qonun ingliz qonunchiligiga asoslangan edi. 1940-yilda ushbu qonun qaytadan ishlab chiqilgan. Nihoyat Parlament 1996-yilda hakamlik sudini foydaliroq va samaraliroq qilish maqsadida Arbitraj va kelishuv to'g'risidagi qonunni qabul qildi, bu nafaqat avvalgi hakamlik qonunchiligining ko'plab jiddiy nuqsonlarini bartaraf etish bilan birga, zamonaviy hakamlik tushunchalarini ham o'zida mujassam etgan edi. Bu ichki arbitrajni ham, xalqaro tijorat arbitrajini ham qamrab olgan. Ko'p yillar davomida Hindistondagi hakamlik tog'risida qonuniga juda ko'p o'zgartirishlar kiritildi, shu bilan sudlarning ishtiroki kamayib, yaxshiroq va mustaqil hakamlik sudi qoidalar ta'minlandi.

Ma'lumot sifatida shuni aytib o'tishimiz kerakki Hindiston Fuqarolik protsessual kodeksiga 1908-yilda o'zgartirish kiritilgan va 89-moddasi 1-qismiga binoan ADRga murojaat qilishni rag'batlantirish zarurligini belgilab qo'yilgan.

Qisqa qilib aytadigan bo'lsak Hindistonda hakamlik sudi nizo taraflar uchun majburiy bo'lgan qaror yoki ajrim chiqaradigan hakamlik sudiga beriladigan protsedura. Bu nizolarni ko'rib chiqish uchun xususiy, umuman norasmiy va suddan tashqari protsedura. Hakamlik muhokamasi jarayoni nizo paydo bo'lishidan oldin tomonlar o'rtasida amaldagi hakamlik bitimi mavjud bo'lgan taqdirdagina boshlanishi mumkin. Hakamlik vaqtinchalik, doimiy xarakterga egadir.

**Mediatsiya** - bu vositachi, tashqi shaxs, nizoga betaraf bo'lgan, tomonlar bilan birgalikda ularning barchasi uchun maqbul bo'lgan echimni topish jarayonidir. Mediatsiyaning asosiy maqsadi tomonlarga muzokara olib borish, suhbatlashish va neytral uchinchi tomon yordam beradigan variantlarni o'rganish, kelishuvni iloji bor-yo'qligini to'liq aniqlash imkoniyatini berishdir.

Mediatsiyani ADR sifatida qo'llash inglizlarning Hindistonga kelishidan bir necha asrlar oldin boshlangan. O'sha paytda norasmiy panchayatlar qishloqlarning hurmatli oqsoqollari yoki Mahajanlar vositachi sifatida tayinlangan tomonlar o'rtasidagi nizolarni hal qilishda ishlatilgan. Shu kungacha *Panchas* yoki *Pancha Parmeshvars*, neytral uchinchi tomon sifatida, hindistondagi ba'zi qabilalar tomonidan guruhlar o'rtasidagi nizolarni norasmiy ravishda hal qilishda foydalanilgan. Britaniya mustamlakachiligi boshlanishi bilan mediatsiya rasmiy va qonuniylashtirilgan ADR mexanizmi sifatida tan olinishni boshladi.

Hindistondagi mediatsiya bu eng mashhur va foydali usuldir. Hindistonda mediatsiya shartnomaviy jarayondir. Ishtirokchilar odatda mediator bilan vositachilik shartnomasini imzolaydilar, shartnomada ishtirokchilar va mediator vositachilik qilishdan oldin, keyin nima qila olishi va qila olmasligi protsedurasini belgilaydi.

Hindistonda vositachilik quyidagi uchta usulda amalga oshiriladi:

**Majburiy mediatsiya:** Ba'zi hollarda sudlar taraflar tayyor bo'lmasa ham, ishni vositachilikka yuborishadi. Bu Fuqarolik protsessual qonunida va Mediatsiya Qoidalarida nazarda tutilgan.

**Sud tomonidan yuborilgan vositachilik:** Sud tomonidan tayinlangan vositachilik bilan sud ishni faqat vositachiga yuboradi. Bu nizolarni tinch yo'l bilan hal qilishni rivojlanayotganining belgisidir. Sud jarayoni nuqtai nazarida mediatsiya nizolarni muqobil ravishda hal qilishning boshqa usullari bo'ladi. Shu bilan birga Fuqarolik protsessual kodeksida ham nazarda tutilgan bo'lib, mediator barcha tomonlarning manfaatlarini qondiradigan echimlarni topishga harakat qiladi. Bu uzoq muddatli sud jarayondan ko'ra tinch va tez o'zaro munosabatlarni rivojlantirishga yordam beradi va shu bilan jamiyatdagi ziddiyatlarni oldini oladi.

**Lok Adalat** bu Hindistonda mavjud bo'lgan ADR ning o'zgacha ko'rinishidir. Bu taxminan "Xalq sudi" degan ma'noni anglatadi. Hindiston uzoq vaqtdan beri nizolarni qishloq oqsoqollari vositachiligi bilan hal qilib kelgan. Lok Adolat tizimi bu Gandi tamoyillariga asoslangan. Lok Adolatda asosiy e'tibor murosaga qaratilgan. Lok Adolatda hech qanday kelishuvga erishilmasa,

ish sudga qaytadi. Ularga odatda iste'fodagi sudya, ijtimoiy faollar yoki yuridik kasb vakillari raislik qiladilar. Oddiy sudlarda ko'rib chiqilayotgan ishlar, agar ikkala tomon ham rozi bo'lsa, Lok Adolatga o'tkazilishi mumkin. Muhim jihati shundaki, qaror yakuniy hisoblanadi va hattoki Hindiston Konstitutsiyasining 226-moddasiga binoan shikoyat qilish mumkin emas, chunki bu taraflarning roziligi bilan chiqarilgan hukmdir.

1982-yilda suddan tashqari nizolarni Lok Adolat orqali hal qilish rasman boshlangan. Birinchi Lok Adolat 1982-yil 14-martda Gujarotdagi Junagarxda bo'lib o'tgan va butun mamlakat bo'ylab tarqala boshlagan. Dastlab Lok Adolat ixtiyoriy va murosaga keltiruvchi agentlik sifatida faoliyat yuritib, qarorlari qonuniy qo'llab-quvvatlanmagan. 1987-yil 19-noyabrdagi "Huquqiy xizmatlarni boshqarish organlari to'g'risida"gi qonun bilan Lok Adolat instituti qonuniy maqomga ega bo'ldi. Unga binoan Lok Adolatning qaroriga sud tomonidan ijro etilishi mumkin bo'lgan farmon kuchi berildi. Qonunning maqsadi - jamiyatning zaif qatlamlariga bepul va vakolatli yuridik xizmatlarni ko'rsatish edi.

Bugungi kunda mediatsiya va yarashtirish nizolarni hal qilishning ajralmas qismiga aylangani sababli Hindiston sudlari tomonlarni stol atrofida suhbatlashishga va o'zaro manfaatli bo'lishga harakat qilishga undaydi va mediatsiyani taklif qiladilar. Hindistonda Dehli Oliy sudi mediatsiya markazi(DMC), Ollohobod Oliy sudi mediatsiya markazi(AMC), Bangalor mediatsiya markazi (BMC) o'z faoliyatini yuritib kelmoqda.

### Foydalanilgan adabiyotlar:

#### I.Maxsus adabiyotlar

1. O.Oqyulov. Intellektual mulk huquqi// I.M.Mo'minov nomidagi Falsafa va xuquq instituti. – Toshkent, 2005.– 40 b.
2. Intellektual mulk huquqining dolzarb muammolari / xorijiy ekspertlar ishtirokida (videokonferentsiya shaklida) Respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari to'plami. – T.: TDYUU, 2020. – 336 bet.
3. Hakamlik muhokamasi / O'quv qo'llanma. Mualliflar jamoasi. – Toshkent: TDYuU, 2016. - 131 bet.
4. Ш.М.Масадиков. Медиация-альтернативный способ разрешения гражданско-правовых споров. Учебное пособие. – Ташкент: ТДЮИ, 2010. – 100 с.
5. Update on the WIPO Arbitration and Mediation Center's Experience in the Resolution of Intellectual Property Disputes, WIPO Center, Les Nouvelles, Journal of the Licensing Executives Society International, March 2019, p. 49.
6. The King James Bible 1 Kings 3:16-28.
7. Маргарет Л. Мозес Халқаро тижорат арбитражи тамойиллари ва амалиёти. Учинчи нашр./ Т.: Lesson press, -502 бет.

#### II.Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Toshkent-2018.
2. O'zbekiston Respublikasining 16.02.2021-yildagi "Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida"gi 674--sonli Qonuni. lex.uz
3. O'zbekiston Respublikasining 2018-yil 5-noyabrdagi "Mediatsiya to'g'risida"gi 482-sonli Qonuni. lex.uz
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-fevraldagi "Intellektual mulk sohasida davlat boshqaruvini takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi 4168-sonli qarori. www.lex.uz
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 17-iyundagi PQ-4754-son "Nizolarni muqobil hal etishning mexanizmlarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 28-yanvardagi "Intellektual mulk obyektlarini muhofaza qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 4965-sonli qarori.

#### III.Internet veb-saytlar:

1. <http://www.lex.uz>
2. [www.ima.uz](http://www.ima.uz)
3. <https://viamediationcentre.org>
4. <https://www.wipo.int>
5. <https://www.international-arbitration-attorney.com/ru>



---

**Boboto‘xtayev Sohob Abdulalim o‘g‘li**

intellektual mulk va axborot texnologiyalari huquqi mutaxassisligi magistranti

*Toshkent davlat yuridik universiteti, O‘zbekiston Respublikasi*

---

## **IXTIROLARNI XALQARO TARTIBDA RO‘YXATDAN O‘TKAZISHNING UMUMIY TUSHUNCHASI**

Dunyoning aksariyat mamlakatlarida intellektual mulk obyektlarining, xususan ixtirolarning huquqiy himoyasi ularning milliy patent idorasida davlat ro‘yxatidan o‘tkazilganligi asosida amalga oshiriladi. Shuningdek, patent huquqi egasi, o‘zining ixtiroga bo‘lgan patentini boshqa mamlakatlarda ham tijoratlashtirishda mazkur davlatlarning vakolatli organlaridan belgilangan tartibda ro‘yxatdan o‘tkazishi talab etiladi. Chet elda ixtironi himoya qilishni ta‘minlash zarurati to‘g‘risidagi qaror huquq egasi tomonidan xalqaro shartnomalarda nazarda tutilgan imkoniyatlarni hisobga olgan holda qabul qilinadi. Masalan, 1883-yil 20-martdagi Sanoat mulkini himoya qilish to‘g‘risidagi Parij konventsiyasining 4-moddasi talabnoma beruvchiga konvension ustuvorlik huquqini beradi.

Dastlab, ixtiro tushunchasiga so‘ng esa, ixtirolarni xalqaro tartibda ro‘yxatdan o‘tkazishning umumiy tushunchasi va mazmun, mohiyatiga to‘xtalib o‘tish maqsadga muvofiqdir. O‘zbekiston Respublikasining «Ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari to‘g‘risida»gi qonuniga binoan, mahsulot yoki usulga tegishli har qanday sohadagi texnik yechim ixtiro sifatida e‘tirof etiladi. Ixtiro sifatida, masalan, usullar, qurilmalar, moddalar, mikroorganizmlar shtammlari, o‘simliklar va hayvonlar hujayralarining turlari tan olinadi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Milliy ensiklopediyasida ixtiroga xalq xo‘jaligining turli sohalarida, yechimga ega bo‘lgan yangilik, deb ta‘rif berilgan. Tor ma‘noda - davlat tomonidan tan olinadigan va tegishli qonun bilan muhofaza qilinadigan yangi texnikaviy yechim, deb qabul qilinishi mumkin<sup>1</sup>.

Ixtiro - bu yangilik, amaliy qo‘llash, iqtisodiy faoliyat uchun foydali bo‘lgan texnik yechim. Ixtiro sifatida tan olinishi uchun ushbu yechim ixtirochilik darajasiga ham ega bo‘lishi kerak, ya‘ni mutaxassislarning hozirgi bilim darajasidan kelib chiqqan holda hech kimga ma‘lum bo‘lmasligi kerak.

Hozirgi vaqtda ixtiro obyektlari sifatida quyidagilarni e‘tirof etish mumkin: qurilma, usul, modda, mikroorganizm shtammi, o‘simlik va hayvonlarning hujayra madaniyati, shuningdek, ilgari ma‘lum bo‘lgan qurilma, usulning yangi qo‘llanilishi, modda, shtamm<sup>2</sup>. Ixtiro - ilgari mavjud bo‘lmagan narsalarni yaratish uchun g‘oyalar yoki narsalarni yangi usulda birlashtirish harakati<sup>3</sup>. Qisqa qilib aytganda, Ixtiro - bu xalq xo‘jaligining turli sohalarida, ijtimoiy-madaniy, qurilish va mudofaa sohalarida ijobiy samara beradigan, o‘ziga xos texnikaviy yechimga ega bo‘lgan yangilik hisoblanadi.

Ixtiroga berilgan patent yangilik, ixtirochilik bosqichi, uning amal qilish muddati va patent egasining ixtiroga egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish mutlaq huquqini tasdiqlaydi. Ixtiroga patent davlat ekspertizasidan o‘tkazilgandan so‘ng beriladi va Intellektual mulk agentligiga patent olish uchun ariza berilgan vaqtini hisobga olgan holda 20 (yigirma) yil davomida amal qiladi. Ixtiro obyektlari quyidagilar bo‘lishi mumkin: mahsulot yoki usul bilan bog‘liq har qanday sohadagi texnik echimlar. Ixtiro sifatida mahsulot, xususan, qurilma, modda, mikroorganizm shtammi, o‘simlik yoki hayvon hujayralari madaniyatini o‘z ichiga oladi. Qurilmalar tarkibiga strukturaviy elementlar yoki strukturaviy elementlar to‘plami bo‘lgan

---

<sup>1</sup> <https://ima.uz/uz/information/info/news/1483/>

<sup>2</sup> <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/105182>

<sup>3</sup> <https://www.britannica.com/technology/invention-technology>

funksional va tarkibiy birlikda bo‘lgan tuzilmalar, mahsulotlar kiradi. Ixtiro obyekt – usul ham bo‘lishi mumkin. Usul moddiy vositalar yordamida moddiy obyektida o‘zaro bog‘liq harakatlarni bajarish jarayonini o‘z ichiga oladi<sup>1</sup>.

Har qanday yangilik ham ixtiro bo‘lavermaydi. Masalan, quruq ilmiy qoidalar, xususan, kashfiyotlar, amalga oshirib bo‘lmaydigan va xatto takliflar (abadiy dvigatel yaratish haqidagi takliflar) ixtiro hisoblanmaydi. Bundan tashqari, ilmiy nazariyalar, matematik usullar, faqat mahsulotning tashqi ko‘rinishi bilan bog‘liq va estetik ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan qarorlar, turli xil o‘yinlar, intellektual yoki iqtisodiy faoliyat qoidalari va usullari, kompyuter dasturlari, faqat ma‘lumotni taqdim etishdan iborat bo‘lgan echimlar ham ixtiro hisoblanmaydi.

Intellektual mulk obyektlari orasida ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari kabi intellektual ijodiy faoliyat natijalari muhim o‘rinni egallaydi. Hozirgi vaqtda butun dunyoda sanoat mulkining ana shu obyektlarini muhofaza qilishning patent tizimi e‘tirof etilgan va amal qilib turibdi. Muhofaza qilishning patent shakli mazmun-mohiyati shundan iboratki, ixtiro, foydali model yoki sanoat namunasining muallifi yoxud u vakil qilgan boshqa shaxs texnika yutug‘iga bo‘lgan mualliflikni va undan foydalanishga bo‘lgan huquqni mustahkamlash uchun vakolatli davlat organiga davlatning nufuzi bilan guvohlantirilgan muhofaza hujjati, ya‘ni ixtiro, sanoat namunasi, foydali model uchun patent berishni so‘rab talabnoma topshiradi. Patent, uni olgan shaxsning sanoat mulki obyektiga bo‘lgan mualliflik huquqini va undan foydalanishga bo‘lgan mutlaq huquqini tasdiqlaydi<sup>2</sup>.

Ixtiro qonun bilan muhofazalangan davlatlarda har bir taklifning ixtiro bo‘lish shartlari belgilanadi. Bu shartlardan asosiy obyektning eng yangi hisoblangan texnik yechimidir. Ixtironing yangiligi, ya‘ni birinchi ekanligi (ko‘pincha, ixtirochilikka oid tashkilotlarga berilgan hujjat ariza sanasi) haqida guvohlik beruvchi patentlar, ixtirolar e‘lon qilinadigan tegishli adabiyotlar, ko‘rgazmalarda namoyish qilingan eksponatlar va boshqalarga muvofiq, aniqlanadi.

Ixtironing o‘ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, Ixtiroga O‘zbekiston Respublikasining patentini berish uchun talabnomalarni tuzish, topshirish va ko‘rib chiqish qoidalari to‘g‘risidagi davlat patent idorasi direktorining buyrug‘iga ko‘ra:

- agar ixtiro sifatida berilgan obyekt, agar u yangi, ixtirolik darajasiga ega va uni sanoatda qo‘llash mumkin bo‘lsa, u huquqiy muhofaza qilinadi;
- Agar ixtiro texnika taraqqiyoti darajasidan ma‘lum bo‘lmasa, u yangi deb hisoblanadi;
- Agar ixtiro texnika taraqqiyoti darajasi haqidagi ma‘lumotlardan yaqqol ayon bo‘lmasa, ixtirolik darajasiga ega bo‘ladi;
- Texnika taraqqiyoti darajasi ixtiro ustuvorligi sanasiga qadar jahonda ommaga oshkor bo‘lgan har qanday ma‘lumotlarni o‘z ichiga oladi;
- Agar ixtiro sanoat, qishloq xo‘jaligi, sog‘liqni saqlash va boshqa sohalarda foydalanish mumkin bo‘lsa, u sanoatda qo‘llash mumkin deb hisoblanadi.

Ixtironing yangiligi uning texnika darajasi to‘g‘risidagi ma‘lumotlardan bexabarligidir. Texnika darajasi deganda ixtironing ustuvor sanasidan oldin dunyoda ommaga ochiq bo‘lgan har qanday ma‘lumot tushuniladi<sup>3</sup>.

Ixtirolarni ro‘yxatdan o‘tkazish - bu ixtiroga bo‘lgan huquqni tasdiqlovchi hujjat (sertifikat) olish jarayoni bo‘lib, ushbu jarayonda ixtirochi tomonidan yaratilgan yangilikning ixtiro xususiyatlariga mos kelishini vakolatli davlat organlari tomonidan belgilangan tartibda aniqlanadi. Bunda, ro‘yxatga olingan ixtiro uni yaratgan shaxsning huquqini davlat tomonidan himoya qilish kafolatini yaratadi.

Ixtirolar, ro‘yxatdan o‘tgan mamlakatda amal qiladi. Agar, paten egasi o‘zining tijorat manfaatlarini ixtiroga patent bergan mamlakat hududidan tashqarida ham amalga oshirmoqchi

<sup>1</sup> <https://ima.uz/ru/gosserv/247/>

<sup>2</sup> O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksiga sharh: Ilmiy sharhlar. T 3. /O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. — Toshkent: Baktria press, 2013. 413-b

<sup>3</sup> <https://kaliningrad.tpprf.ru/ru/uslugi/planirov/sob/>

bo'lsa, unda mazkur davlatlarda ham belgilangan tartibda o'z ixtirolarini ro'yxatdan o'tkazishlari lozim bo'ladi. Negagi, ixtirolarni ro'yxatdan o'tkazish munosabatlarida ham yurisdiksiya masalalari mavjud bo'lib, har bir davlat faqatgina o'zining hududida ro'yxatdan o'tkazilgan ixtirolarni tan oladi (mintaqaviy tashkilotlar bundan mustasno) va ularning huquqiy himoyasini amalga oshiradi.

Bugungi globallashuv zamonda xorijiy davlatlarda ixtirolarni himoya qilish bilan bog'liq masalalar tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Bu litsenziyalarni sotish(tijoratlashtirish) va ixtirodan sanoatda foydalanishni huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, shuningdek, bilim talab qiladigan tarmoqlar uchun xalqaro ustuvorlikni qo'lga kiritish zarurati bilan izohlanadi. Natijada, O'zbekiston Respublikasi tomonidan xorijiy patentlash amaliyotiga, milliy, mintaqaviy va xalqaro patent protseduralarining o'ziga xos xususiyatlariga qiziqish paydo bo'ldi. Ixtirolarni huquqiy muhofaza qilish sohasidagi munosabatlar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari, O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi, "Ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi.

1883-yil Sanoat mulkini himoya qilish bo'yicha Parij konvensiyasi qabul qilingan bo'lib, ushbu xalqaro shartnoma ijodkorlarga intellektual asarlarini boshqa mamlakatlarda himoya qilinishini ta'minlashga yordam berish uchun qo'yilgan birinchi yirik qadamdir. Intellektual mulkni xalqaro himoya qilish zarurati xorijiy eksponentlar 1873-yilda Avstriyaning Vena shahrida bo'lib o'tgan Xalqaro ixtirolar ko'rgazmasida qatnashishdan bosh tortganlarida yaqqol namoyon bo'ldi, chunki ular o'zlarining g'oyalari boshqa mamlakatlarda o'g'irlanishi va tijorat maqsadlarida ekspluatatsiya qilinishidan qo'rqishgan<sup>1</sup>. Ularning bunday qarashli o'sha davrdan kelib chiqib aytadigan bo'lsak o'rinlidir. Chunki, ixtirochilar tomonidan yaratilgan intellektual mulkning boshqa mamlakatlarda, xalqaro doirada huquqiy himoyasi hali mavjud emas edi. Tabiiyki bunda holatda ular o'zlarining ixtirolaridan boshqa shaxslar tomonidan noqonuniy tijoratlashtirilish xavfi yuqori bo'ladi. Yuqorida keltirilgan Parij konvensiyasi qabul qilingach, patent egalari o'zlarining ixtirolaridan nafaqat boshqa davlat hududida noqonuniy foydalanishdan saqlanishdi, balki bundan tashqari, o'z ixtirolaridan xalqaro doirada ro'yxatdan o'tkazib, dunyoning ko'plab mamlakatlarida tijoratlashtirishga imkon yaratilib, natijada ilm-fan va iqtisodiyot rivojlanishiga ko'plab hissa qo'shib kelmoqda.

Hozirgi vaqtda xalqaro amaliyotda xorijiy mamlakatlarda ixtirolarni patentlash tartiblarining quyidagi turlari ishlab chiqilgan:

✓ An'anaviy (milliy) - patent beruvchi mamlakatning patent idorasiga to'g'ridan-to'g'ri ariza berish;

✓ Patent kooperatsiyasi to'g'risidagi shartnomaga (PCT) muvofiq;

✓ Patent Prosecution Highway dasturi (PPH dasturi);

✓ Evropa Patent Konvensiyasiga (EPC) muvofiq;

✓ Evrosiyo Patent Konvensiyasiga (EAPC) muvofiq;

✓ Afrika Intellektual Mulk Tashkilotini (Organization Africane pour la propriete industrielle - OAPI) tashkil etish to'g'risidagi bitimga muvofiq.

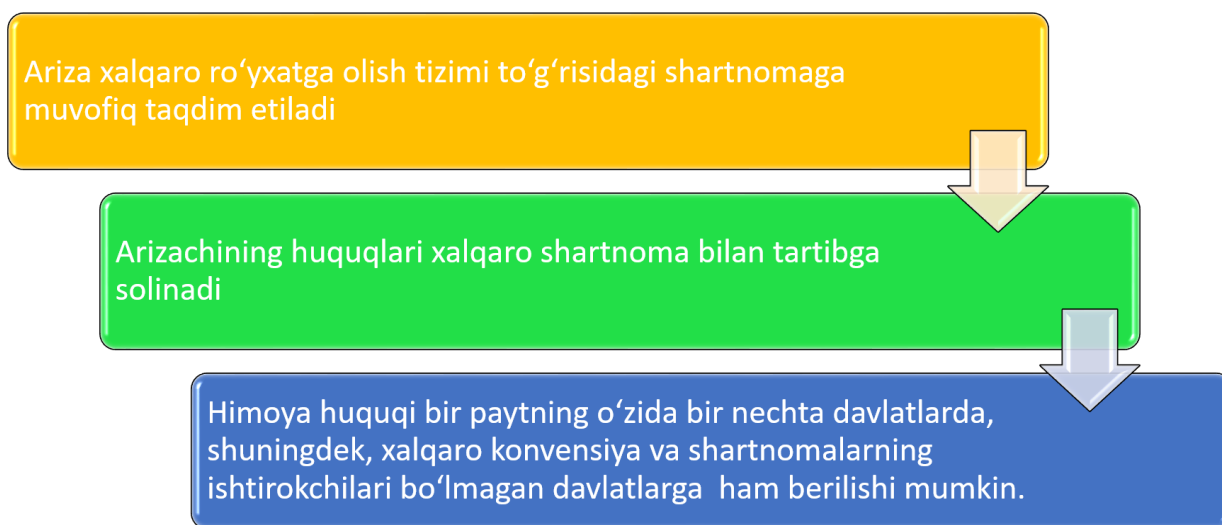
EPC va EAPCning barcha a'zolari PCT a'zolaridir, shuning uchun har qanday a'zo davlat uchun Evropa va Evrosiyo patentlari PCT protsedurasi orqali ro'yxatdan o'tkazilishi mumkin.

Ixtironi turli davlatlarda o'zaro patentlashni tezlashtirish uchun Parij konvensiyasi tomonidan o'rnatilgan konvensiyaviy ustuvorlik qoidasi muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Konvensiyaga a'zo mamlakatlardan birida patent olish uchun ariza bergan shaxs, to'g'ri rasmiylashtirilgan birinchi arizani bergan kundan 12 oy davomida har qanday a'zo mamlakatda ustuvorlikka ega bo'ladi, ya'ni boshqa arizachi shaxslarga nisbatan ixtiroga patent olish uchun ustuvorlik ta'minlanadi. Masalan, Yaponiya kompaniyasi 2008-yil 5-fevralda ixtiroga patent olish

<sup>1</sup> <https://www.wipo.int/about-wipo/en/history.html>

uchun Yaponiya patent idorasiga ariza beradi. Keyibroq 2008-yil 10-dekabrda AQShda ham patent olish uchun AQSh patent idorasiga ariza topshiradi. Biroq ma'lum bo'lishicha, 2008-yil 3-avgustda AQShning bir kompaniyasi AQSh patent idorasiga ushbu ixtiroga patent berish to'g'risida ariza bergan bo'lib chiqadi. Mazkur nizoli holatda Yaponiya kompaniyasiga AQSh patent idorasi tomonidan patent berish masalasida ustuvorlik beriladi, negaki ushbu kompaniya konvensiyaviy ustuvorlikdan foydalanadi<sup>1</sup>.

Muayyan davlatning milliy patent idorasiga to'g'ridan-to'g'ri ariza berishdan tashqari, ushbu davlatdagi ixtirolarning huquqiy himoyasi xalqaro shartnomalar asosida yaratilgan mintaqaviy yoki xalqaro tartiblardan biri bo'yicha berilgan ariza asosida olinishi mumkin. Ixtirolarning xalqaro tartibda ro'yxatdan o'tkazilishi xorijiy patent egasining patentlovchi mamlakatlar bozorlarida barqaror o'rin egallashini ta'minlaydi, chunki patentning mavjudligi raqobatchilarning patent egasi egallab turgan bozor joyiga kira olmasligining kafolati bo'lib xizmat qiladi.



Ko'pgina mamlakatlarda ixtirolarni xalqaro ro'yxatdan o'tkazishda norezidentlarning milliy patent idorasi bilan o'zaro munosabatlari vositachi ya'ni, patent vakili orqali amalga oshiriladi. Vositachi sifatida, odatda, patent idorasi bilan ishlashda ortiqcha qiyinchiliklarga duch kelmaslik uchun davlat tomonidan tan olingan, malakaga ega bo'lgan patent vakilini jalb qilish tavsiya etiladi.

**Xulosa qilib aytganda**, bir martalik ro'yxatdan o'tkazish orqali butun dunyo bo'ylab amal qiladigan patentlar bo'lmasada, ixtirolarni xalqaro tartibda ro'yxatdan o'tkazish muayyan mamlakatda yaratilgan va milliy darajada ro'yxatdan o'tkazilib patent berilgan ixtirolarni bir qator turli mamlakatlarda patent olishni osonlashtirishga hamda patent egasi o'z ixtirosidan boshqa mamlakatlarda qonuniy foydalanishini va huquqiy himoyasini ta'minlashini amalga oshiriladi.

<sup>1</sup> I.Rustambekov. A.Nuridullayev. "Xorijiy mamlakatlar intellektual mulk huquqi" o'quv qo'llanma. T.:2011. 50-b.

**Oleinykov Sergei Nikolaevich**

Candidate of Juridical Science, Associate Professor  
*of Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine*

Leading Researcher

*Scientific Research Institute of State Building and Local Government of National Academy of  
Law Sciences of Ukraine, Ukraine*

---

## **ON THE POLITICAL-LEGAL ARRANGEMENTS GOVERNING INTERACTION BETWEEN PUBLIC AUTHORITIES AND PUBLIC OPINION**

The political sphere of society conditioned by a system of influencing factors – subjective and objective, external and internal. Public opinion is a social institution that interacts with the political system and creates an intensity of forms and means of influence on the institutions of power – verbal or tacit (latent) their approval or condemnation, or targeted forms of influence – legal and non-legal, civilized and radically aggressive. They adjust the content and direction of political, legal, personnel decisions, reforms, laws, municipal decisions – with varying degrees of social impact.

Technological intensive use of business communication in complex dynamics of society has led to introduction of information resources in mutual influence of society and authorities. This has led to the rational legal formalization of borders and ways of controlling the dissemination and use of information in the media, the Internet, the use of the mass media in lobbying for laws, digitalization of public administration, in the electoral process. Public opinion is functionally indispensable in the exercise of authority in political communications and in the adoption of political and legal decisions, ensuring national security in the information, military, environmental, humanitarian and other spheres.

The topic of the interaction between the constitutional institute of public opinion and the authorities covered in a fragmentary way by the author in a number of studies on the functions of public opinion in political regimes [1, pp. 87-91]. On the interaction of public opinion and public authority [2, pp. 50-56]. On the functioning of public opinion in the political and legal environment [3, pp. 359-366]. On public opinion in the information environment of interaction between government and society [4, pp. 83-87].

The nature and functionality of public opinion in power relations represented by communicative theories. Its functions are realizing in a «vertical-horizontal» impact model. The vertical reflects the projection of the influence of public opinion on the public power structures within the framework of expressive, advisory and decision-making functions, and the horizontal – influence on the citizen [5, pp. 104-105], as noted by E. Noel-Neumann, P. Lazarsfeld, F. Allport, in modern research – R. V. Alddendick [6, pp. 29-37].

In the «vertical» model, the functional field of public opinion is its interaction with the institutions of power. The expressive function forms the criteria for evaluating the activity of power institutions in solving social problems and synthesizes the control and evaluation functions [7, p. 13].

The advisory function of public opinion is realized in the form of appeals of citizens, their participation in the creation of algorithms for local and state-level decisions, public discussions in the media, where citizens' opinion has consultative status, Evaluates the degree to which the authorities are fulfilling social orders - ensuring the rights and security of society. Its subjects are entitled to demand that the authorities comply with the constitutional obligation legally use the

resources of public service and administration. The implementation of this function is influenced by factors: 1) the ability of subjects of judgment to analyze facts and procedures (law-making, justice, social control), to predict the social consequences of the renewal of laws (protection of citizens' rights); 2) the power's ability to perceive and analyze proposals (advisory communication) or imperative opinions (decision-making communication).

The decision-making function of public opinion lays down the legal basis of the peremptory influence of public opinion – parliamentary, electoral-elections, referendums, where the will of voters is transformed into constituent decisions binding for the authorities – «people's veto» in Italy (voting to repeal the law). Other examples are cited in "Popular Choice" of Switzerland (voting for an alternative law), "Popular Initiative" in Spain, Austria (the right of voters to propose to the parliament to pass, amend or repeal the law).

Public opinion fulfils the function of social control in the context of E. Ross, R. T. La Pierre, G. Spencer. They focuses on the level of public agreement on its values and objectives [8, p. 105] is implemented in legal forms of shares – elections, demonstrations, strengthens the influence of an authoritative opponent – subject of public opinion, or more radically presses the authorities with protests, defiance, mass disturbances, sabotage, armed demonstrations.

The peculiarity of the control function is its ability to shape the social position, expectations and influence towards the authorities. E. Noel-Neumann interprets public opinion as a form of social control. She understood it as an instrument of social integration, and a level of consent that is sufficient to support its decision-making, where the opinion concerns the whole society and the essence of its mechanism of influence on the citizens in that they are influenced by the fear of isolation, condemnation of non-standard behavior in relation to the opinion of the society (the «spiral of silence» into which authoritarian regimes turn public opinion [9, pp. 98-101].

The essence of the protective function of public opinion expressed in its consideration in the exercise of civil rights and the inclusion of the legal mechanism for their protection and restoration, prevention of infringement by authorities [10; 11]. The integrative function consists in influencing the activity of institutions of power and communications of power and society. It determines the legal and political forms of stimulation and adjustment of institutions, its passivity or uncontrollable hyperactivity of public servants.

The ideal condition for the influence of public opinion on the authorities is a stable democratic regime that guarantees the social partnership of government and society. At the same time, its consideration by the authorities is a condition and a form of preservation of the political and legal regime. Public opinion and its influence on the political and legal sector of society based on legal, political and information guarantees of its free expression.

Without access to objective information, public opinion flawed, as it distorts the real social facts. A democratic legal regime for the functioning of public opinion should contain a set of guarantees of freedom of its formation. The scientific apparatus of the sociology of law naturally appears the category of «regime of interaction of power and public opinion», which is determined by the degree of public opinion presence in the decisions of the authorities [12, pp. 14-21].

Recognition of the peculiarities of regimes of interaction of power and public opinion can be base on such criteria. As democratic electoral legislation. As the degree of legalization of public opinion, its subjects. As the reality of demonstration of opinions, public discourse. As freedom of expression of opposition (alternative) judgments and their repressive restrictions. As publicity, openness of opinions in the discussion of its leaders and authorities in the discussion of laws in the media, using ICT.

As the extent to which the authorities turn to data on public opinion (intensity, frequency of treatment, its study, consideration of alternative judgements, their arguments for decisions at the state and municipal level). The government's appeal to public opinion is an indicator of partnership and objectivity for the regime of their interaction.

Regimes that influence public opinion can be: coercive-repressive, dismissive (ignoring opinions), paternalistic (soft domination), partner (constructive engagement), opposing (control of public opinion institutions, often radicals); ignoring (public opinion accounting and evaluation are cut to the bone). Most of these regimes do not establish criteria for democratic elections, freedom of expression and the obligation to study, analyze and take account of them.

### **Bibliography:**

1. Олейников С.Н. Функциональность общественного мнения в политических режимах / Політична система України за умов глобальних викликів і локальних проблем: зб. матеріалів XXXIV Харків. політол. читань (м. Харків, 21 квіт. 2021 р.). – Харків : Право, 284 с.
2. Oleinykov S. Public opinion and public authority: interaction functions / Научные исследования: парадигма инновационного развития: сборник тезисов научных трудов VII Междунар. научн. конф. (Прага, Чехия, 31.03 2021 г.) /ГО «Международный научный центр развития науки и технологий», Интернаука. 2021, 60 с.
3. Олейников С.Н. Функционирование общественного мнения в политико-правовой среде / Scientific Collection «InterConf», (44): with the Proceedings of the 8 th International Scientific and Practical Conference «Scientific Research in XXI Century» (March 6-8, 2021). Ottawa, Canada: Methuen Publishing House, 2021, 784 p.
4. Oleinykov S. Public opinion in the information environment and digitalization / Applied and fundamental scientific research. Abstracts of XIX International Scientific and Practical Conference. Brussels, 2021, Pp. 83-87.
5. Оссовский В. Л. Социология общественного мнения. Москва: ПЦ "Фолиант". Изд Дом "Стилос", 2005, 186 с.
6. Oldendick R. W. The role of Public Opinion in Policy and Practice // Public policy & practice. USC Institute for public service and policy research. October, 2002. P. 29 – 37.
7. Сурмин Ю. П. Теория общественного мнения. Киев, 1999, 72 с.
8. Политическая социология / Под ред. Ж. Т. Тощенко. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2002, 495 с.
9. Ноель-Нойман Э. Общественное мнение: открытие спирали молчания. Москва: ФАИР, 1996, 351 с.
10. Дмитренко О. С. Громадська думка як чинник демократизації політичної культури в Україні. Автореф ... канд. політ. наук / 23.00.03 : Київ, 2010, 21 с.
11. Набруско В. И. Общественное мнение как предмет политико-социологического исследования. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1587> (date of the application 30.04.2022).
12. Гавра Д. П. Общественное мнение и власть. Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. Т. 1. № 4. с. 53 – 77.

---

**Mukomela Kateryna Olehivna**

applicant for higher education at the master's level of the Faculty of Law  
*Khmelnytsky University of Management and Law named after Leonid Yuzkov, Ukraine*

**Scientific adviser: Nalutsyshyn Volodymyr Viktorovych**

Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.), Associate Professor, Associate Professor of the  
Department of Criminal Law and Procedure  
*Khmelnytsky University of Management and Law named after Leonid Yuzkov, Ukraine*

---

## **PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN UKRAINE AND THE EU: COMPARATIVE-LEGAL ASPECT**

All over the world, intellectual property is the object of civil turnover. The growing importance of intellectual property and, above all, its results in the socio-economic development of any society, as well as the growth of demand for it is associated not only with the emergence of positive factors, but also, unfortunately, no less negative. After all, intellectual property is often the object of illegal actions, abuses, and therefore requires from the state not only effective legal protection, but also effective protection mechanisms.

At the same time, not all international and national legal acts regulating relations in the field of intellectual property can be characterized as completely perfect. Despite the fact that in recent years the legislation on intellectual property has repeatedly changed and developed, there are new guarantees of creators' rights and increased protection of intellectual property rights from any violations, today a universal model that would ensure an adequate level of intellectual property protection, does not exist in the world.

Issues of legal protection and protection of intellectual property in private international law, comparative private law, national legal systems of European countries, EU law have been studied in their scientific works by domestic scholars and specialists in civil law, intellectual property law, private international law, comparative law: G. Androschuk, T. Demchenko, O. Dzera, S. Dis, V. Dmyrtyshyn, A. Dowgert.

It should be noted that the problem of protection of intellectual property rights is not unique only for Ukraine, but is common to the whole world. In this sense, it should be noted the ongoing work of the World Intellectual Property Organization (WIPO) to create common platforms for the exchange of such experiences around the world, including European countries, to find the best ways not only to improve legal procedures, but also directly protect intellectual property rights.

EU member states pursue a coherent policy in the field of legal protection and use of intellectual property. Guided by the principle of free movement of goods and services, they focus their efforts primarily on the unification and harmonization of legislation in the field of intellectual property and prevention of the use of intellectual property rights in unfair competition.

According to the data provided by the European Commission on the protection and enforcement of intellectual property rights in its report in third countries and Ukraine, the problem with the legal protection of intellectual property rights, trademark registration mechanisms, etc. is extremely acute [1].

These characteristics, according to many scholars, are inherent in Ukraine, whose legislation includes a two-tier approach to regulating relations in the field of intellectual and creative activity [2].

The procedure for litigating disputes over intellectual property rights also needs to be improved. There is often a problem with the lack of specially trained judges who are able to resolve



disputes with respect for intellectual property rights. The regulatory framework in the field of intellectual property is constantly being improved and supplemented with new documents, so it is necessary to create legal mechanisms that will maximally protect domestic producers and foreign investors from offenses and abuses in this area, the number of which is constantly growing.

The procedure for litigating disputes over intellectual property rights also needs to be improved. There is often a problem with the lack of specially trained judges who are able to resolve disputes with respect for intellectual property rights. The regulatory framework in the field of intellectual property is constantly being improved and supplemented with new documents, so it is necessary to create legal mechanisms that will maximally protect domestic producers and foreign investors from offenses and abuses in this area, the number of which is constantly growing [3].

With regard to copyright and related rights, there are currently problems in setting payment deadlines and setting tariffs, and businesses engaged in public service broadcasting continue to pay royalties to performers and producers for the use of their performances and phonograms, despite obligations. The language is enshrined in the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights".

Thus, summarizing the above, we can conclude that despite significant achievements in the field of legal protection of intellectual property, according to international experts, its imperfection is still one of the main factors hindering the establishment of an effective system of protection of intellectual property rights and therefore requires the adoption of legislative changes as soon as possible to strengthen the level of protection of intellectual property, which will contribute to the development of national potential in the field of intellectual property.

#### **References:**

1. Report on the protection and enforcement of intellectual property rights in third countries. Brussels: European Commission, 2020. URL: [https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2021/april/tradoc\\_159553.pdf](https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2021/april/tradoc_159553.pdf)
2. Annan R.E. Legal regulation of intellectual property in the EU: civil law of Ukraine: in 2 volumes: textbook. Kharkiv, Odyssey, 2008 P. 679-683.
3. Annan R.E. Legal regulation of intellectual property relations in the European Union: manuscript. Odesa, 2010.

**Устінова-Бойченко Ганна Миколаївна**

Кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри цивільного а господарського права  
*Криворізький навчально-науковий інститут  
Донецького державного університету внутрішніх справ, Україна*

## **ЗНАЧЕННЯ ПРЕЗЮМОВАНИХ ФАКТІВ ДЛЯ ДОКАЗОВОЇ ПОЗИЦІЇ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

Відповідно до Конституції України кожній особі гарантується захист порушених прав, свобод та інтересів, використовуючи при цьому різноманітні форми захисту, однією з яких є судова форма. Зазначена форма захисту порушених прав здійснюється у вигляді послідовних процесуальних дій, які забезпечують реалізацію всіх принципів цивільного судочинства. Результатом такої діяльності є встановлення об'єктивної істини по справі та відновлення правового порядку взаємовідносин суб'єктів спірних правовідносин. Основну частину такої процесуальної діяльності становить процес доказування, метою якого є отримання об'єктивних даних, необхідних для виконання мети та завдань цивільного судочинства.

Доказування в судочинстві – це розумова і процесуальна діяльність з обґрунтування вимог чи їх спростування (заперечення) [1, с.280]. Засобом реалізації доказування виступають докази.

За допомогою доказів у цивільному судочинстві встановлюють обставини, що складають предмет доказування. Надання доказів є обов'язком сторін та лише у виключних випадках сторони можуть бути звільнені від обов'язку доказування певних обставин. Підстави звільнення від доказування знайшли своє відображення у статті 82 Цивільного процесуального Кодексу України, якими є: обставини, які визнаються учасниками справи; обставини, визнані судом загальновідомими; преюдиційні факти [2].

Фактично три групи обставин передбачені законодавством, котрі не потрібно підтверджувати доказами. Крім визначених законодавством обставин, необхідно звернути увагу на презюмовані факти та їх місце у процесі доказування при розгляді цивільної справи.

На законодавчому рівні відсутнє нормативне закріплення «презумпція», зміст зазначеного терміну напрацьовано юридичною науковою та судовою практикою. Крім того, в літературі відсутній єдиний підхід щодо поняття, змісту та ознак презумпцій. Більшість науковців сходиться на думці, що презумпція – це закріплене (або опосередковано закріплене) спеціальною процесуальною нормою припущення про наявність або відсутність юридично значимої обставини, яке перерозподіляє доказові обов'язки учасників процесу [3, с. 384].

Наука цивільного процесуального права визначає велику кількість доказових презумпцій, правовим підґрунтям існування яких є різні галузі матеріального права.

Найбільш поширеними видами правових презумпцій, що мають відношення до доказових презумпцій, виділяють наступні: 1) прямі та непрямі доказові презумпції; 2) фактичні доказові презумпції та доказові презумпції, які закріплені у нормах права

Пряма презумпція буде мати місце у тому разі, коли норма права містить у собі безпосередньо презумпційне положення [4, с. 17].

Норми цивільного законодавства України містять велику кількість прямих презумпцій, так у ст. 1166 ЦК України зазначається, що особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини [5] Таким чином в зазначеній нормі міститься презумпція вини, оскільки умовою звільнення від відшкодування – є доведення невинуватості.

Характерною рисою непрямих презумпцій В. К. Бабаєв вважає те, що безпосередньо у нормі права презюмоване положення не викладається, але його можна вивести шляхом умовиводу [4, с. 17]. Наприклад, у нормах цивільного законодавства містяться такі непрямі презумпції: «презумпція добросовісності набувача речі», «презумпція порядності особи, у відношення якої розповсюджено інформацію, яка посягає на честь гідність та ділову репутацію», «презумпція завдання моральної шкоди у випадку завдання матеріальної шкоди» та інші.

Більшість учених, які досліджують місце презумпції у цивілістичних науках вважають, що презумпції, які можна виявити шляхом умовиводу набагато більше, ніж прямих презумпцій [6, с. 83].

Досліджуючи місце доказових презумпцій потрібно звернути увагу на взаємодію доказових презумпцій з принципами цивільного судочинства та їх вплив на реалізацію принципу змагальності в цивільному судочинстві, оскільки стимулює діяльність учасників цивільного процесу, які є безпосередніми суб'єктами доказового процесу.

Крім матеріальних презумпцій, потрібно наголосити на існування процесуальних презумпцій, які існують відповідно до норм цивільного процесуального права. Наприклад, статтею 185 ЦПК України встановлено, що суддя повертає позовну заяву у разі, якщо вона подана особою, яка не має процесуальної дієздатності [2]. Водночас позивач при зверненні до суду не повинен доказувати, що він має повну процесуальну дієздатність, тобто наявність повної цивільної дієздатності є презумпцією.

Презумпція – це універсальна правова категорія, яка може відобразитися не тільки в нормах матеріального права, але й в нормах процесуального права та допомагає економити час у ході судового розгляду.

Аналіз законодавства вказує на те, що презюмовані факти, не зважаючи на те, що вони фактично є «припущенням», не повинні включатися до предмету доказування. У більшості випадках презюмовані факти, які містяться у нормах права, вважаються визначеними та не потребують додаткового встановлення при розгляді справи. Те, що стаття 82 ЦПК України не відносить презюмовані факти до підстав звільнення від доказування викликає дискусію з приводу того, чи відносяться презюмовані факти до предмета доказування? Такі протиріччя можливо усунути тільки шляхом визначення на законодавчому рівні місця презюмованих фактів.

Більшість презюмованих фактів сформульовані в нормах матеріального та процесуального права, і навіть, коли це не пряма вказівка, а є результатом умовиводу, вони є результатом нормотворчої діяльності.

Презюмовані факти у доказовому процесі мають дуже велике значення. Те, що презюмовані факти не включені у перелік підстав, які звільняють учасника цивільного процесу від обов'язку доказування, є упущенням, котре обтяжує доказову діяльність. Відсутність конкретизації місця презюмованих фактів у предметі доказування вказує на необхідність доведення тих обставин, які відносяться до категорії «презумпція». З метою спрощення процедури судового доказування при розгляді цивільних справ є необхідним та доцільним внести зміни до Цивільного процесуального кодексу України, включивши у перелік підстав звільнення від доказування – обставини, які мають презюмоване значення.

### Список використаних джерел:

1. Коссаєв В.М. Цивільне процесуальне право України: підручник. Харків: Право, 2020. 752 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року №1618-IV (в редакції Закону №2147-VIII від 03.10.2017). Відомості Верховної Ради України. 2017. №48. Ст. 436
3. Цивільне судочинство України: основні засадитайнститути: монографія. Харків: Право, 2016. 848 с
4. Бабаєв В. К. Презумпции в советском праве. Горький : Горьковская высшая школа МВД СССР, 1974. 124 с.
5. Цивільний кодекс України: від 16 січн. 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356.
6. Феннич В.П. Доказові презумпції в цивільному судочинстві: дис. ...канд. юрид. наук: Київ, 2009. 222с.

**Фаїзов А.В.**

канд.екон.наук, доцент,  
доцент кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань  
*Національна академія внутрішніх справ, Україна*

## **КІБЕРСКВОТИНГ: ПОНЯТТЯ ТА МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ**

В сучасних умовах цифронізованого суспільства успішне ведення бізнесу неможливе без ринкових сигналів та ідентифікації суб'єкта господарювання, його торгівельної марки в Інтернет-просторі. Відсутність цифронізованого виокремлення торгівельної марки, неналежний їй захист як об'єкта інтелектуальної власності може призвести не тільки до перманентного зменшення транзакцій бізнес-одиниці, обсягів економічного обміну, а й до мінімізації прибуткових надходжень, втрати конкурентних переваг, частки ринку та репутації.

Недосвідченість суб'єктів господарювання в об'єктивній оцінці ризиків нелегітимного використання торгівельної марки недобросовісними ринковими опонентами, обумовлює необхідність пошуку системних механізмів протидії Інтернет-загрозам інтелектуальним об'єктам промислової власності.

Одним із таких видів недобросовісної Інтернет-поведінки є кіберсквотинг. З юридичної точки зору під цим поняттям розуміють діяльність пов'язану з порушення прав інтелектуальної власності на знаки для товарів і послуг, комерційні (фірмові) найменування, об'єкти авторського права, вчинену шляхом недобросовісної реєстрації доменного імені, що містить позначення, яке є тотожним (схожим) з охоронюваним об'єктом (його частиною) [1].

Таким чином, кіберсквотинг – діяльність, що полягає у реєстрації, використанні та пропонуванні до продажу доменного імені з несумлінним наміром отримати прибуток від паразитування на комерційному найменуванні, торговій марці, об'єкті авторського права, які належить іншій особі [2,3].

Алгоритм дій кіберсквотерів включає наступні етапи: пошук прибуткової торгової марки, домен якої ще не створений або втрачений через фінансову скруту, судові провадження або інші проблеми; реєстрація такого домену з використанням назви торгової марки або викуп домену, який не змогли або забули продовжити; оцінка комерційного потенціалу і формування ціни домену з назвою торгової марки; розробка стратегії комунікації з власником торгової марки; очікування реакції суб'єкта господарювання, якому не вдається створити або відновити домен зі своєї торговою маркою; ініціація комунікації та проведення переговорів з власником торгової марки, оголошення ціни і умов продажу домену.

На заключному етапі, крім прямої пропозиції власнику торгової марки викупити домен, кіберсквотери можуть вдаватися до шантажу, погроз щодо розміщення негативу на доменах з назвою торгівельної марки або продажу підроблених товарів з сайту-клону з метою підриву іміджу та авторитету суб'єкта господарювання [4].

Враховуючи системні ризики для суб'єкта господарювання від такої недобросовісної Інтернет-діяльності, механізм протидії кіберсквотингу передбачає низку легальних способів захисту. Одним із таких превентивних прийомів збереження своєї репутації та попередження крадіжки домену з торговою маркою є проведення захисного кіберсквотингу. Суб'єкт господарювання для протидії «інтелектуальному піратству» може

попередньо викупити всі можливі доменні зони з власною торговою маркою, однак потрібно врахувати, що такий спосіб потребує значних фінансових ресурсів.

Так як кіберсквотинг – недобросовісна діяльність пов'язана з порушення прав на інтелектуальні об'єкти, то відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», використання комерційного (фірмового) найменування, торговельної марки, рекламних матеріалів, інших позначень без дозволу (згоди) суб'єкта господарювання, який раніше почав використовувати їх або схожі на них позначення у господарській діяльності є проявом недобросовісної конкуренції, що, в свою чергу, надає право постраждалій стороні звернутися за захистом до Антимонопольного комітету України шляхом подання відповідної скарги [5].

У ст.16 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» врегульовуються механізми захисту доменного імені у випадку реєстрації відповідної торгової марки: «Порушенням прав власника свідоцтва вважається також використання без його згоди в доменних іменах торгових марок та позначень» [6]. З цих позицій допустиме здійснення правового захисту від кіберсквотингу як у досудовому, так і судовому порядку.

Досудовий спосіб вирішення ситуації, пов'язаної з використанням торгової марки, передбачає застосування інституту медіації. Відповідно до ст.3 Закону України «Про медіацію», вона проводиться з метою запобігання виникненню конфліктів у майбутньому або врегулювання будь-яких спорів з метою примирення сторін [7]. Крім того, існує ще один спосіб відстоювання своїх порушених прав через процедуру UA-DRP. Це позасудова практика розв'язання доменних спорів, яка здійснюється в Центрі арбітражу та посередництва (Всесвітня організація інтелектуальної власності). Захист стосується загальних міжнародних доменних зон. Такий спосіб альтернативного вирішення конфліктних ситуацій шляхом медіації, арбітражу, прискореного арбітражу став можливий в Україні з 2019 р. [8].

При пред'явленні позову у судовому порядку суб'єкт господарювання зазвичай просить орган правосуддя визнати дії особи з використання доменного імені такими, що порушують право інтелектуальної власності, припинити делегування реєстраторами доменних імен, в яких неправомірно використовуються знаки для товарів і послуг чи їх складові, а також зобов'язати зупинити технічне обслуговування такого доменного імені або переделегувати його власнику свідоцтва.

Якщо суб'єкт господарювання піддається впливу кіберсквотерів, який супроводжується шантажем, вимагання коштів чи іншого майна за відмову від зареєстрованого ними доменного імені, то така діяльність може бути вже кваліфікована відповідно до положень ст. 189 Кримінального кодексу України та передбачає звернення постраждалої бізнес-одиниці до правоохоронних органів.


Отже, дієвий механізм протидії кіберсквотингу передбачає не тільки верифікацію наявних інтелектуальних об'єктів в цифронізованому просторі, а й використання системи превентивних та адаптивних способів їх захисту: звернення до антимонопольного органу країни; досудове і судове вирішення спірних правовідносин; підготовка, документування та супровід кримінально-правової кваліфікації неправомірних дій недобросовісних ринкових опонентів.

### Список використаних джерел:

1. Стародуб І. Кіберсквотинг: як захистити «візитівку» бізнесу. Юридична газета. 2022. №1 (755). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kiberskvoting-yak-zahistiti-vizitivku-biznesu.html>.
2. Булат Н.М. Поняття кіберсквотингу та його види / Н.М. Булат // Правова держава. 2018. № 31. С. 72-79.
3. Боєнко О.Ю. Правові аспекти захисту бренда / О.Ю. Боєнко // Економіка і організація управління. 2017. № 1 (25). С.77-85.

4. Що таке домейнінг і кіберсквотинг. URL: <https://cityhost.ua/uk/blog/chto-takoe-domeyning-i-kiberskvotting.html>.
5. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.04.2022).
6. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15.12.1993 № 3689-ХІІ // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text> (дата звернення: 28.04.2022).
7. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-ІХ // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 28.04.2022).
8. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України та Всесвітньою організацією інтелектуальної власності щодо створення національного навчального центру інтелектуальної власності від 03.10.2019 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/999\\_001-19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/999_001-19#Text) (дата звернення: 28.04.2022).
9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-ІІІ // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 28.04.2022).
10. Цивільний кодекс України від 06.01.2003. № 435-ІV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 28.04.2022).

---

Губанова Ольга Валеріївна 

канд. юрид. наук, доцент кафедри цивільного, господарського і фінансового права  
Полтавський юридичний інститут НЮУ імені Ярослава Мудрого, Україна

---

## МЕДІАЦІЯ У СФЕРІ ВИРІШЕННЯ МЕДИЧНИХ СПОРІВ (КОНФЛІКТІВ)

Медіація, що виникла у 50-х роках 20 століття як вид відновного правосуддя, є досить новим інститутом для правових систем сучасних держав, особливо у порівнянні з традиційними судовими методами вирішення спорів. Незважаючи на відносно короткий строк свого існування, медіація як феномен правової дійсності зарекомендувала себе досить добре для того, щоб провідні світові країни, такі як США, Великобританія, Франція, Швеція тощо легалізували її статус у національних правових системах. Україна переймає досвід європейських країн по легалізації медіації в рамках нормативно-правових актів.

Сфера застосування медіації досить широка і може охоплювати різні види правовідносин. Погодимось з думкою Н. Мазаракі про те, що спектр використання альтернативних методів вирішення спорів відповідає характеру та рамкам людських відносин [1]. Таким чином, виникає можливість її широкого застосування. З огляду на це цікавим є вивчення питання застосування медіації при вирішенні медичних спорів (конфліктів).

Зазначимо, що питання правового регулювання медіації та можливості її застосування у різних сферах суспільних відносин є предметом дослідження багатьох вчених, зокрема О. Спектор, О. Брижинського, Д. Давиденка, М. Мазаракі, О. Карпенка Р. тощо. Водночас, особливої дискусії у наукових колах щодо медіації у медичних спорах не спостерігається, що актуалізує встановлення та розвиток наукової дискусії у цьому напрямку.

Медіація у медичних спорах у країнах Європи та США є поширеним та дуже ефективним способом вирішення конфлікту. С. Форхенд зазначає, що майже всі згодні з тим, що нинішня судова система, яка базується на деліктних правопорушеннях, є неефективним методом вирішення спорів про лікарську недбалість. Судовий розгляд не забезпечує компенсації потерпілим пацієнтам, не стримує недбалість лікаря та не забезпечує надання справедливої для всіх сторін системи вирішення спорів [2].

Китайські вчені Д. Лі та П. Лай висловлюють думку, що збереження конфіденційності та відносин співпраці між сторонами є важливими цінностями, які лежать в основі медіації та роблять цей спосіб посередництва особливо придатним для вирішення спорів, пов'язаних із охороною здоров'я. З очевидних причин медичні працівники та їхні установи дбають про свій професійний імідж та репутацію. Так само пацієнти зазвичай не хочуть, щоб соціальна стигма була пов'язана з їхньою хворобою або стражданням. Примітно, що у законодавстві є чіткі положення щодо захисту конфіденційності повідомлень про медіацію. Навіть у гіршому випадку, коли сторони не можуть дійти згоди, жодна зі сторін не може використовувати будь-яку інформацію, отриману в ході медіації, з метою судового розгляду, за винятком деяких обставин. Ймовірно, стосунки між лікарем та пацієнтом значною мірою зберуться після медіації [3]. Разом з тим, варто зазначити, що вчені вказують на необхідність навчання навичкам медіації медичних працівників для повсякденної роботи з пацієнтами.

С. Онг зазначає, що медіація позитивно впливає на відносини між лікарем і пацієнтом, підвищує ефективність процедури врегулювання, знижує витрати на врегулювання претензій, підвищує конфіденційність судових розглядів та сприяє підвищенню безпеки пацієнтів [4].

Слід зазначити, що вченими наголошується на великій кількості категорій медичних спорів. Наприклад, Л. Маркус стверджує, що заклади охорони здоров'я можуть зіткнутися з широким спектром конфліктів від розбіжностей у думках до прямого конфлікту. При цьому деякі проблеми є клінічними, чи то між лікарями, між лікарем та пацієнтом або членом сім'ї, а деякі – адміністративними чи управлінськими [5].

Для медіації найкраще підходять ті медичні спори, у яких розбіжності стосуються типу лікування. Ці випадки виникають, коли, наприклад, батьки не згодні з лікарями через медичне поводження з їхньою дитиною або через розбіжності двох батьків щодо медичного звернення та методів лікування. Такі випадки також можуть виникати, коли опікуни не погоджуються зі своїм літнім родичем або лікарем з приводу призначеного лікування чи догляду. Важливою частиною медіації є те, що сторони збираються разом та розробляють план догляду, який влаштовує обох, або доходять розуміння щодо методів лікування.

Закон України про медіацію № 1875-IX від 16.11.2021 року поширює свою дію на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) (ч. 1. ст.3). Тож, як бачимо, в законі відсутні передумови для того, щоб визнавати неможливою медіацію у медичних спорах [6].

Підсумовуючи викладене зазначимо, що застосування медіації у сфері охорони здоров'я є можливим, оскільки прямо не заборонено чинним законодавством, і іноді бажаним методом вирішення медичних спорів. При цьому медіація може застосовуватися не лише для врегулювання конфліктів, а й у повсякденній практиці медичних установ.

#### **Список використаних джерел:**

1. Мазаракі Н.А. 2018. Основоположні ідеї інституту альтернативного вирішення спорів. *Науковий вісник публічного та приватного права*, (№ 6), 112-118.
2. Helping the Medicine Go Down: How a Spoonful of Mediation Can Alleviate the Problems of Medical Malpractice Litigation. Вилучено з: <https://core.ac.uk/download/159585470.pdf>.
3. The practice of mediation to resolve clinical, bioethical, and medical malpractice disputes. Вилучено з: <https://www.hkmj.org/abstracts/v21n6/560.htm>.
4. Medical mediation: Bringing everyone to the table. Вилучено з: <https://bulletin.facs.org/2013/03/medical-mediation/>.
5. Medical Mediation. 2008. *The Hospitalist*. February; 2008(2) Вилучено з: <https://www.the-hospitalist.org/hospitalist/article/123564/medical-mediation>.
6. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р., № 1875-IX. *Голос України*. 2021. № 236.



**Лісова Катерина Сергіївна** 

кандидат історичних наук, завідувач кафедри  
загальнотеоретичних правових і соціально-гуманітарних дисциплін  
*Київський університет права НАН України, Україна*

## **ПРАВА ЛЮДИНИ: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ**

Права людини – це особлива цінність, своєрідна гарантія щасливого, демократичного суспільства та держави, в цілому. Вони є основою сучасного державотворення. Людство неустанно закладало з давніх часів «камінець за камінцем», щоб створити цілий «замок», який має свої кімнати, двері, та міцну огорожу навколо. Саме такими ми бачимо сучасні права людини, порівнюючи їх із замком, які створювали наші предки.

В наші часи, як і у кожної споруди, можуть із часом виявлятися деякі нюанси, над котрими потрібно працювати. І тільки докладаючи зусиль та час, можна отримати потрібний результат.

Наразі, ми впевнено можемо сказати, що права людини складаються в цілу систему. А ось система прав та свобод людини охоплює економічні, політичні, культурні, соціальні; особисті та громадські права, свободи.

Та чи завжди все було так впорядковано, щодо прав людини, як зараз? Впевнені, що ні, адже історичний факт розвитку системи прав людини, вже говорить про те, що був «початок». Та чи є у системи прав людини «кінець»?

Сучасне розуміння прав людини склалося лише після Другої світової війни. Саме після війни була прийнята Загальна декларація прав людини, яка заклала підґрунтя для наступних міжнародних договорів, регіональних документів із прав людини, національних конституцій тощо.

Концепція права існувала і в стародавні часи. Філософи Греції та Риму залишили записи про права громадян на власність та участь у громадських справах. Однак вони не мали концепції універсальних прав, адже рабство вважалося цілком природним. Наразі ж, права будь-якої людини є універсальними. Тобто, вони належать усім людям в будь-яких ситуаціях незалежно від соціального становища, лише за фактом народження і є невід'ємними.

Ідея того, що люди мають невід'ємні права, виходить з багатьох культур і давніх традицій. Численні приклади правителів та найважливіших збірників законів з історії людства показують нам, що цінності, втілені у правах людини, не є ні «західним винаходом», ні винаходом ХХ століття. Вони стали відповіддю на загальні потреби людини, на вимоги та пошуки справедливості. Кожна спільність людей мала свої ідеали та системи забезпечення справедливості, які збереглися у вигляді традицій – усних чи письмових, хоча не всі ці традиції дожили до наших днів.

Впевнено можна сказати, що людство неустанно намагалось набувати права та свободи протягом всього свого існування.

Зараз, в епоху стабільно встановлених, законодавчо закріплених прав та свобод людини, можна задатись питанням: чи досягли ми того самого максимального «розквіту» прав людини? На нашу думку, розвиток прав людини не може зупинитись, адже в рамках сучасності це вже буде зробити нереально.

Сучасна система прав людини направлена на максимальну універсалізацію, і це ми бачимо вже в наш час в західних країнах. На прикладі питань, щодо прав трансгендерів.

Сучасні тенденції розвитку прав людини, вже починають відображатись в законодавчих актах західних країн. Наприклад, щодо одностатевих шлюбів.

Отже, можна сказати що, розвиток прав людини, це «колесо», яке вже не можна зупинити. Адже із входженням в наше життя нових технологій, професій, ідей та тенденцій, сучасне людство буде потребувати розвитку прав людини, адже цього потребує прогрес.

**Список використаних джерел:**

1. Волченко, А. (2011). *Права людини. Політична енциклопедія*. редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво. 604 с.
2. Панкевич, О. З. (2006). *Соціальна держава та права людини «другого покоління» (загальнотеоретичне дослідження)*: Пр. Львів. лаб. прав людини і громадянина. Сер. 1. Дослідж. та реф. Л.: Астрон, Вип. 11. 176 с.

**Добіжа Василь Валерійович** 

кандидат політичних наук,

доцент кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін

*Вінницький навчально-науковий інститут економіки*

*Західноукраїнського національного університету, Україна*

## РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН В СРСР

За весь час свого існування Радянський Союз справедливо і не безпідставно піддавався критиці за масові порушення прав людини, навіть якщо ці права були закріплені в радянських конституціях і в підписаних міжнародних документах СРСР.

Радянська система була тоталітарною за своїм характером, зі значною присутністю репресивних і цензурних органів. Панівною ідеологією і філософією держави був науковий комунізм, кінцевою метою суспільного розвитку проголошувалась побудова безкласового комуністичного суспільства.

В СРСР рівність громадян була лише декларативною. А на початкових етапах «соціалістичного будівництва», окремі соціальні верстви проголошувались класовими ворогами і підлягали фізичному винищенню або депортації: дворяни, поміщики, офіцери, священники, кулаки, козаки, вчені, промисловці та ін. Навіть після знищення «класових ворогів» і аж до 1991 р. в різних анкетах, які необхідно було заповнювати при вступі на роботу, навчання і т.п., була наявна зловісна графа «про соціальне походження» («Зайняття батьків до Жовтневої революції і після»). По завершенню Другої світової війни до анкет додалися пункти, що опосередковано давали оцінку лояльності і діям громадян: «Чи був у полоні в період Вітчизняної війни?», «Коли, де і за яких обставин потрапив в полон. Скільки часу і де там знаходився?», «Чи перебував в оточенні під час Великої Вітчизняної війни, коли, де і скільки часу?», «Чи проживав на території, що була окупована німецько-фашистськими загарбниками під час Великої Вітчизняної війни, і, якщо проживав, де і скільки часу?» [1].

До середини 50-х років минулого століття «сумнівне походження», тобто відмінне від пролетарського або селянського, а також позитивна відповідь на одне з перерахованих вище питань, могли призвести до розстрілу, ув'язнення в табори, заслання, переслідування. В наступні десятиріччя це, як мінімум, загрожувало неможливістю обіймати керівні посади, займатися певними видами діяльності, а також гарантувало перебування в постійному полі зору КДБ. При цьому неважливо було винен чи ні громадянин в тому, що в його біографії чи біографії його родичів були такі «чорні сторінки» - він не відповідав вимогам. Цього було достатньо для утисків та репресій.

Приватна власність в СРСР була надзвичайно обмеженою і дозволялась лише у формі особистої власності, що повинна була мати доведене трудове походження. Численні обмеження стосувались кількості або розмірів (наприклад, жилих будинків, нежилых будівель, продуктивної і робочої худоби, дозволених дрібних засобів виробництва та навіть кількості фруктових дерев). Згідно зі ст. 101 ЦК УРСР 1963 року [2] в особистій власності громадянина міг бути лише один жилий будинок, який не повинен був перевищувати 80 кв. м жилої площі. Особливу роль у недопущенні «збагачення» громадян відігравала норма про те, що особиста власність не повинна «служити для одержання нетрудових доходів, використовуватись на шкоду інтересам суспільства» (ч. 3 ст. 88 ЦК УРСР 1963 року). Земля в радянський період була виключною власністю держави і надавалася тільки в користування (ч. 2 ст. 3 Земельного кодексу УРСР 1970 року).

В Конституції УСРР 1929 р. [3] юридично був закріплений «класовий» підхід щодо правового становища населення республіки, який обмежував політичні права низки

категорій громадян. Так, ст.67 Конституції УСРР зазначала, що виборчих прав позбавлені такі категорії громадян:

- а) особи, що використовують найману працю з метою одержання зиску;
- б) особи, що живуть з нетрудового прибутку, а саме: відсотків з капіталу, прибутку з підприємств, надходжень з майна і т. інш.;
- в) приватні крамарі, торговельні і комерційні посередники;
- г) духівництво, служники релігійних культів всіх вірувань і сект, якщо це заняття є їхньою професією, та ченці;
- д) службовці і агенти колишньої поліції, окремого корпусу жандармів і охоронних відділків, члени царювавшего в Росії дому, особи, що керували діяльністю поліції, жандармерії і карних органів.

Конституції СРСР 1918 року, 1924 і 1937 років не містили взагалі права на захист порушених прав. Тільки Конституція 1977 року закріпила право на судовий захист, в тому числі на оскарження в суді дій посадових осіб, укладених з порушенням закону, з перевищенням повноважень, що порушують права громадян. Зрозуміло, це не означає, що був відсутній інститут судового захисту, навпаки, адвокати надавали допомогу в цивільних і кримінальних справах, але основним критерієм в судочинстві залишались інтереси соціалістичної держави. При цьому, на думку експертів в області порівняльного аналізу правових систем, соціалістична правова система не відрізнялася «значною технічною досконалістю» [4, 205]. Це пояснюється тим фактом, що ні юриспруденція, ні правова наука не виступали рушійною силою держави. В той час юристи лише «переводили» на мову закону партійні приписи, використовуючи в якості «рамки» прийняту за основу систему німецького права.

Ще одним інструментом політичної боротьби з інакодумцями, що став складовою механізмом політичних репресій, виявився інститут позбавлення громадянства. Так, в Законі про громадянство СРСР 1938 р. [5] в спеціальних нормах були закріплені положення про можливість позбавлення громадянства. Згідно з цим Законом (ст. 7) позбавлення громадянства СРСР було можливо: а) за вироком суду - у випадках, передбачених законом; б) в силу особливого в кожному випадку указу Президії Верховної Ради СРСР.

В радянський період позбавлення громадянства нерідко використовувалося як додаткова форма покарання, як засіб боротьби з інакомисленням, а також як певна форма репресій. Так, за прояв інакодумства в своїй творчості були позбавлені радянського громадянства відомі представники інтелігенції - співачка Г.П. Вишневіч і її чоловік, диригент М.Л. Ростропович, письменник, філософ А.А. Зінов'єв, письменники А.І. Солженіцин, В.Н. Войнович, В.П. Аксьонов, художник О.Я. Рабин, режисер Ю.П. Любимов та інші. Отже, метою інституту позбавлення радянського громадянства було виключення з рядів громадян СРСР ворожих елементів, противників соціалістичного ладу, а також зрадників Батьківщини. Нерідко цей захід застосовувалася щодо творчої інтелігенції, яка критично оцінювала діяльність КПРС, радянської влади.

Найбільше порушень і обмежень стосувалось особистих, громадянських та політичних прав – на життя, на свободу та особисту недоторканність, на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, на справедливе правосуддя, на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів та переконань, на свободу совісті та віросповідання, на об'єднання у політичні партії та громадські організації, право обирати та бути обраним тощо.

Права і свободи людини періоду останніх десятиліть існування Радянського Союзу (1970-1990 рр.) були представлені як елемент концепції розвиненого соціалізму і загальнонародного соціалістичної держави, які отримали своє закріплення в Конституції СРСР 1977 року («брежневська конституція») і конституціях союзних республік того часу (Конституція УРСР була прийнята в 1978 р.).

Професор Р.Р. Людвіковський виділяє чотири основні характеристики соціалістичної концепції фундаментальних прав людини [6]:

1. Права людини обумовлені виконанням обов'язків перед державою.
2. Реалізація прав не повинна відбуватися на шкоду державі. Суспільні інтереси переважають над індивідуальними.
3. Права людини були більше політичною категорією, оскільки вони «даровані» для блага партії і держави.
4. Перелік конституційних прав включав великий кількість економічних, культурних і соціальних прав, які повинні були свідчити про справедливість і рівність.

Соціалістична концепція прав людини нехтувала «правами» в ім'я «спільної справи», «а правове регулювання прав і свобод людини при цьому зводилося до адміністративно-державного (партійно-державного) розсуду в залежності від конкретних ситуацій». Тому зазначені права в соціалістичному суспільстві не тільки не працювали в їх реальному значенні, але й представляли собою характерні для «суспільства соціалізму» демагогію, міфи і брехню, а в кінцевому результаті - дискредитацію конституційно-правових інститутів.

### Список використаних джерел:

1. Пивовар, И. Права человека в СССР (2010). Відновлено з <https://igorpivovar.info/istoria/zabyvaemyi-cccp/prava-cheloveka-v-cccp>.
2. Цивільний кодекс Української РСР (1963) *Законодавство України*. Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text>.
3. Конституція Української соціалістичної радянської республіки (1929). *Верховна Рада України*. Відновлено з <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1929.html>.
4. Леже, Р. (2010) *Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход*. М.: Волтерс Клувер.
5. О гражданстве Союза Советских Социалистических Республик (1938) *Викитека*. Відновлено з [https://ru.wikisource.org/wiki/Закон\\_СССР\\_от\\_19.08.1938\\_о\\_гражданстве](https://ru.wikisource.org/wiki/Закон_СССР_от_19.08.1938_о_гражданстве).
6. Ludwikowski, R.R. (1996) *Fundamental Constitutional Rights in the New Constitutions of Eastern and Central Europe*. *Cardozo J.Int.* (73), p.73–162.

Нажмиддинов Муроджон Миролим ўғли

Тошкент давлат юридик университети магистранти, Ўзбекистон Республикаси

## ТРИПС БИТИМИ: ХАЛҚАРО САВДО МУНОСАБАТЛАРИДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛК ҲУҚУҚЛАРИНИНГ ЭЪТИРОФ ЭТИЛИШИ

*Аннотация:* мазкур тезисда интеллектуал фаолият натижаларининг муҳофазага қаратилиши, ТРИПС битимининг тузилиши тарихи ва босқичлари, унинг асосий моҳияти хусусида сўз юритилади.

Интеллектуал мулк ҳуқуқларини муҳофаза қилиш узоқ ўтмишга бориб тақалади. Мулкнинг мазкур шаклини ҳимоя қилиш муаммоси бозорнинг пайдо бўлиши билан бир вақтда вужудга келган ва у билан бирга ривожланиб келмоқда. Масалан, қадим замонлардан ҳунармандлар ўз ишлаб чиқариш сирларини сақлашга интилишган. Бу эса уларнинг ўзига хос товарларни ишлаб чиқаришга имкониятини кафолатлаган. Бироқ, интеллектуал мулк натижасини имкон қадар самарали ҳимоя қилиш учун ҳуқуқий механизм зарур эди. Интеллектуал мулк ва унинг кўп жиҳатлари илмий-техникавий тараққиётнинг юқори ўсиш суръатлари, шунингдек, маҳсулот таннархининг ошиб бориши туфайли кейинги пайтларда тобора кўпроқ эътиборни тортмоқда. Бундан ташқари, глобаллашув жараёни таъсири остида давлатларнинг иқтисодий чегаралари аста-секин хиралашмоқда [1, Б. 4].

Бунга Жаҳон Савдо Ташкилотининг (кейинги ўринларда – ЖСТ) ташкил этилиши (1995 й.) ва фаолиятини мисол сифатида келтириш мумкин. Бугунги кунда 164 та аъзо давлат орасидаги жаҳон савдосининг 98 фоизи мазкур ташкилот доирасида амалга оширилади [2]. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, сўнгги йилларда интеллектуал фаолият натижаси бўлган товарлар ҳажмини ошиш тенденцияси кузатилмоқда. Масалан, ривожланган мамлакатларда муаллифлик ҳуқуқини тижоратлаштиришдан олинган даромаднинг ўзи ялпи ички маҳсулотнинг (кейинги ўринларда – ЯИМ) 4-7 фоизини ташкил қилади ва мазкур улуш ўсиш тенденциясига эга [3, Б. 7].

АҚШ, Германия, Франция, Япония, Сингапур каби ривожланган мамлакатларнинг иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда эришган ютуқларида интеллектуал фаолият натижалари салмоқли аҳамият касб этади. Хусусан, Европа Иттифоқида (кейинги ўринларда – ЕИ) интеллектуал мулк ҳуқуқларидан интенсификация фойдаланадиган тармоқлар ҳар йили ЯИМнинг 45 фоизини (6,6 трлн евро) ишлаб чиқаради (шундан, 37 фоиз товар ва хизмат кўрсатиш белгилари, 16 фоиз патентлар, 16 фоиз саноат намуналари ва 7 фоиз муаллифлик ҳуқуқини тижоратлаштиришга тўғри келади) ва 63 миллион иш ўрнини (барча иш ўринларининг 29 фоизи) ташкил этади [4]. Интеллектуал мулк юқори қийматдаги иқтисодий активлардан бири сифатида халқаро савдода тобора кўпроқ рол ўйнамоқда. Билимга асосланган замонавий иқтисодиётда (knowledge-based economy) интеллектуал мулкни муҳофаза қилиш масалалари фундаментал аҳамиятга эга [5, Б. 12]. Шунга кўра, ЖСТ сингари халқаро савдони интеграллаштирувчи ташкилотларнинг фаолияти халқаро савдо ҳажмининг сезиларли даражада ошишига олиб келади.

Шунинг таъкидлаш керакки, интеллектуал мулк институти маълум бир давр мобайнида нафақат фанни, балки у билан боғлиқ бўлган барча соҳаларни, масалан, саноатни ҳам рағбатлантириш воситаси ҳисобланади. Бу эса, ўз навбатида, умуман давлатнинг

иқтисодий ривожланишини янада тезлаштиради. Шу сабабли, интеллектуал мулк ҳуқуқларини муҳофаза қилиш масаласи ниҳоятда муҳим ва долзарб вазифа бўлиб келган ва келмоқда. Дастлаб, мазкур масала фақат ҳар бир давлат доирасида алоҳида ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солинди. Кейинчалик бир қатор давлатлар интеллектуал мулк ҳуқуқларини икки томонлама шартномалар тузиш йўли билан халқаро миқёсда ҳимоя қилишни тартибга солишга ҳаракат қилди. Шу жумладан, 1886 йилга қадар Фарбий Европа ва Американинг 15 та давлати ўртасида 33 та шундай икки томонлама шартномалар тузилди [6, Б. 7].

Бирок, ҳуқуқий муҳофазани таъминлашнинг мазкур тенденциясига қарамасдан шартнома томонлари миллий қонунчилиги орасида сезиларли фарқлар сақланиб қолган. Бу эса икки томонлама келишувлар билан белгиланган ҳуқуқий ҳимоянинг эришилган даражасини анча пасайтирган ва турли мамлакатлар ҳуқуқ тизимлари ўртасида жиддий коллизияларни келтириб чиқарган. Натижада интеллектуал мулк соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар даражаси ошиб бораётган муҳофазани таъминлай олмаслиги англаб етилди. Шундай қилиб, мазкур муаммонинг халқаро миқёсда пайдо бўлиши давлатларни нафақат ушбу ҳодисаларга қарши курашда кучларни бирлаштиришни, балки уларнинг ҳуқуқий квалификациясини ишлаб чиқишни ҳам талаб қилар эди. Интеллектуал мулк тушунчасини ва унинг айрим жиҳатларини аниқлашдаги турлича ёндашувлар эса масалани янада мураккаблаштирган.

Шу туфайли интеллектуал фаолият натижаларидан рухсатсиз ва адолатсиз фойдаланишдан муҳофаза қилишнинг самарали ва универсал халқаро-ҳуқуқий механизмини яратиш мақсадида интеллектуал мулк ҳуқуқларини ҳимоя қилиш муаммоси давлатлараро даражага кўтарилди. Интеллектуал фаолият натижалари муаллифлари ва уларнинг фойдаланувчилари ўртасидаги ҳуқуқий муносабатларни тартибга солиш учун бир қатор халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар, хусусан, Адабий ва бадиий асарларни муҳофаза қилиш тўғрисида Берн конвенцияси (1886 й.), Саноат мулкни муҳофаза қилиш тўғрисидаги Париж конвенцияси (1883 й.), Белгиларни халқаро рўйхатдан ўтказиш тўғрисидаги Мадрид битими (1891 й.), Бутунжаҳон муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги Женева конвенцияси (1952 й.), Товар келиб чиққан жой номларини муҳофаза қилиш ва уларни халқаро рўйхатга олиш тўғрисидаги Лиссабон битими (1958 й.), Ижрочилар, фонограмма тайёрловчилар ва радиоэшиттириш ташкилотларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Рим конвенцияси (1961 й.) ва бошқа халқаро ҳужжатлар қабул қилинди.

Аmmo шуни таъкидлаш керакки, мазкур халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар интеллектуал фаолият натижаларига бўлган ҳуқуқларни ҳимоя қилиш соҳасида сезиларли ютуқларга эришилганига қарамасдан ушбу маҳсулотлар савдосини тартибга солиш билан боғлиқ масалаларни этарли даражада акс эттирмаган. Агар даромад олиш эҳтимоли унчалик катта бўлмаганида интеллектуал фаолият натижалари ҳозирги кунги даражада яратилмаган ва улар билан боғлиқ фаолият амалга оширилмаган бўлар эди. Шу боис, интеллектуал фаолият натижалари керакли иқтисодий самара бериши учун уларни **муҳофаза қилиш ва тижоратлаштириш** механизмлари талаб қилинади. Бундан ташқари, интеллектуал мулк ҳуқуқларини ҳимоя қилиш иқтисодий муносабатлар ва халқаро савдо ривожига тўсқинлик қилмаслиги лозим.

Бунда мувозанатни аниқлаш ва сақлаш зарурати, шунингдек, интеллектуал мулк институтининг ўзига хос хусусиятлари илгари тузилган халқаро шартномаларда мустаҳкамланган барча олдинги ютуқларни тизимлаштириш ва такомиллаштиришга асосланган интеллектуал мулк ҳуқуқлари соҳасидаги ҳуқуқбузарликларга қарши курашишнинг халқаро-ҳуқуқий меъёри сифатида ЖСТ доирасида энг самарали халқаро-ҳуқуқий механизмни яратиш учун ҳал қилувчи омил бўлди. Мазкур механизм ЖСТ доирасида тузилган ва кўп томонлама савдо бўйича халқаро музокараларнинг Уругвай

раундида 1994 йил 15 апрелда қабул қилинган **Интеллектуал мулкнинг савдо жиҳатларига оид битимга** (кейинги ўринларда – ТРИПС) асосланади.

ТРИПС – Жаҳон савдо ташкилотини таъсис этиш ҳақидаги Марокаш декларациясининг ГАТТ, ГАТС каби иловаларидан бири ҳисобланади. ТРИПС ташкилот доирасида интеллектуал фаолият объектлари билан боғлиқ муносабатларни тартибга солиб, ҳам муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар, ҳам саноат мулки бўлган ҳуқуқларни ўз доирасига олади. Унинг Бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилоти (кейинги ўринларда – БИМТ) эмас, балки ЖСТ таркибий қисми эканлиги ушбу битимни императив нормалар ва мажбуриятлар билан мустаҳкамлайди ва ЖСТнинг низоларни ҳал қилишнинг интеграциялашган ва ҳамма учун мажбурий тизимига боғлайди [7]. ЖСТ аъзо давлатларга интеллектуал мулкнинг деярли барча объектларига муҳофазанинг минимум стандартларини аниқ муддат доирасида жорий қилади. ТРИПС битимида хусусий секторда яратилган интеллектуал мулк объектларига урғу берилади. Мазкур битим савдо ташкилоти ҳужжати эканлиги нуқтаи назаридан унда ҳуқуқ эгаларининг шахсий номулкий ҳуқуқларидан кўра, мулкый ҳуқуқларга алоҳида эътибор қаратади.

ТРИПС битими тузилишидан кўзланган мақсад ва вазифаларини лозим даражада аниқлашнинг зарурий шарти бунинг тарихий жиҳатини ҳисобга олишдир. Шунинг таъкидлаш керакки, интеллектуал мулкни ГАТТ–ЖСТ тизимига киритиш дарҳол бошланмаган. 1947 йилдан **Токио раундига қадар** (1973-1979) ГАТТ иштирокчилари олдида келишувнинг самарадорлигига оид фундаментал саволлар турар эди. ГАТТ иштирокчилари ўртасида шиддатли баҳс-мунозаралар бўлиб ўтди, чунки мавжуд масалаларга ягона ёндашув йўқлиги туфайли иштирокчилар ҳал қила олмайдиган бир қатор жиддий муаммолар мавжуд эди. Биринчидан, муаммо етакчи иқтисодий кучлар томонидан олиб борилган протекционизм сиёсатида эди. Иккинчидан, қатор тадқиқотчилар шартли равишда “текин юриш” деб атаган яна бир муаммо бир қанча давлатлар ГАТТ иштирокчилари олган имтиёزلардан фаол фойдаланиб, келишувнинг бошқа иштирокчилари олдидаги мажбуриятларини бажармаганлигида ифодаланган.

1973-1979 йиллар давомида 102 та давлат иштирокида бўлиб ўтган **Токио раундида** интеллектуал мулк ҳуқуқларини ҳимоя қилиш муаммосини ҳал қилишга яна бир бор уриниб кўрилди. Бу 1970 йилларнинг бошларига келиб контрафакт маҳсулотларнинг айланмаси сезиларли даражада ошганлиги билан бевосита боғлиқ эди. Яширин бозорнинг кучайиши нафақат алоҳида компанияларга, балки давлатлар иқтисодиётига ҳам салбий таъсир кўрсатган. Бу эса, ўз навбатида, ГАТТга аъзо давлатларда жиддий ташвиш уйғотмай қолмади. Шунинг учун контрафакт маҳсулотларга қарши курашни тартибга солувчи халқаро ҳуқуқий ҳужжатга эҳтиёт юзага келди. Бироқ, интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш бўйича ишлаб чиқилган махсус ҳужжат (биринчи навбатда, қалбаки маҳсулотларга қарши курашиш ва миллий товар белгиларини ҳимоя қилишга қаратилган) қабул қилинмади, чунки унинг қабул қилинишини фақат АҚШ ва бир қатор Европа давлатлари қўллаб-қувватлади.

Шунга қарамай, 1982 йилда мазкур муаммо яна қайтарилди. ГАТТ Бош директориغا БИМТ вакиллари билан ҳуқуқий ва ташкилий жиҳатларни муҳокама қилиш ҳуқуқини бериш тўғрисида қарор қабул қилинди. Ушбу қарор интеллектуал мулк ҳуқуқларини ҳимоя қилиш масаласини ҳал қилишда бурилиш нуқтаси бўлди. Бу куйидаги бир қатор омиллар билан бевосита боғлиқ:

**Биринчидан**, муаммо аниқ белгиланди, унинг ўзига хослиги шундаки, муаммо халқаро ташкилотлар ваколатидан ташқарида эди. Шунга кўра, контрафакт маҳсулотларнинг айлананишини декларатив тақиқлаш эмас, балки императив хусусиятга эга бўлган ягона ҳужжат талаб қилинди. Шу боис, таклиф этилаётган ҳужжатга кўра, иштирокчи давлатларнинг божхона органлари текширув вақтида аниқланган контрафакт маҳсулотларни йўқ қилиш ҳуқуқини олди. Бу таклиф ташқи томондан содда



кўринганлигига қарамасдан бир қатор жиддий ташкилий ўзгаришларни – аниқ мансабдор шахсларнинг вазифа ва мажбуриятларини аниқ белгилашдан тортиб, иштирокчи давлатларнинг ваколатли давлат органлари ўртасида самарали ҳамкорликни ташкил этишгача бўлган ўзгаришларни назарда тутар эди.

**Иккинчидан**, мазкур масала ГАТТ ва БИМТ доирасида муҳокама қилинганлиги интеллектуал мулк институтини тартибга солиш ташкилотнинг юрисдикциясига тегишли эканлигини кўрсатди.

Уругвай раундидан биров олдин интеллектуал мулк ҳуқуқлари соҳасида мазкур раундда кўтарилган масалаларга жиддий таъсир кўрсатган муҳим воқеа юз берди. Бу воқеа АҚШ ва Корея Республикаси ўртасидаги можаро билан боғлиқ эди. Шунинг таъкидлаш керакки, 1984 йилда АҚШнинг 1974 йилги “Тижорат тўғрисидаги қонун”ига (Trade Act) киритилган “№301-сон тузатиш” асосан президентга АҚШ фуқароларининг интеллектуал мулк ҳуқуқлари бошқа давлатлар ҳудудида бузилган тақдирда мазкур ҳуқуқларни таъминлаш учун тегишли чораларни кўриш ваколатини берилди. Бундай чоралар тариф имтиёзларини қўллашни тўхтатиш ва қоидабузар давлат томонидан ишлаб чиқарилган товарларни олиб киришни тақиқлашни назарда тутар эди.

Ушбу ваколат биринчи марта 1985 йил охирида, Корея Республикаси ҳудудида АҚШ компанияларининг интеллектуал мулк ҳуқуқларини мунтазам ва қўпол равишда бузиш натижасида АҚШ Кореяни ички қонунчиликнинг муаллифлик ва патент ҳуқуқини фирма номларини (товар белгиларини) ҳимоя қилишни тартибга солувчи жиҳатларни яқунлашга чақирганида қўлланилган. Бундан ташқари, АҚШ интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш билан боғлиқ муаммоларни ГАТТ доирасидаги музокаралар жараёнидан чиқариб ташлашни мақсад қилган бир қатор ривожланаётган мамлакатларни бирлаштиришдан Кореяни “олиб ташлаш” масаласини илгари сурди.

АҚШ ва Корея Республикаси ўртасидаги музокаралар натижасида икки томонлама битим қабул қилинди. Унга кўра, Корея Республикаси АҚШда 1980 йил 1 январдан кейин компьютер дастурлари, патентлар, товар белгилари, шунингдек қишлоқ хўжалиги, фармацевтика ва кимё маҳсулотлари сифатида рўйхатдан ўтказилган интеллектуал мулк объектлари учун зарур ҳуқуқий ҳимояни таъминлаш мажбуриятини олди. Шунинг таъкидлаш керакки, бу маҳсулотлар ўша пайтда АҚШ ички бозорида оммага тақдим этилган ва Кореянинг ички бозорида эса “янги” эди. АҚШнинг Штатларнинг интеллектуал мулк ҳуқуқлари бўйича баҳсдаги мазкур ғалабаси Уругвай раунди жараёнидаги музокаралар йўналишига маълум даражада таъсир кўрсатган.

Уругвай раунди арафасида ГАТТ иштирокчилари яна икки лагерга бўлинди. АҚШ бошчилигидаги ривожланган мамлакатлар интеллектуал мулк муҳофазасини ГАТТнинг тартибга солиш доирасига киритиш тарафдори эди. Ривожланаётган мамлакатлар эса бунга қарши бўлган, чунки интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш соҳасидаги чораларни кучайтириш мазкур давлатлар учун иқтисодий йўқотишларга олиб келиши мумкин эди. Бундан ташқари, айрим ривожланаётган мамлакатларда давлат ҳокимияти органлари жиноий фаолиятга аралашиб, трансмиллий жиноий ташкилотларга фаол ёрдам кўрсатиб, трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши курашда халқаро ҳамкорликдан ўзини узоқда ушлаётган эди [8, Б. 37].

1985 йилнинг бошида, янги босқичга Тайёргарлик қўмитаси доирасида АҚШ ва Япония ГАТТни тартибга солиш доирасига интеллектуал мулк объектлари, шу жумладан, муаллифлик ҳуқуқи, патентлар, фирма номлари, саноат намуналари ва тижорат сирларини киритиш таклифини илгари сурди. Бундан ташқари, контрафакт маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва сотишга қарши махсус чоралар жорий этиш масаласи яна кўтарилди. Аммо бир қатор ривожланаётган давлатлар бу таклифларга қарши чиқди. 25 та давлатдан иборат “Йигирма бешлик гуруҳи” деб номланган гуруҳ тузилиб, улар Тайёргарлик қўмитасига мазкур масалаларни бўлажак музокаралар раунди кун тартибидан олиб ташлаш бўйича

қарши таклиф билан чиқди. Бирок, тез орада “мухолифат” ўзини тугатди ва 1985 йил ўрталарига келиб “Йигирма бешлик гуруҳи” 10 аъзогача қисқартирилди (Аргентина, Бразилия, Куба, Миср, Ҳиндистон, Никарагуа, Нигерия, Перу, Танзания ва Югославия).

Музокараларнинг **Уругвай раунди** 1986 йилда бошланган, аммо 1989 йилгача музокаралар ҳолати боши берк кўчада эди – томонлар лойиҳаларни яратдилар, аммо улар ҳеч бир томонга маъқул келмади. 1990 йилнинг охирида вазият бироз юмшади: ривожланаётган мамлакатлар музокаралар кун тартибига интеллектуал мулк ҳуқуқлари юзасидан норма ва стандартларни киритишга келишиб олдилар. Шу билан бирга, мазкур қоидаларни қайси ташкилот, ГАТТ ёки БИМТ тартибга солиши кераклиги ҳақида ташкилий савол туғилди. Таъкидлаш жоизки, баъзи тадқиқотчилар фикрича, ривожланаётган мамлакатлар томонидан таклиф этилаётган ҳужжат нормалари мазмуни бўйича ўз позицияларини ҳимоя қилиш ўрнига масалани БИМТ юрисдикциясига киритишга ҳаддан ташқари эътибор қаратилди [9, Б. 8].

1990 йилда АҚШ, Япония ва Швейцария ТРИПС битими лойиҳасини ишлаб чиқди. Мазкур лойиҳага жавобан 40 та ривожланаётган мамлакатлар БМТнинг Савдо ва ривожланиш бўйича конференцияси (UNCTAD) котибияти ёрдамида контрафакт маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қарши кураш масаласини кун тартибидан олиб ташлаши керак бўлган “Tallories Text” лойиҳасини тайёрлади. Ривожланаётган мамлакатлар томонидан таклиф қилинган лойиҳада келишувнинг якуний матнини шакллантириш учун зарур бўлган алоҳида муҳокама предметлари мавжуд эмас эди. Бундан ташқари, “Tallories Text”ни тайёрлаш жараёнида ривожланаётган мамлакатлар сафида бўлиниш юз берди: Жанубий Америка давлатларининг аксарияти савдо ва инвестицияларни эркинлаштириш шартларини қабул қилди. 1993 йилнинг сўнггида ТРИПС келишувининг якуний матни яратилди ва шу билан музокараларнинг Уругвай раунди якунланди. Битим 1994 йил апрель ойида расмий равишда қабул қилинди [1, Б. 14].

ТРИПС битимини имзолаш бўйича музокаралар жараёнини таҳлил қилиб, энди бир қатор саволларга жавобларни шакллантириш керак. Шу жумладан, ТРИПС битимининг қабул қилинишида қандай янгилик келтирди? Махсус халқаро ташкилот (БИМТ) ва бир қатор амалдаги халқаро шартномалар мавжудлиги шароитида ТРИПС битимида назарда тутилган янгиликлар нима учун зарур эди?

Биринчи тушунтириш ТРИПС битимининг тўлиқ номидан келиб чиқиши мумкин: Интеллектуал мулкнинг **савдо жиҳатларига** оид битим. Яъни битим интеллектуал мулк ҳуқуқларининг **эсклюзив равишда савдо жиҳатлари билан боғлиқ** муносабатларнинг тартибга солиш доирасини аниқ белгилайди. Интеллектуал мулк институтини ҳимоя қилиш соҳасида ТРИПС келишуви томонидан киритилган янгилик ҳақидаги саволга жавоб бериб, ушбу институтнинг ТРИПС битими қабул қилингунга қадар амалда бўлган халқаро ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимининг бир қатор хусусиятларини кўриб чиқиш керак.

Интеллектуал фаолият натижаларини ҳимоя қилиш бўйича халқаро ҳуқуқий тизимнинг шаклланиши XIX асрда бошланган ва “муаллифлик ҳуқуқининг худудий табиати энди адабиёт ва санъат асарларига бўлган ўз ҳуқуқларини максимал даражада тижорий равишда амалга оширишга интилаётган йирик нашриётларнинг манфаатларини қаноатлантиришдан тўхтаган” [10, Б. 45]. Таржима адабиётларни нашр этишда намоён бўлган халқаро иқтисодий ва маданий алоқаларнинг ривожланиши, мусиқа асарлари, бадий ва ҳайкалтарошлик асарлари экспортининг кўпайиши босқичма-босқич мазкур интеллектуал мулк маҳсулотларини миллий қонунчилик орқали самарали ҳуқуқий муҳофазасини имконсиз бўлишига олиб келди. Бу эса, ўз навбатида, интеллектуал мулк институтининг халқаро ҳуқуқий ҳимоя тизимларини шакллантиришни мажбуриятга айлантирди.

Юқорида келтирилгандек, давлатларнинг интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш бўйича халқаро муаммоларни икки томонлама шартномалар орқали ҳал қилишга уриниши

муваффақиятсизлик билан яқунланди. Шу туфайли ҳуқуқий зиддиятларни бартараф этиш ва интеллектуал мулк ҳуқуқи тизимини халқаро миқёсда тартибга солиш, шунингдек, ушбу институтга нисбатан жиноий тажовузлар даражасини пасайтириш учун қуйидагиларга кўмаклашишга қаратилган кўп томонлама халқаро шартнома яратиш заруриятга айланди:

- турли мамлакатларнинг ҳуқуқий тизимлари ўртасидаги энг муҳим коллизияларни ҳал қилиш;

- интеллектуал мулк ҳуқуқларини ҳимоя қилиш чегараларининг етарлича кенг доирадаги мамлакатлар учун мақбул бўлган минимал даражасини таъминлаш;

- адабиёт, санъат асарларини, шунингдек, интеллектуал фаолиятнинг бошқа натижаларини кенг ҳудудларда оммалаштириш учун зарур шарт-шароитларни яратиш;

- ҳуқуқларнинг ушбу гуруҳини ҳуқуқий ҳимоя қилиш сифатини ошириш.

Бундай шартлар Адабий ва бадий асарларни муҳофаза қилиш тўғрисида Берн конвенцияси (1886 й.), Саноат мулкни муҳофаза қилиш тўғрисидаги Париж конвенцияси (1883 й.), Ижрочилар, фонограмма тайёрловчилар ва радиоэшиттириш ташкилотларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Рим конвенциясида (1961 й.) ва Интеграл микросхемалар бўйича Вашингтон интеллектуал мулк шартномаси (1989 й.) назарда тутилган. Кейинчалик, ушбу халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган мақсад ва тамойиллар ТРИПС битими учун асос бўлиб хизмат қилди. Шундай тариқа, интеллектуал мулк объектлари билан боғлиқ муносабатларни тартибга солишга тааллуқли асосий нормаларнинг ҳавола хусусияти ТРИПС шартномасининг ўзига хос хусусиятларидан бирига айланди.

Юқоридаги ҳужжатлар Уругвай раундига қадар интеллектуал мулк соҳасидаги халқаро ҳамкорликнинг натижаси бўлиб, бошқа ҳужжатлар сингари интеллектуал фаолият натижаларини ҳуқуқий тартибга солиш тизими ва тамойилларини белгилаб берган. Шу туфайли ТРИПС битими ЖСТ аъзоларидан мазкур халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлардаги мажбуриятларга риоя қилишни талаб қилади. ТРИПС битими ЖСТга аъзо давлатлар учун интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш бўйича мажбурий стандартларни ўз ичига олади. Шунинг учун битим кўп жиҳатдан интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш соҳасидаги мавжуд халқаро тартибга солишнинг ўзига хос кодификацияси ҳисобланади. Шундай қилиб, ТРИПС қоидалари бошқа мавжуд кўп томонлама халқаро шартномаларга кўплаб ҳаволаларни ўз ичига олади ва шу билан уларнинг нормаларини ушбу халқаро шартномага киритади (ТРИПСнинг 2-моддаси). Бироқ, мазкур ҳужжатлар ТРИПС битими билан чамбарчас боғлиқ бўлса-да, улар ўртасида баъзи фарқлар мавжуд. Битимнинг асосий хусусияти мазкур келишув жуда кенг қамровга эга бўлишидир. У нафақат интеллектуал мулкни тартибга солишнинг асосий тамойилларини, ҳар бир интеллектуал мулк объекти учун ҳуқуқларнинг мавжудлиги, кўлами ва улардан фойдаланиш нуқтаи назаридан моддий ҳуқуқий стандартларни белгилайди, балки аъзо давлатларнинг ҳуқуқий тизимлари ушбу соҳада риоя қилиши керак бўлган талабларни ҳам ўрнатади. Шу муносабат билан, биринчи навбатда, глобал интеллектуал мулк ҳимояси асос бўлган умумий қоидалар ва асосий тамойиллар кўриб чиқилади, сўнгра ҳар бир интеллектуал мулк объектига тегишли ҳуқуқий стандартлар (нима ҳимоя қилиниши керак, қандай шароитларда, қанча муддатда) ва ниҳоят ТРИПС талаблари самарали интеллектуал мулк ҳимояси соҳасида таҳлил қилинади.

Шундай қилиб, юқорида айтилганларнинг барчасини инобатга олган ҳолда, хулоса қилиш мумкинки, умуман олганда, ТРИПС битими ривожланган давлатларнинг манфаатларини кўп жиҳатдан ақс эттиради. Бу, биринчи навбатда, мазкур давлатларда муҳофазага олинган интеллектуал мулк объектлари сонининг ривожланаётган давлатларга қараганда нисбатан кўплиги билан боғлиқ. Қолаверса, ривожланган давлатлар, биринчи навбатда АҚШ, олиб бораётган ташқи сиёсат “муҳолифат”нинг ён беришга мажбур бўлишига олиб келгани ҳам муҳим. Шундай қилиб, АҚШ томонидан “№301-сон тузатиш”

каби ташқи сиёсат воситасидан фойдаланиш қонунбузар давлатларга катта иқтисодий йўқотишлар келтириши мумкин. Шубҳасиз, ривожланаётган давлатлар бошқа халқаро ташкилотлар кўмагида ТРИПС битимида ифодаланган манфаатларини кўп жиҳатдан таъминлади, аммо воқеалар ривожини кўрсатганидек, улар учун позициянинг йўқлиги кўп жиҳатдан салбий роль ўйнади.

1. **Иқтибослар:**

1. Цурукалова А.С. Защита прав интеллектуальной собственности в рамках Всемирной Торговой Организации (ВТО), Москва, 2013 г, ст. 97
2. Общая информация о ВТО, URL: [https://mfa.gov.by/export/wto/info\\_wto/](https://mfa.gov.by/export/wto/info_wto/)
3. Близнац И.А., Леонтьев К.Б. Понятие «интеллектуальная собственность»: формулировка проблемы // ИС. Авторское право и смежные права -2002-№4
4. Intellectual property rights strongly benefit the European economy, EPO-EUIPO study finds, URL: <https://www.epo.org/newsevents/news/2019/20190925.html#:~:text=Industries%20that%20make%20intensive%20use,29%25%20of%20all%20jobs>
5. TRIPS and Developing Countries: Towards a New IP World Order? Ed. Gustavo Ghidini, Rudolph J.R. Peritz, Marco Ricolfi, Elgar, 2014.
6. Матвеев Ю.Г. Международная охрана авторских прав. – М. Юридическая литература, 1987
7. URL: <https://yuristjournal.uz/index.php/lawyer-herald/article/view/103>
8. Иванов Э. А. Отмывание денег и правовое регулирование борьбы с ним, М., 1999
9. Jayashree Watal, Intellectual Property Rights in the WTO and developing countries, London 2001

**Жумабаев Бахадир Азат ўгли**

*Тошкент давлат юридик университети магистранти, Ўзбекистон Республикаси*

## **«ТЎЛОВГА ҚОБИЛИЯТСИЗЛИК» ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ**

***Аннотация:** ушбу мақолада “тўловга қобилиятсизлик” тушунчаси, тўловга қобилиятсизлик институтининг санация ва банкротликни ҳуқуқий тартибга солишдаги роли, аҳамияти ва ўзига хослиги таҳлил қилинган.*

Тўловга қобилиятсизлик билан боғлиқ муносабатларнинг ўзига хослиги шундан иборатки, улар “ўз-ўзидан мавжуд бўладиган ва фақат муайян шароитларда ҳуқуқий аҳамият касб этадиган” муносабатлар гуруҳига киради<sup>1</sup>. Бу эса “тўловга қобилиятсизлик” тушунчасини тўловга қобилиятсизлик ҳуқуқи нормалари билан тартибга солинадиган муносабатлар пайдо бўлишидан ҳам олдинги ижтимоий муносабат эканлигин англатади. “Тўловга қобилиятсизлик” тушунчаси мазмунини тўғри очиб бериш учун биринчи навбатда тўловга қобилиятсизлик ҳуқуқи пайдо бўлишига сабабчи бўлган ижтимоий муносабатларни аниқлаш лозим бўлади.

Тўловга қобилиятсизлик ҳуқуқи ўз тарихини рим ҳуқуқи давридан бошлаган десак, хато бўлмайди. Рим ҳуқуқида ночорлик институтининг ривожланиши ҳақида фикр юритар эканмиз, унда келтирилган “қадимги халқлар ҳуқуқида ночорлик институтига ўхшаш мураккаб институтни қидириш бефойда” жумласини эслаш муҳимдир. Рим ҳуқуқи даврида ундирувчиларнинг талаблари қарздорнинг етарлича бўлмаган мол-мулки ҳисобидан қондирилган ва шунга доир нормалар ривожланган.

Юридик адабиётларда юқорида кўрсатилган нормалар турлича баҳоланди. Айрим олимлар ушбу нормалар тўловга қобилиятсизлик ҳуқуқини вужудга келтирганини такидлашса<sup>2</sup>, бошқалар бу нормаларнинг тўловга қобилиятсизлик ҳуқуқи сифатида нотўғри квалификация қилинишини билдиришади<sup>3</sup>.

Иккинчи фикрга қўшилиш мантиқан тўғри бўлади. Биринчи позиция тарафдорлари рим ҳуқуқидаги ундирувчилар ҳуқуқлари ва манфаатлари тўқнашувини ҳал қилиш масаласини тартибга солувчи нормаларни инобатга олмаганлар ва қарздор мол-мулки етарли бўлмаган шароитда мавжуд барча кредиторлар талабларини қаноатлантиришга йўнатирилган тартиб ва таомил тўғрисида тасаввур қилиб кўришмаган. Кўрсатилган нормалар эса ижро иши юритишнинг бир қисми ҳисобланиб, етарли бўлмаган қарздор мол-мулки ҳисобидан фақат бир неча кредитор-ундирувчининг талабларини қондириш ҳолатларини тартибга солган, холос. Рим ҳуқуқида пайдо бўлган ва ривожланган ушбу қоидалар жамият тараққиётининг кейинги босқичларида тўловга қобилиятсизлик институтининг вужудга келишида ўз таъсирини кўрсатди. Рим давридаги ҳуқуқий тартибга солишнинг кўплаб механизмлари “тўловга қобилиятсизлик ҳуқуқи ва процессининг мураккаб биносини куришда пойдевор” бўлди<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Иоффе О.С. Правоотношения по советскому гражданскому праву. Ленинград. 1949. С. 14.

<sup>2</sup> Малышев К. Исторический очерк конкурсного процесса. СП (6), 1871. С. 3-62; Телюкина М.В. Теория и практика несостоятельности (банкротства). М., 2002. С. 13-20.

<sup>3</sup> Туткевич Д.В. Что есть торговая несостоятельность СПб., 1896, С.7; Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права. Том IV. М., 2003. С. 101.

<sup>4</sup> Туткевич Д.В. Что есть торговая несостоятельность СПб., 1896, С.8.

Тўловга қобилиятсизлик ҳуқуқи ва у билан бирга тўловга қобилиятсизлик категориясининг туғилиши ўрта асрларда Италия шаҳарларида рўй берган. Ушбу шаҳарларда ночорлик (банкротлик) тўғрисидаги қонунчиликнинг вужудга келишига Италиядаги юқори даражадаги савдо алоқалари сабаб бўлган<sup>1</sup>. Бу даврларда савдо соҳасида ижтимоий кредитни муҳофаза қилиш зарурати кўпчиликни ўйлантирар эди<sup>2</sup>. Қарзларни ундириш бўйича рим процессининг қийин қоидалари ўрта аср Италия савдо шаҳарларида кредит талабларини қаноатлантира олмас эди ва янги тўловга қобилиятсизлик ҳуқуқини яратиш лозим эди<sup>3</sup>.

Францияда тўловга қобилиятсизлик ҳуқуқининг илк даврларида ижро иш юритуви доирасида қарздордан қарзларни ундириш чоғида бир неча ундирувчиларнинг манфаатлари бир ундирувчиники билан тўқнаш келган. Рим ҳуқуқида белгиланганидек, Францияда ҳам агар қарздорнинг мол-мулки барча ундирувни қоплашга етарли бўлмаса, қарздорнинг ҳолати “тўлай олмаслик” (deconfiture или insolvalitite) дейилган<sup>4</sup>.

Тўловга қобилиятсизлик ҳуқуқининг ривожланиш тарихига назар ташлайдиган бўлсак, унда “тўловга қобилиятсизлик” тушунчаси билан бирга “тўлай олмаслик” тушунчасини ҳам учратиш мумкин ва уни янада қадимийроқ деб, ҳисоблаш мумкин. “Тўлай олмаслик” деганда мажбуриятларнинг умумий миқдори қарздорнинг мол-мулки қийматидан ортиб кетиши натижасида шахснинг пул мажбуриятларини бажаришга қодир эмаслиги тушунилади.

“Тўлай олмаслик” тушунчасидан илк бор тўловга қобилиятсизлик ҳуқуқининг илк куртаклари очилган Италия, Франция ва Англияда фойдаланилган ва қарздорни банкрот деб топиш ҳам маъмурий тартибда кўриб чиқилган. Кўрсатилган давлатларда тўловга қобилиятсизлик ҳуқуқининг мақсади тахмин қилинган барча кредиторларни, уларнинг сонидан қатъий назар, жалб қилиб, кредиторлик қарзларни қарздор мол-мулки ҳисобидан қаноатлантирган ҳолда, қарздорнинг савдо фаолиятини тугатишдан иборат бўлган. Ушбу жараёнларда қарздорнинг қарзларни тўлаши олиши ва кредиторлар талаблари қаноатлантириши ёки ишлаб турган қарздор фаолиятининг тўхташи янги тўловга қобилиятсизлик ҳуқуқини шакллантиришда “тўлай олмаслик” тушунчаси яроқсиз бўлишини кўрсатди. Натижада ушбу давлатлар қонунчилиги ва амалиётига олдин қўлланилмаган янги категория “тўловга қобилиятсизлик” кириб келди<sup>5</sup>. Германия ва Россия тўловга қобилиятсизлик ҳуқуқида ҳам “тўлай олмаслик” тушунчасидан воз кечилди ва иқтисодий ўсиш жараёнларида қўлланиладиган тўловга қобилиятсизликнинг аломатлари акс эта бошлади<sup>6</sup>.

Айнан савдо муносабатларининг ривожини “тўлай олмаслик” тушунчаси ўз ўрнини “тўловга қобилиятсизлик” тушунчасига бўшатиб берди. Дастлаб, фанда, кейин қонунчиликда тўлай олмаслик принциpidан воз кечилди ва тўловга қобилиятсизлик меъзонига ўтилди.

Тўловга қобилиятсизликнинг ташқи белгиси ёки белгиларини қидириш ҳуқуқий фанлар олдидан турган вазифалардан биридир. Ушбу вазифани ҳал қилиш учун “тўловга қобилиятсизлик” тушунчасининг мазмунини очиш учун юридик фанда икки йўналиш пайдо бўлди. Биринчи йўналишга кўра, тўловга қобилиятсизлик – тўлов тўхтагани учун қарздорнинг пул мажбуриятларини бажаришга қодир эмаслиги<sup>7</sup>. Иккинчи йўналишга

<sup>1</sup>Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права. Том IV. М., 2003. С. 109.

<sup>2</sup>Тугатиш жараёни савдо айланмаси талабларига мувофиқ ўтказилган, шунинг учун бу жараёнда асосан савдо вакиллари иштирок этган. Айрим ҳолатлардагина савдога алоқаси бўлмаган шахслар қатнашган (Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права. Том IV. М., 2003. С. 111.).

<sup>3</sup>Мальшев К. Исторический очерк конкурсного процесса. СП (б), 1871. С. 63.

<sup>4</sup>Мальшев К. Исторический очерк конкурсного процесса. СП (б), 1871. С. 79.

<sup>5</sup>Кораев К.Б. Правовое положение неплатежеспособного должника. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Санкт-Петербург. 2014. – С. 24.

<sup>6</sup>Трайнин А. Несостоятельность и банкротство. Санкт-Петербург. 1913. – С. 14.

<sup>7</sup>Витрянский В.В. Пути совершенствования законодательства о банкротстве // Вестник ВАС РФ. 2001. №3. С.92; Телюкина М.В. Теория и практика несостоятельности (банкротства). М., 2002. С. 105; Попондопуло

мувофиқ, тўловга қобилиятсизлик деганда қарзларни қоплаш учун етарлича мол-мулк (ёки пул воситалари)нинг мавжуд эмаслиги натижасида қарздорнинг қарзларни тўлай олмаслиги<sup>1</sup>.

Келтирилган таърифларга асосан, биринчи йўналиш вакиллари қарздорнинг пул мажбуриятларини бажара олмаслигида тўловнинг тўхташ фактини ташқи белги деб, ҳисоблашади. Иккинчи йўналиш вакиллари эса пул мажбуриятларини бажаришга қодир эмасликни аниқлашда тўлов тўхташи факт бўла олмаслигини билдиришади. Бу таҳлил қилинаётган масаланинг биринчи томони. Иккинчидан, иккинчи йўналишдаги таъриф тўловга қобилиятсизликнинг иқтисодий мазмунига мос келмайди, ҳатто қарздорнинг мол-мулки қиймати (ёки пул воситалари миқдори) кредиторлар талаблари миқдоридан ортик бўлса ҳам. Қарздорнинг мол-мулки қиймати (ёки пул воситалари миқдори) вақтинчалик аҳамиятга эга бўлиб, қарздор ҳар қандай вазиятда тўловга қобилиятли бўлиши мумкин. Вақтинчалик тўлов қобилиятининг йўқлиги, унинг мол-мулки кредиторлар томонидан тақсимланишига асос бўлмаслиги лозим. Учинчидан, келтирилган таърифларда тўловга қобилиятсизлик тушунчаси статистик ҳолатда акс этишини, муайян вақтда белгиланган актив ва пассив муносабатларда факт сифатида ифодаланишини англаш мумкин. Бу ҳолатда тўловга қобилиятсизлик капитал айланмалар жараёнининг бир қисми эканлиги инобатга олинмаяпти. Балки, тўловга қобилиятсизликни факт эмас, жараён (ҳолат) деб ҳисоблаш тўғри бўлар<sup>2</sup>. Шунинг учун, “тўловга қобилиятсизлик” тушунчасининг мавжуд белгиларини факт сифатида эмас, жараён деб, аниқлаш лозим<sup>3</sup>. Тўртинчидан, ижтимоий кредитни муҳофаза қилишда тўловлар аниқ ва пухта бўлиши лозим, тўловнинг тўхташи қайсидир маънода кредиторлар манфаатларига таъсир қилади. Ижтимоий кредитларнинг барқарорлиги учун тўловнинг тўхташи қарзларни қоплаш учун мол-мулкнинг етарли бўлмаслиги билан солиштирганда зарари бир мунча зарарсиз деб, ҳисоблаш мумкин.

Шундай қилиб, тўловнинг тўхташи тўловга қобилиятсизликнинг ташқи белгиси эканлиги тўғрисидаги фикрга қўшилиш мумкин.

Юқоридаги фикрларга боғлиқ равишда савол туғилади. Тўловнинг тўхташи деганда нима тушунилади? Бу масала объектив ва субъектив жиҳатларни ўз ичига олади. Субъектив томондан – тўловнинг тўхташи тўловнинг умуман амалга оширилмаслигини англамайди, фақат тўлашга хоҳиш йўқлигини билдиради. Мажбуриятларни бажармаслик учун қарздорнинг бор кучи билан қаршилиқ қилган ҳолатлардагина тўловнинг тўхташи алоҳида аҳамиятга эга бўлиши мумкин<sup>4</sup>.

Объектив томондан – тўлов тўхташи икки параметр билан характерланади: бажарилмаган мажбуриятнинг миқдори ва ушбу мажбуриятнинг бажарилмаслик муддати. Амалдаги Ўзбекистон қонунчилиги тўлов тўхташининг икки параметрини ҳам ўз ичига олган. Ўзбекистон Республикасининг “Банкротлик тўғрисида”ги Қонуннинг 5-моддасида, қарздор юридик шахсга нисбатан жами талаблар энг кам иш ҳақи миқдорининг камида 500 каррасини ташкил этадиган бўлса, қарздор ЯТТга нисбатан эса энг кам иш ҳақи

В.Ф. Проблемы совершенствования законодательства о несостоятельности (банкротстве) // Правоведение. 2006. №3. С. 23; Москалева О.А. Категория неплатежеспособности в конкурсном праве России // Предпринимательское право. 2007. №4. С. 24; Карелина С.А. Механизм правового регулирования отношений несостоятельности. М., 2008. С. 124.

<sup>1</sup>Суворов Е.Д. Неплатежеспособность как основание для признания индивидуального предпринимателя банкротом // Несостоятельность (банкротство): Научно-практический комментарий новелл законодательства и практики его применения / Под ред. В.В. Витрянского. М.: Статус, 2010. С. 319.

<sup>2</sup>Суворов Е.Д. Неплатежеспособность как основание для признания индивидуального предпринимателя банкротом // Несостоятельность (банкротство): Научно-практический комментарий новелл законодательства и практики его применения / Под ред. В.В. Витрянского. М.: Статус, 2010. С. 325.

<sup>3</sup>“... савдо билан шуғуланувчи инсоннинг мол-мулки доимий равишда ўзгаришларга учрайди ва нархларда тебранади” (Мальшев К. Исторический очерк конкурсного процесса. СП (6)., 1871. С. 343.)

<sup>4</sup>Трайнин А. Несостоятельность и банкротство. Санкт-Петербург. 1913. С. 24.

микдорининг камида 30 қаррасини ташкил этиши, Қонуннинг 4-моддасида тегишли мажбуриятлар ва (ёки) тўловлар мажбурияти юзага келган кундан эътиборан уч ой давомида қарздор томонидан бажарилмаган бўлса, банкротлик тўғрисидаги иш қўзғатилиши мумкинлиги белгиланган. Дарҳақиқат, кредиторларнинг тегишли микдордаги талаблари қаноатлантормаслик банкротлик тўғрисидаги ишни қўзғатишнинг асосий шarti ҳисобланади. Ушбу қарздорлик микдорларининг қонун нормалари билан белгиланмаслиги қарзларни ундириш жараёни узоқ муддатга чўзилишига олиб келади. Амалиётда қарздорнинг тўловга қобилиятсизлиги вақтинча аҳамият касб этиши мумкин бўлган ҳолатлар учраб туради. Масалан, сотувчи темир йўлларининг таъмирланаётганлиги туфайли ўз товарларини реализация қила олмаслиги, унинг ўрнига аванс капиталлар (тўлов манбаалари)га мурожаат қилиши ва натижада тўловга қобилиятсиз бўлиб қолиши мумкин. Темир йўллар таъмирлангандан сўнг, сотувчи товарларни етказиб беришни ва реализация қилишни бошлайди, ишлатилган аванс капиталлар (тўлов манбаалари) ўрни қопланади, зарурий тўловларни амалга оширади ҳамда сотувчининг тўловга қобилияти тикланади. Кўрсатилган ҳолат қарздор томонидан пул мажбуриятларнинг бажарилмаслиги доимий характерга эга бўлмаслигини англатади. Бироқ, агар сотувчи товарни йўқотиб қўйса ёки унга зарар етказса, тўлов қобилиятининг тикланиши жуда қийин бўлади ва қарздор томонидан мажбурият бажарилмаган ҳисобланади.

Келтирилган мисол шуни кўрсатмоқдаки, пул мажбуриятларини бажармаслик муддати тўловга қобилиятсизликни жараён (ҳолат) сифатида ифодалайди ва кўрсатилган параметр тўловга қобилиятсизлик динамикасини характерлайди.

Шундай қилиб, объектив томондан тўловнинг тўхташи деганда пул мажбуриятлари ёки мажбурий тўловлар бўйича мажбуриятларни бажариш муддатининг кечикишини тушуниш мумкин.

Бажариш муддатларнинг кечикиши тўловга қобилиятсизликнинг динамик кўрсаткичи ҳисобланади ва муддатларнинг кечикишидан келиб чиқиб тўловга қобилиятсизликни қисман тўловга қобилиятсизлик ва мутлақ тўловга қобилиятсизликка (белгиланган муддатларнинг тўлиқ ўтиб бўлиши) ажратиш мумкин<sup>1</sup>. Қисман тўловга қобилиятсизлик шахснинг вақтинчалик тўлов қобилияти йўқолиши, аванс капиталдан фойдаланишни ва юридик нуқтаи назардан вақтинчалик пул мажбуриятларини бажаришнинг имкони йўқлигини англатади. Мутлақ тўловга қобилиятсизлик унга қарама-қарши ҳодиса сифатида вақтинчалик аҳамият касб этмайди. Қисман ва мутлақ тўловга қобилиятсизлик ўртасида аниқ чегарани белгилашнинг турли омиллари мавжуд. Е.А.Махнева тўғри таъкидлаганидек, “давлат иқтисодиёти қанчалик яхши ривожланган бўлса, тўловга қобилиятсизлик учун белгиланган муддат шунчалик қисқа бўлади. ... Аксинча, давлат иқтисодиётининг ривожланиш даражаси паст бўлса, иқтисодий инқироз чуқурроқ бўлади, қарздорни банкротлигини белгиловчи муддат шунча узоқ давом этади”<sup>2</sup>.

Қисман ва мутлақ тўловга қобилиятсизлик ўртасида муҳим ҳуқуқий тафовут мавжуд. Қисман тўловга қобилиятсизлик даврида банкротлик тўғрисидаги ишни қўзғатиш имконияти истисно қилинади, “қарздор ва унинг кредиторлари ўртасидаги низо оддий фуқаролик-ҳуқуқий воситалар билан, масалан, пул мажбуриятларини бажариш муддатини кечиктирганлик учун қарздорни жавобгарликка тортиш билан ҳал қилиниши мумкин”<sup>3</sup>. Мутлақ тўловга қобилиятсизлик пайтида банкротлик тўғрисидаги ишни қўзғатиш мумкин

<sup>1</sup> Юридик адабиётларда тўловга қобилиятсизлик бошқа маъзонлар бўйича ҳам қисман ва мутлақ тўловга қобилиятсизликка бўлинади (Гражданское и торговое право капиталистических государств: Учебник для вузов/ Отв. Ред. Е.А.Васильев. М., 1993. С. 440-441; Попондопуло В.Ф. Коммерческое (предпринимательское) право. М., 2005. С. 93).

<sup>2</sup>Махнева Е.А. Развитие гражданских правоотношений в процедурах банкротства: Дис. ... канд. Юрид. Наук. М., 2002. С. 112.

<sup>3</sup>Попондопуло В.Ф. Коммерческое (предпринимательское) право. М., 2005 г. С. 93.



бўлиб, қарздор суд томонидан банкрот деб топилади. Бу шуни англатадики, мутлақ тўловга қобилиятсизликни суд томонидан белгиланиш ҳолатига боғлиқ равишда икки хил таснифлаш мумкин: суд томонидан белгиланмаган, яъни судгача тўловга қобилиятсизлик ва суд томонидан белгиланган, яъни қарздор банкрот деб топилди. Ушбу ҳолатда “тўловга қобилиятсизлик” ва “ночорлик (банкротлик)” тушунчалари бутун ва қисм сифатида намоён бўлади. Барча банкрот деб топилган қарздорлар тўловга қобилиятсиз ҳисобланади, бироқ барча тўловга қобилиятсиз қарздорлар банкрот деб топилмайди. Банкротлик тўловга қобилиятсизлик динамикасининг бир қисмини ўзида намоён қилади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, умумий маънода “тўловга қобилиятсизлик” тушунчасига қуйидаги таърифни берамиз: тўловга қобилиятсизлик – қарздорнинг пул мажбуриятлари ва мажбурий тўловлар бўйича мажбуриятларни белгиланган муддатларда ва шартларда бажаришга қодир эмаслиги.

### **Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:**

1. Иоффе О.С. Правоотношения по советскому гражданскому праву. Ленинград. 1949. С. 14.
2. Мальшев К. Исторический очерк конкурсного процесса. СП (б), 1871. С. 3-62;
3. Телюкина М.В. Теория и практика несостоятельности (банкротства). М., 2002. С. 13-20.
4. Туткевич Д.В. Что есть торговая несостоятельность СПб., 1896, С.7;
5. Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права. Том IV. М., 2003. С. 101.
6. Кораев К.Б. Правовое положение неплатежеспособного должника. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Санкт-Петербург. 2014. – С. 24.
7. Трайнин А. Несостоятельность и банкротство. Санкт-Петербург. 1913. – С. 14.
8. Суворов Е.Д. Неплатежеспособность как основание для признания индивидуального предпринимателя банкротом // Несостоятельность (банкротство): Научно-практический комментарий новелл законодательства и практики его применения / Под ред. В.В. Витрянского. М.: Статус, 2010. С. 319.
9. Попондопуло В.Ф. Коммерческое (предпринимательское) право. М., 2005. С. 93.
10. Махнева Е.А. Развитие гражданских правоотношений в процедурах банкротства: Дис. ... канд. Юрид. Наук. М., 2002. С. 112.
11. Попондопуло В.Ф. Коммерческое (предпринимательское) право. М., 2005 г. С. 93.

---

**Слободська Дарина Романівна**  
магістрант Навчально-наукового інституту права  
*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна*

---

## **ФУНКЦІОНУВАННЯ НОТАРІАТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

Початок повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України призвів до стрімких змін у суспільному житті та функціонуванні державних інституцій. Життя в країні перейшло на воєнні рейки і нормотворцям довелося оперативно реагувати на нові виклики, вносячи відповідні зміни до правового регулювання найважливіших суспільних відносин. Одним із таких викликів було забезпечення діяльності нотаріату в Україні в умовах воєнного стану.

Так як діяльність нотаріусів та осіб, уповноважених на вчинення нотаріальних дій, спрямована на виконання такої суттєвої функції як охорона прав та інтересів осіб, завданням держави є створення умов, за яких найважливіші нотаріальні дії продовжують вчинятися. Водночас, для гарантування безпеки даних робота деяких реєстрів Міністерства юстиції України була зупинена. Абсолютно нові реалії життя зумовлюють необхідність дослідження способів організації діяльності нотаріату в умовах війни.

Метою цього дослідження є виявлення недоліків та переваг існуючого правового регулювання та напрацювання пропозицій щодо його вдосконалення.

Варто зазначити, що Кабінет Міністрів України вже 28 лютого 2022 року прийняв постанову № 164 під назвою «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану». Цей документ із внесеними до нього змінами наразі є основним, що регламентує особливості вчинення нотаріальних дій під час воєнного стану.

Документом передбачено, по-перше, припинення вчинення нотаріальних дій за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором. Так, усі незавершені нотаріальні дії за зверненням громадянина Російської Федерації, юридичної особи, створеної та зареєстрованої відповідно до законодавства Російської Федерації, або юридичної особи, створеної та зареєстрованої відповідно до законодавства України, кінцевим бенефіціарним власником, членом або учасником (акціонером), що має частку у статутному капіталі 10 і більше відсотків, якої є громадянин Російської Федерації або юридична особа, створена та зареєстрована відповідно до законодавства Російської Федерації, зупиняються [1]. У разі звернення таких осіб за вчиненням нотаріальної дії нотаріус відмовляє у цьому. Зазначені обмеження мають діяти до прийняття та набрання чинності Законом України щодо врегулювання відносин за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором. Єдиним винятком була нотаріальна дія із засвідчення справжності підпису на заяві про вихід з громадянства Російської Федерації, яку нотаріуси можуть вчиняти.

Постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 року № 480 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» з переліку осіб, які не можуть звертатися за вчиненням нотаріальних дій, виключені громадяни Російської Федерації, що проживають на території України на законних підставах, та юридичні особи, кінцевим бенефіціарним власником, членом або учасником (акціонером), що має частку у статутному капіталі 10 і більше відсотків, яких є громадянин Російської Федерації, що проживає на території України на

законних підставах. Також нотаріусам дозволено посвідчувати заповіт військовополоненого за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором.

В основі будь-яких обмежень завжди повинен лежати принцип пропорційності, завдяки якому встановлюється баланс між публічними та приватними інтересами. Реалізація цього засадничого положення передбачає необхідність та обґрунтованість будь-якого обмеження прав і свобод, цілі якого мають бути істотними, а засоби – найменш обтяжливими для осіб, чії права обмежуються. Беручи до уваги те, що в умовах воєнного стану окремі обмеження прав і свобод допускаються, оскільки публічний інтерес домінує над приватним, встановлені у Постанові № 164 обмеження є необхідними та обґрунтованими в умовах військової агресії Російської Федерації задля охорони національних інтересів.

При цьому, звуження кола суб'єктів, яким відмовлено у вчиненні нотаріальних дій, на думку автора, було необхідним, оскільки відповідно до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [2]. Таким чином, Постановою Кабінету Міністрів № 164, як підзаконним нормативно-правовим актом, такі винятки встановлюватися не могли і при існуванні суперечностей застосуванню підлягала норма Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства».

Наступною зміною, що відбулась, є скорочення використання спеціальних бланків нотаріальних документів. На даний момент нотаріусам дозволено посвідчувати певні види довіреностей та засвідчувати справжність підпису на заяві про надання дозволу на тимчасовий виїзд дитини за кордон на білих аркушах паперу з нанесеними на них за допомогою комп'ютерної техніки реквізитами нотаріуса. Згідно з Листом Міністерства юстиції України від 9 березня 2022 року № 24584/37.1/32-22 «Щодо використання спеціальних бланків нотаріальних документів» це пов'язано з тим, що державне підприємство «Національні інформаційні системи» позбавлене можливості постачати спеціальні бланки нотаріальних документів через військову агресію Російської Федерації проти України. Нотаріусам наполегливо рекомендується заощаджувати спеціальні бланки з метою їх витрачання для більш важливих нотаріальних дій (посвідчення договорів тощо) [3].

Окрім того, нотаріусам дозволяється здійснювати передачу спеціальних бланків нотаріальних документів між собою зі складенням акту прийому-передачі та надсиленням копії акту ДП «НАІС» або його територіальному органу протягом двох робочих днів.

Зазначені вище заходи, спрямовані на оптимізацію використання спеціальних бланків нотаріальних документів, є доцільними, враховуючи неможливість постачальника бланків здійснювати їхню доставку та необхідність продовження вчинення нотаріальних дій. Однак, на думку автора, невирішеним залишилося питання про видачу дублікатів документів, вчинення яких дозволяється на білих аркушах паперу з нанесеними на них за допомогою комп'ютерної техніки реквізитами нотаріуса. З метою раціонального використання спеціальних бланків нотаріальних документів, дублікат також повинен видаватися на білому аркуші паперу з відповідними реквізитами, проте Постанова № 164 такої можливості не передбачає.

Важливим кроком для відновлення функціонування ринку нерухомості та державної реєстрації прав на нерухоме майно стало прийняття Кабінетом Міністрів України Постанови № 480 від 19 квітня 2022 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану». Внесені даним актом зміни серед іншого встановлюють, що в умовах воєнного стану та протягом

одного місяця з дня його припинення або скасування державна реєстрація юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень проводиться, зокрема, нотаріусами, включеними до затвердженого Міністерством юстиції переліку нотаріусів, якими в умовах воєнного стану вчиняються нотаріальні дії щодо цінного майна [4]. До переліку включаються нотаріуси, які відповідають певним критеріям, що стосуються доброчесності їхньої нотаріальної діяльності та відсутності боргів зі сплати членських внесків до Нотаріальної палати України.

Такі зміни є позитивним кроком для забезпечення функціонування економіки країни під час воєнного стану, оскільки з'являється можливість реєструвати нові компанії, здійснювати операції з нерухомістю. Зважаючи на підвищені ризики, пов'язані з безпекою та захистом даних, доступ до реєстрів виправдано надається лише нотаріусам з незаплямованою професійною репутацією.

Отже, проаналізувавши нормативну базу діяльності нотаріату в Україні під час воєнного стану, варто відзначити оперативність та доцільність змін у правовому регулюванні. Законодавець прагне захистити національні інтереси, запобігти витоку даних, при цьому забезпечується право кожної окремої особи на звернення до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії, хоч і з існуючими на даний час обмеженнями. Проте, автором виокремлено певні недоліки та запропоновано зміни до правового регулювання діяльності нотаріусів у період дії воєнного стану. На останок варто сказати, що таке правове регулювання повинно бути гнучким та швидко реагувати на зміни, що відбуваються.

#### **Список використаних джерел:**

1. *Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану* (постанова Кабінету Міністрів України). № 164. (2022). Вилучено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>.
2. *Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства* (Закон України). № 3773-VI. (2021). Вилучено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>.
3. *Щодо використання спеціальних бланків нотаріальних документів* (лист Міністерства юстиції України). № 24584/37.1/32-22. (2022). Вилучено з: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS36803?an=1>.
4. *Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану* (постанова Кабінету Міністрів України). № 480. (2022). Вилучено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-2022-%D0%BF#n2>.

## SECTION 9.

### INSTITUTE OF LAW ENFORCEMENT, JUDICIAL SYSTEM AND NOTARY

---

**Пірог Артем Сергійович**

студент V курсу

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна*

**Науковий керівник: Грабильнікова Олена Анатоліївна**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного, трудового та господарського права

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна*

---

## **ДЕЯКІ ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ «ФЕН-ШУЙ» СПІВІСНУВАННЯ ПРИВАТНОГО І ДЕРЖАВНОГО НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ**

Приватний і державний нотаріат в українському аспекті уособлюють дуже багато метафоричних алюзій на ті чи інші суспільні зміни, які мали місце бути як в історії української державності, так і у всесвітній історії загалом. Один тільки факт співіснування приватного і державного сектору відсилає нас до східної традиції фен-шуй, а методи їх діяльності дуже нагадують філософські гештальти, закладені всесвітньо-відомим фільмом «Матриця». Якщо у державному нотаріаті можна вбачати такі соціальні постулати, як «надійність», «гарантованість», «забезпеченість» - які в ту ж чергу доповнюються прикметниками «повільність», «економія», «дефіцит» - то у приватному секторі звичайний споживач юридичних послуг віднайде для себе «результативність», «швидкість», «економічна вмотивованість», «конкурентність». Згадані прикметникові ряди відсилають нас як до радянського минулого з верховним інститутом держави, так і до стрімко розвиваючогося майбутнього, поглинаючого капіталістичні риси розвитку усіх суспільних інституцій. Приватний нотаріат став відображати можливість не стільки демократичного (але він, беззаперечно, є), скільки вільного ринкового вибору, що є дуже важливим у сьогоднішній час. Але це лише загально-соціальні аспекти роботи, а що стосовно юридично-оплатних?

Державні нотаріуси, перебуваючи на державному фінансуванні, сплачують певне державне мито за вчинення нотаріальних дій, розмір якого визначається Декретом Кабінету Міністрів України. [1] Плата, яку особа сплачує, коли державним нотаріусом вчиняється нотаріальна дія, складається з державного мита та плати за додаткові послуги: це може бути консультація, механічні послуги набору тексту, копіювання, вартості реєстраційних дій, нотаріальних бланків, та витягів з електронних реєстрів. Розмір плати за додаткові послуги, які стягують державні нотаріуси, встановлюється кожним обласним управлінням юстиції для всієї області і регулюватись державними нотаріусами самостійно не може.

А приватні нотаріуси за вчинення ними нотаріальних дій справляють плату, розмір якої визначається за домовленістю між самим нотаріусом та фізичною або юридичною особою, тобто вони самостійно встановлюють «прайс» за ту, чи іншу нотаріальну дію, і зовсім не зобов'язані пояснювати складник вартості своєї нотаріальної послуги. Однак, до недавнього часу існували певні обмежувальні законодавчі кордони, що дозволяли прирівнювати і тримати державні і нотаріальні контори у неконкурентній гармонії. Згідно Указу Президента України «Про впорядкування стягнення оплати за вчинення нотаріальних дій», розмір плати, яка справляється за вчинення нотаріальних дій приватними нотаріусами, не може бути меншим від розміру ставок державного мита, яке справляється державними нотаріусами за

аналогічні нотаріальні дії. [2] Після прийняття 20.06.2019 р. Указу Президента України №418 «Про визнання такими, що втратили силу, деяких Указів Президента України» [3], згадане положення втратило свою чинність, відкриваючи приватним нотаріусам цікаві тарифні можливості, коли можна прописувати неконкурентно низькі по відношенню до державних нотаріальних контор, тарифи, анулюючи раціональне існування останніх. Очевидна екстравагантність Указу могла б бути оспорюваною і практично суто формальною, якби не законодавче підкріплення Указу іншими положеннями. Після підписання Указу одразу надійшов коментар Нотаріальної палати України, яка в своєму Інформаційному листі запевняла, що відміна Указу №762 не змінює норми законодавства, яким передбачена мінімальна плата за вчинення нотаріальних дій [4], посилаючись на пункт 3 глави 16 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: «приватні нотаріуси за вчинення нотаріальних дій справляють плату, розмір якої визначається за домовленістю між приватним нотаріусом та фізичною або юридичною особою, але не меншу від розміру ставок державного мита, яке справляється державними нотаріусами за аналогічні нотаріальні дії». Однак, в новій редакції пункт 3 Глави 16 позбувся значної частини свого положення, і в чинній редакції Глави 16 виглядає так: «Приватні нотаріуси за вчинення нотаріальних дій справляють плату, розмір якої визначається за домовленістю між приватним нотаріусом та фізичною або юридичною особою» [5]. Що цікаво, Лист Нотаріальної палати України прокоментував ситуацію так: «з прийняттям такого рішення вбачається серйозна загроза існуванню державних нотаріальних контор, що є реальною небезпекою для правової системи України та сприятиме розвитку рейдерства». [4]

Діяльність приватного і державного нотаріату в Україні демонструє рівнозначну значущість в аспекті вчинення нотаріальних дій. Документи, які оформлюються приватними чи державними нотаріусами, мають однакову юридичну силу, і на цьому моменті головні чинники формальної обґрунтованості діяльності аналізованих структур нотаріату в розглядуваному контексті роботи в даний момент часу припиняються. Державні нотаріальні контори утримуються за рахунок бюджету [6], і, відповідно, відповідальність за дії державних нотаріусів буде фактично нести держава. Приватний нотаріус, як і державний, здійснює свою діяльність від імені держави, яка делегує йому спеціальні повноваження та наділяє його певними правами та обов'язками. На відміну від державних, приватні нотаріуси не перебувають у штаті державного органу і організують свою діяльність самостійно. Нотаріус, що займається приватною практикою, здійснює свою діяльність на принципі автономного фінансування та відповідає за свої дії всім належним йому майном, тобто несе повну матеріальну відповідальність за законність здійснюваних ним нотаріальних дій: шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних дій або недбалості приватного нотаріуса, відшкодовується в повному розмірі.

Отже, можна побачити, як у своєму протистоянні різних фундаментів надання послуг означені два інститути нотаріату здійснюють свою діяльність, поєднуючи її в ефективному співіснуванні нотаріального різномайття задля процвітання і розвитку клієнтських правовідносин.

#### **Список використаних джерел:**

1. Про державне мито: Декрет Кабінету Міністрів України від 21.01.1993 р., №7-93
2. Про впорядкування стягнення оплати за вчинення нотаріальних дій : Указ Президента України від 10.07.1998 р., №762/98. Втратив чинність від 23.06.2019 р.
3. Про визнання такими, що втратили силу, деяких Указів Президента України : Указ Президента України від 20.06.2019 р., №418/2019.
4. Щодо стягнення плати за вчинення нотаріальних дій приватними нотаріусами : Інформаційний лист Нотаріальної палати України від 20.06.2019 р.
5. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р., № 296/5.
6. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХІІ. Відомості Верховної Ради (ВВР), 1993, № 39, ст.383

**Подкопаєв Сергій Васильович** 

д-р. юрид. наук, доцент, старший науковий співробітник  
відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою  
*Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені  
академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України, Україна*

## **ПРОТОКОЛ БЕРКЛІ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ПРОВЕДЕННЯ РОЗСЛІДУВАНЬ З ВИКОРИСТАННЯМ ВІДКРИТИХ ЦИФРОВИХ ДАНИХ**

На сьогодні велика кількість загальнодоступної інформації доступна через мережу Інтернет, де цифрове середовище, що швидко розвивається, призвело до нових типів та джерел інформації, які можуть допомогти у розслідуванні порушень прав людини та серйозних міжнародних злочинів. Можливість такого розслідування має особливе значення для слідчих, які не можуть своєчасно фізично отримати доступ до місця злочину, що часто буває у міжнародних розслідуваннях.

Цінність інформації яка міститься у відкритому доступі, серед іншого, полягає в тому що вона може слугувати доказом у судах. Однак для того, щоб така інформація могла бути використана в офіційних процесах розслідування (включаючи національні чи міжнародні розслідування, місії чи комісії з встановлення фактів тощо), слідчі повинні застосовувати послідовні методи, які одночасно підвищують точність їхніх висновків та дозволяють суддям і іншим особам, які встановлюють факти, краще оцінити якість процесу розслідування. Тобто для прийнятності інформації з відкритого доступу як доказу у суді, уповноважені суб'єкти, як правило, повинні мати змогу встановлювати її достовірність та ланцюг забезпечення збереження (хронологічну документацію послідовності дій; документацію контролю, дати і часу, аналізу та розпорядження), а також повинні користуватися чіткими критеріями для оцінки ваги такої інформації, зокрема як доказу конкретного кримінального правопорушення.

У цьому сенсі слід звернути увагу на розроблений Центром з прав людини та юридичною школою Каліфорнійського університету в Берклі спільно з Управлінням верховного комісара ООН з прав людини **Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних** – практичний посібник щодо ефективного використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування порушень міжнародного кримінального права, прав людини та гуманітарного права (далі – протокол Берклі) [1].

Протокол Берклі зосереджується не на конкретних технологіях, платформах, програмному забезпеченні чи інструментах, а скоріше на основних принципах та методології, які можна послідовно застосовувати навіть при зміні технології. Ці принципи визначають мінімальні правові та етичні стандарти для проведення ефективних розслідувань з використанням інформації у відкритому доступі. Дотримуючись вказівок, що містяться в ньому, слідчі можуть забезпечити якість своєї роботи, мінімізуючи при цьому фізичні, психосоціальні та цифрові ризики для себе або інших. Крім того, протокол Берклі містить положення щодо методології та процедури збору, аналізу та збереження цифрової інформації у професійному (юридичному) та етичному аспектах.

Він є результатом консолідованих зусиль багатьох учасників. Так, у процесі його розробки було проведено понад 150 консультацій з експертами та отримано рекомендації

від ключових зацікавлених сторін, включаючи слідчих ООН з прав людини. Протокол Берклі «йде шляхом» двох попередніх протоколів ООН: 1) Міннесотського протоколу з розслідування потенційно незаконного позбавлення життя (1991 року, оновленого у 2016 році) [2], розробленого криміналістами, які займалися пошуком зниклих осіб у 80-х роках минулого століття. Цей протокол встановлює міжнародні стандарти та процедури для проведення медико-правових розслідувань щодо підозрілих смертей або смертей залишених без уваги; служить засобом оцінки достовірності таких розслідувань; 2) Стамбульського протоколу – посібника з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (1999 року, оновленого у 2004 році) [3]. В свою чергу цей протокол містить положення як для лікарів, так і для юристів щодо розпізнання та документування фізичних та психосоціальних наслідків катувань, для того, щоб документація могла слугувати належним доказом у суді чи в інших контекстах, включаючи розслідування та моніторинг прав людини.

### **Список використаних джерел:**

1. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations (2020). New York and Geneva. University of California Human Rights Center (HRC), Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights Palais des Nations. URL: [https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/OHCHR\\_BerkeleyProtocol.pdf](https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf)
2. Миннесотский протокол по расследованию предположительно незаконного лишения жизни (2016). Нью-Йорк. Женева. Организация Объединенных Наций. (опубликовано в 2017 г.). URL: [https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol\\_RU.pdf](https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol_RU.pdf)
3. Посібник з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (Стамбульський протокол) (2004). Нью-Йорк. Женева, Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-06/Istanbul%20Protocol%20in%20Ukrainian.pdf>



## SECTION 10. MILITARY SCIENCES, NATIONAL SECURITY AND SECURITY OF THE STATE BORDER

---

**Moroz Khrystyna Valeriivna**

Commander of the Department of the Faculty of Law Enforcement Activity  
*National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Ukraine*

**Supervisor: Basaraba Iryna Olehivna** 

Instructor of Foreign Languages Department  
*National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Ukraine*

---

### **IMPLEMENTATION OF GENDER APPROACH IN THE MODERN UKRAINIAN ARMY**

One of the characteristic features of the functioning and development of the Armed Forces of Ukraine in modern conditions is the active implementation of state gender policy. To do this, it is necessary to achieve gender equality in military teams, which would contribute to the full development of the personality of the serviceman, regardless of gender. The introduction of a gender approach in the Armed Forces of Ukraine is a purposeful, systematic, multi-vector management activity of the Ministry of Defense of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine to improve the model of relations in the modern Ukrainian army. The implementation of national priorities in Ukrainian society, in particular in its military sphere, involves the maximum disclosure of the potential of the individual, the creative potential of servicemen regardless of their gender, the functioning and development of the gender component of national humanitarian policy.

Gender balance and gender democracy are integral to the sustainable development of society and the key to social progress. Ensuring gender and equality is the key to humanitarian development and a sign of a developed civil society, compliance with European standards.

At the same time, there are adequate gender stereotypes that are spreading in the military environment. Traditional (patriarchal) stereotypes that prevailed in the past and still exist today do not promote, on the contrary, complicate the integration of women into the Armed Forces.

The goal of gender policy in the Armed Forces of Ukraine is to ensure the effective implementation of a gender approach in the life of the army to create guarantees of equal rights and opportunities for individuals regardless of gender. Humanitarian policy in the military sphere emphasizes the need to achieve in the process of reforming the Armed Forces of Ukraine such a gender model that will meet the best international standards.

The gender approach does not oppose servicemen of different sexes, does not consider female servicemen in isolation from male servicemen, as representatives of both sexes are defined as equal subjects of humanitarian and social development; understanding that humanitarian and personnel policies in the Armed Forces of Ukraine, as well as existing forms of work with the military, are not gender neutral. A gender-sensitive approach should be based on the recognition of the objective existence of opposite sexes and the obligation to take these differences into account when deciding on the relationship between them.

The modern armed forces of most countries of the world are inconceivable without the fairer sex. Today, more than 47,000 women serve and work in the Armed Forces of Ukraine, almost a third of whom are women servicemen who do not doubt the need to enlist women in the military as full-fledged servicemen. The Armed Forces is an institution entrusted with the most important function of the state - the defense of Ukraine, protection of its territorial integrity and sovereignty, when it is necessary to use the full potential of the human factor (both men and women).

**References:**

1. Holovanova, T.P. (2015), «Methodological approaches and methods of researching gender issues in education», «*Gender paradigm of educational space*», №1, P. 14-16.
2. Palahniuk, M.M. (2015), «Gender Issues: Challenges of the Present», *Humanitarian Bulletin of the Zaporizhzhia State Engineering Academy*, №60, P.73-83.
3. Ruban, O.V. (2012), «Realities and prospects of gender partnership in Ukraine at the beginning of the XXI century (worldview aspect)»: NAS of Ukraine, Kyiv, 33 p.
4. Voronina, O.A. (2014), «Gender equation as a structural element of public policy in the Scandinavian countries», «*Novyi Pohliad*», № 4, P.133-151.

## SECTION 11. BIOLOGY AND BIOTECHNOLOGY

---

**Liudmyla Dzus**

junior researcher

*National Dendrological Park "Sofiyivka" of NAS of Ukraine, Uman, Ukraine*

**Larysa Koldar**

PhD in Biology, senior researcher

*National Dendrological Park "Sofiyivka" of NAS of Ukraine, Uman, Ukraine*

**Mykhaylo Nebykov**

senior researcher

*National Dendrological Park "Sofiyivka" of NAS of Ukraine, Uman, Ukraine*

---

### **INITIAL STAGES OF ONTOGENETIC DEVELOPMENT OF *MOEHRINGIA HYPANICA* GRYNJ ET KLOK. *IN VITRO***

One of the current challenges of biodiversity conservation is the protection of rare and endangered plant species. A special focus is on their introduction, enriching collections to preserve the gene pool of these plants, with subsequent reintroduction to natural growing areas. It allows for a harmonious combination of *in situ* and *ex situ* plant diversity conservation. *In vitro* reproduction is often used successfully to obtain sufficient planting material to restore rare and endangered species under natural conditions and for the introduction and subsequent repatriation of various plant groups [2, P. 1-11].

The *Caryophyllaceae* Juss. family is one of the plants in need of protection and conservation, in particular *Moehringia hypanica* Grynj et Klok. It is a rare endemic species from the Southern spurs of the Prydniprovia upland. The species is included in the Red Book of Ukraine, the IUCN Red List and the Bern Convention Annex and is protected in the National Nature Park "Buhsy Gard" [1, P. 55-60].

Given that *M. hypanica* is listed in the Red Book of Ukraine, digging up plants to be transferred to *ex situ* conditions and conduct research to find effective propagation methods is prohibited. Therefore, the aim of our experiment was to clarify the initial stages of ontogenetic development of *M. hypanica* plants *in vitro* [4, P. 624-630].

Due to the fact that at present there are almost no opportunities to obtain planting material of *M. hypanica*, so we conducted research in the laboratory of microclonal propagation of plants in the National Dendrological Park "Sofiyvka" of the National Academy of Sciences of Ukraine. Seeds for the research were collected from natural growth sites in the vicinity of Yuzhnoukrainsk and the village of Aktove, Mykolaiv region. The initial stages of ontogenetic development of plants and age states of explants were determined by the recommendations of T. A. Rabotnov [3, P. 7-20], supplemented by A. A. Uranov [5, P. 7-33].

Seeds were sterilized by prewashing with a neutral disinfectant solution BTS 885 ("IPAX CLEANOGEL", USA) with bactericidal and fungicidal properties, and the main treatment with 0.1% aqueous mercury dichloride solution (HgCl<sub>2</sub>) with the addition of "Twin 80" emulsifier (Scharlau Chemie, Spain), for 1.0; 1.5 and 2.0 min exposure. The highest proportion of sterile,

viable seeds was obtained with one and a half minute treatment with HgCl<sub>2</sub> solution – 82.7%. After decontamination, seeds were germinated on hormone-free agarized nutrient media according to the Murashige and Skoog (TC) formula. The initial stages of ontogenesis were studied during seed germination and plant growth [6, P. 473-497].

The individual development of *M. hypanica in vitro* began with a latent period (se) when the seeds, which had an embryo and nutrient material for it (endosperm), were dormant and had a heterotrophic diet.

Sowing the seeds on nutrient media with a moisture content of 70-80% promoted gradual swelling of the seeds and the transition to the pre-generative period. Within 5-7 days of sowing, thickening in the vaginal part of the seeds was observed in the form of parenchymal cells and as a result of their continuous proliferation. After the next 3-4 days, a growth cone was formed from the seeds, followed by the appearance of elongate acuminate seed leaves and a petiolate part. At the same time, a light, thin, calyx-shaped germinal root emerged and grew, reaching 11-14 mm in 8-11 days. It morphologically developed into a main root. At this time, the plants shifted to a mixed type of nutrition: through the endosperm and minor assimilation occurring in the cotyledon leaves.

The successful passage of the individual development of plants is demonstrated by a quantitative increase in the volume and mass of the plant organism. The transition of plants to the juvenile stage (j) of development was accompanied by the appearance of signs of a true leaf and the simultaneous growth of the root. Appearance of the first true juvenile leaves was observed on 19-21 days after sowing the seeds. During this period there was an active assimilation of nutrients by the explants, which contributed to the active growth and development of plants.

With the appearance of morphological changes in the epidermis and root system (further growth and thickening of the shoot and root, the leaf itself, acquiring the morphotype of an adult plant, appearance of internodes, increase in leaf mass, etc.) the transition to the next imature (im) age state of plant development occurred. After the juvenile stage of development, this period lasted 12-14 days and it was in this state that *M. hypanica* plants were able to be transplanted onto nutrient media modified by the addition of phytohormones to achieve organogenesis by the explants.

Consequently, the use of the *in vitro* method for seed propagation allowed us to study the initial stages of *M. hypanica* ontogenesis in detail. The duration of the growth passage of seedlings and juveniles ranges from 6 to 20 days. Then there is a transition from the juvenile to the immature stage, lasting on average 13 days.

The study of the early stages of *M. hypanica* ontogenesis gives hope for the development of micropropagation technology to solve the problem of *ex situ* and *in situ* conservation of the species.

#### **Список використаних джерел:**

1. Гринь Ф. О. Новый вид мерингии з гранітів р. Південного Бугу / Ф. О. Гринь, М. В. Клоков // Бот. журн. АН УРСР. – 1950. – 7, № 4 – С. 55 – 60.
2. Камелин Р. В. Биологическое размножение и интродукция растений. Растительные ресурсы. 1997. Т. 33. Вып. 3. – С. 1 – 11.
3. Работнов Т. А. Жизненный цикл многолетних травянистых растений в луговых ценозах. Тр. Бот. ин-та АН СССР. 1950. сер. 3. Вып. 6. – С. 7 – 207.
4. Собко В. Г. Ендемічні та реліктові елементи флори гранітних відслонень Придніпровської височини / В. Г. Собко // Укр. бот. журн. – 1972. – 29, № 5. – С. 624 – 630.
5. Уранов А. А. Возрастной спектр фитоценопопуляций как функция времени и энергетических волновых процессов. Биологические науки. 1975. № 2. – С. 7 – 33.
6. Murashige T. & Skoog F. A revised medium for rapid growth and bioassays with tobacco tissue cultures // Phusiol. Plant. 1962. Vol. 15. № 13. – P. 473 – 497.

**RESEARCH GROUP:**

**Vipova N.L.**

*Institute of Bioorganic Chemistry, Uzbekistan AS, Tashkent*

**Filatova A.V.**

*Institute of Bioorganic Chemistry, Uzbekistan AS, Tashkent*

**Makhmudov L.U.**

*Institute of Bioorganic Chemistry, Uzbekistan AS, Tashkent*

**Rakhmonova G.G.**

*Institute of Bioorganic Chemistry, Uzbekistan AS, Tashkent*

**Abrekova N.N.**

*Institute of Bioorganic Chemistry, Uzbekistan AS, Tashkent*

**Abdugafurova D.G.**

*Institute of Bioorganic Chemistry, Uzbekistan AS, Tashkent*

**Yakubova R.A.**

*Institute of Bioorganic Chemistry, Uzbekistan AS, Tashkent*

**Tagayalieva N.A.**

*Institute of Bioorganic Chemistry, Uzbekistan AS, Tashkent*

**Akhmedov O.R.**

*Institute of Bioorganic Chemistry, Uzbekistan AS, Tashkent*

---

## **STUDY ON WOUND HEALING EFFECT OF ANTIMICROBIAL GEL SAMPLES IN THE MODEL OF RAT ARTIFICIAL SURGICAL WOUNDS AS COMPARED TO THE ONE OF LEVOMECOL OINTMENT**

**Introduction.** Today, to treat bacterial injuries of the skin surgical practice uses mainly synthetic formulations not only causing addiction, but also producing side effects. However, it is hard to imagine efficient therapy of a purulent process taking place in the infected soft tissues without antimicrobial gels. They are practically handy and cost effective, and can be used in the outpatient procedures. Consistency with pharmacological requirements to the wound coatings, to name prolonged effect, marked activity, high sorption properties and, above all, stimulation of regeneration for the damaged tissue, are the most significant.

Based on the above, antimicrobial gel with the modified polysaccharides as the active ingredient has been generated.

**Aim.** The work was initiated to study wound healing effect of the antimicrobial gel samples as compared to those of levomecol ointment in the rat artificial wounds model.

**Materials and methods.** Experiments were performed on 30 white inbred rats weighted  $160 \pm 15$ g; 6 animals per a group. A skin injury sized  $1.5 \times 1.5$ cm with 0.5mm-depth was inflicted on the depilated skin of the back of the rats anesthetized with ethaminal sodium. The wounds were left open. The treatment started immediately after infliction. The formulations were applied until complete recovery (14-2 days). Equivalent volume of the basic gel was applied to the control rats

to be observed on 1<sup>st</sup>, 3<sup>rd</sup>, 7<sup>th</sup>, 14<sup>th</sup> and 21<sup>st</sup> day after experiment initiation. The wound healing rate was assessed by the presence of exudate and its cell composition.

**Results.** Within the period of observation, the wound edges and bottom were edematous; the exudate could be seen on the wound surface. The wound characteristics were the same on the 3-7<sup>th</sup> day. In 3 of 6 rats the acute suppuration could be observed. Thin brown-crimson crust formed on the wound surface; further on, the wound surface gradually healed; complete healing took place on the 21-24 day. Complete regenerate with the wool cover was formed at the site of the skin defect.

Table

**Treatment of skin experimental wounds by 0.5 and 1.0% antimicrobial gel and Levomikol (M±m; n= 6)**

| Preparation        | Days            |               | Infected wounds / all wounds | Speed wound healing for 7 days, % |
|--------------------|-----------------|---------------|------------------------------|-----------------------------------|
|                    | wound cleansing | wound healing |                              |                                   |
| Control            | 18±1,6          | 24 ±2,2       | 3/6                          | 30                                |
| Gel base           | 14,0±0,6        | 21 ±2,0       | 3/6                          | 51                                |
| Antimicrobial Gel: |                 |               |                              |                                   |
| 0,5%, pH=7,0-7,5   | 7±0,5*          | 14±1,5*       | 0/6                          | 82                                |
| 0,5%, pH =6,2      | 7±0,5*          | 14±1,5*       | 0/6                          | 76                                |
| 1,0%, pH =7,0-7,5  | 10±1,0*         | 16±2,0*       | 0/6                          | 74                                |
| 1,0%, pH =6,2      | 10±1,0*         | 16±2,0*       | 0/6                          | 73                                |
| Levomekol          | 10±0,5*         | 19±2,0*       | 2/6                          | 65                                |

\* $P < 0,01$  in relation to control

In animals treated with 0.5 and 1.0% antimicrobial gel the wounds remained dry neither bleeding nor festering within first 4-6 day. The crust was formed solid and dark. In 6-7 days juicy and grainy granulations could be seen under the crust. The expanding epithelial wedge formed in 3-7 day resulted in early and complete epithelization of the skin injury terminating on the 10-12 day. On the 7<sup>th</sup> day, the wound surface area reduced under the effect of 0.5 and 1.0% gel by 72-78%, while by 62% under effect of levomecol ointment; the wound area in the controls reduced by 51%. Subsequently, by 14-18<sup>th</sup> days, the epidermis was completely restored with new formation of direvates (hair follicles and glandular elements).

It should be noted that we observed only one case of wound infection when treating wounds with samples of 0.5 and 1.0% antiseptic gel. In the control groups, wounds were infected in 3 out of 6 animals, when Levomikol was applied - in 2 out of 6 animals.

**Conclusion.** Thus, our findings demonstrated efficient wound healing effect for the antimicrobial gel samples. They reduce the time for wound cleansing and healing by 4-8 days. The highest effect could be seen for the gel sample of 1% concentration of active ingredient. In contrast to the controls and rats treated with levomecol ointment, the antimicrobial gel samples demonstrated 100% prevention of wound infection.

**Заболотний Олександр Іванович** 

кандидат с.-г. наук, доцент кафедри біології

Уманський національний університет садівництва, Україна

## ВПЛИВ ПЕРЕДПОСІВНОЇ ОБРОБКИ НАСІННЯ РІСТСТИМУЛЮЮЧИМИ ПРЕПАРАТАМИ НА ФОРМУВАННЯ ПОКАЗНИКА ЧИСТОЇ ПРОДУКТИВНОСТІ ФОТОСИНТЕЗУ

Згідно із сучасним теоретичними уявленнями про механізми функціонування і взаємозв'язки донорно-акцепторної системи у рослині, основними фізіолого-біохімічними процесами у рослинному організмі, від яких залежить забезпечення величини продукційного процесу, є інтенсивність процесів фотосинтезу, синтезу і транспорту метаболітів. Активація цих процесів, зокрема продуктивності фотосинтезу, сприяє підвищенню реалізації потенціалу рослин [1, 2]. Адже саме фотосинтез є основою біопродуктивності природних екосистем і формування величини врожаю польових культур [3].

Чиста продуктивність фотосинтезу є важливим показником асиміляційної діяльності посівів сільськогосподарських культур. Цей показник характеризує ефективність функціонування асиміляційної поверхні, відображає особливості нагромадження сухої біомаси рослинами та є важливою складовою формування врожаю [4].

Перебіг процесу фотосинтезу та зміна величини показника чистої продуктивності фотосинтезу обумовлюється особливостями фотосинтетичного апарату, який є ключовим показником, що свідчить про реакцію рослин на умови довкілля, зокрема на агротехнічні прийоми вирощування, у тому числі й застосування регуляторів росту рослин [5].

Дослідженнями з використання регуляторів росту рослин на різних культурах підтверджено позитивний вплив даних препаратів на підвищення показника ЧПФ [6–8].

Зважаючи на вищенаведене, одним із завдань наших досліджень було встановити вплив передпосівної обробки насіння регуляторами росту рослин на такий важливий показник фотосинтетичної продуктивності рослин кукурудзи як чиста продуктивність фотосинтезу.

Дослідження вмісту фотосинтетичних пігментів та чистої продуктивності фотосинтезу виконували на рослинах кукурудзи (*Zea mays* L.) гібриду Достаток 300 МВ у польових і лабораторних умовах кафедри біології Уманського національного університету садівництва впродовж 2018–2020 років. Насіння кукурудзи за добу до сівби обробляли регуляторами росту рослин Біосил (50 мл/т), Біолан (20 мл/т), Регоплант (200мл/т) та Зеастимулін (20 мл/т).

Дослід закладали систематичним методом з послідовним розміщенням варіантів у чотириразовому повторенні. Норми регуляторів росту для обробки насіння кукурудзи розраховували, виходячи з норми витрати препаратів на 1 т насіння та потреби у насінні на дослідну ділянку.

Ґрунт досліді – чорнозем опідзолений малогумусний важкосуглинковий на лесі з вмістом в орному шарі гумусу 3,5 %, рухомих сполук фосфору і калію (за методом Чирикова) – 88 і 132 мг/кг відповідно, азоту легкогідролізованих сполук (за методом Корнфілда) – 103 мг/кг, рНсол – 6,2, гідролітична кислотність – 2,26 смоль/кг ґрунту [8].

Чисту продуктивність фотосинтезу вираховували за формулою: ЧПФ =  $V_2 - V_1 / 0,5(L_1 + L_2) \times n$ , де ЧПФ – чиста продуктивність фотосинтезу, г/м<sup>2</sup> за добу;  $V_1$  і  $V_2$  — суха

маса рослин на початку та в кінці облікового періоду, г;  $L_1$ ,  $L_2$  — площа листкової поверхні на початку/кінці облікового періоду,  $m^2$ ;  $n$  – кількість днів між обліками [26].

Чиста продуктивність фотосинтезу (ЧПФ) відображає особливості нагромадження сухої біомаси рослинами за видових та сортових властивостей культури і дії навколишніх чинників: сонячної радіації, температури, вологості повітря, живлення, застосування біологічно активних речовин. Чиста продуктивність фотосинтезу відображає здатність культури до синтезу органічної речовини та вказує на потенційний урожай.

Визначення показника чистої продуктивності фотосинтезу (ЧПФ) показало, що зміна його величини у дослідних варіантах відбувалася у залежності від регулятора росту рослин, що використовувався з метою передпосівної обробки насіння.

Так, у середньому за роки досліджень за обробки насіння кукурудзи перед сівбою РРР Біосил (20 мл/т) показник ЧПФ, порівняно з контролем, зріс на 4%, тоді як за використання Біолану (50 мл/т) – на 11%. Більш ефективним стосовно чистої продуктивності фотосинтезу рослин кукурудзи виявилось застосування Регопланту (200 мл/т) та Зеастимуліну (20 мл/т). У цих варіантах досліді показник ЧПФ перевищував результати, отримані у контрольному варіанті, на 17 та 16% відповідно до виду РРР.

Отже, передпосівна обробка насіння кукурудзи регуляторами росту рослин сприяє більш активному, порівняно з контрольним варіантом, зростанню показника чистої продуктивності фотосинтезу. Найбільш ефективним у цьому плані виявилось використання Регопланту, що сприяло збільшенню показника ЧПФ проти контрольного варіанту на 17%.

#### Список використаних джерел:

1. Заєць С.О. & Кисіль Л.Б. (2019) Фотосинтетична діяльність рослин і врожайність зерна ячменю озимого (*Hordeum vulgare* L.) Залежно від сорту, строків сівби та регуляторів росту. *Біоресурси і природокористування*, 1–2(11), 89–97.
2. Буйна О.І., Буйний О.В., Рогач В.В. & Кур'ята В.Г. (2018) Вплив регуляторів росту рослин з протилежним напрямком дії на морфогенез, листковий апарат та продуктивність томатів. *Таврійський науковий вісник*, 1 (100), 14–24.
3. Рудник-Іващенко О.І. (2009) Продуктивність фотосинтезу в рослин проса за фазами його розвитку на різних фонах мінерального живлення. *Наукові доповіді НУБіП*, 3 (15), 110.
4. Гавій В.М. & Приплавко С.О. (2019) Формування асиміляційного апарату озимої пшениці сорту Ювівата за дії синтетичних регуляторів росту. *Наук. Зап. Терноп. Нац. Пед. Ун-ту. Сер. Біол.*, 1 (75), 116–120.
5. Пида С.В, Тригуба О.В. & Григорюк І.П. (2014) Дія бактеріальних препаратів та регуляторів росту рослин на фотосинтетичний апарат люпину білого (*lupinus albus* L. ). *Біоресурси і природокористування*, 1–2 (6), 12–18.
6. Кур'ята В.Г., Рогач В.В. & Кушнір О.В. (2017) Морфологічні особливості формування листкового апарату перцю солодкого за дії гібереліну та фолікуру. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*, 2 (94), 86–92. 17.
7. Кур'ята В.Г. & Ходаніцька О.О. (2012) Особливості морфогенезу і продукційного процесу льону-кучерявцю за дії хлормекватхлориду і трептолему. *Фізіологія і біохімія культ. Растений*, 6 (44), 522–528.
8. Кур'ята В.Г. & Поливаний С.В. (2015) Потужність фотосинтетичного апарату та насіннева продуктивність маку олійного за дії ретарданту Фолікуру. *Фізіологія растений и генетика*, 4 (47), 313–320.
9. Poltoretskyi S.P. (2017) Formation of density of seed sowing of millet (*Panicum miliaceum* L.) depending on the term and method of sowing. *Bulletin of Uman NUH*, 1(59), 64.
10. Грицаєнко З.М., Грицаєнко А.О. & Карпенко В.П. (2003) Методи біологічних та агрохімічних досліджень рослин і ґрунтів. К.: ЗАТ «Нічлава», 320 с.



**Заболотний Олександр Іванович** 

кандидат с.-г. наук, доцент кафедри біології  
Уманський національний університет садівництва, Україна

**Заболотна Альона Вадимівна** 

кандидат с.-г. наук, старший викладач кафедри біології та методики її навчання  
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Україна

## НАКОПИЧЕННЯ ХЛОРОФІЛІВ У ЛИСТКАХ КУКУРУДЗИ ЗА ПЕРЕДПОСІВНОЇ ОБРОБКИ НАСІННЯ РЕГУЛЯТОРАМИ РОСТУ РОСЛИН

Виробництво зерна кукурудзи є важливою складовою усього зернового господарства України. Її сучасне народногосподарське значення і, зокрема, забезпечення надійного зернофуражного балансу не має альтернативи [1]. Крім того, в останні роки ця культура все більш стійку позицію займає на світовому ринку зерна.

Останнім часом динаміка виробництва зерна кукурудзи значно поліпшилась. Впродовж 2013–2019 рр. валовий збір зерна культури був на рівні 25–28 млн т. Найбільш масштабне виробництво кукурудзи спостерігається у Полтавській (2,5 млн т), Черкаській, Чернігівській (по 2,0), Київській (1,9), Вінницькій (1,7 млн т) областях [2, 3].

Нині одним із елементів підвищення продуктивності сільськогосподарських культур та якості їх продукції є застосування екзогенних регуляторів росту рослин [4]. За своєю природою РРР є аналогами фітогормонів або модифікаторами гормонального статусу рослин. Ці речовини володіють широким спектром впливу на рослини, здатні спрямовано впливати на мобілізацію потенційних можливостей рослинного організму, закладених у геномі природою та селекцією, а також здатні коригувати донорно-акцепторні відносини у рослинному організмі внаслідок штучного перерозподілу потоків асимілятів до господарсько важливих органів [5]. Також беззаперечно важливим аспектом дії РРР на культурні рослини є підвищення стійкості останніх до несприятливих умов довкілля як природнього так і антропогенного характеру [6].

Головними фотосинтезуючими пігментами вищих рослин є хлорофіли *a* та *b*, оскільки продуктивність фотосинтетичного апарату тісно пов'язана з їх вмістом у фотосинтетичних органах, якими є листки рослин, а величина врожаю більше залежить від вмісту пігментів, ніж від поверхні надземних органів. Роль хлорофілів у рослинному організмі обумовлено тим, що вони є фотосенсибілізаторами – речовинами, що поглинають та передають світлову енергію до реакційних центрів, де саме й відбуваються фотосинтетичні реакції [7].

У зв'язку з наведеним одним із завдань наших досліджень було встановити вплив передпосівної обробки насіння кукурудзи регуляторами росту рослин на накопичення хлорофілу у листках культури.

Дослідження вмісту фотосинтетичних пігментів та чистої продуктивності фотосинтезу виконували на рослинах кукурудзи (*Zea mays* L.) гібриду Достаток 300 МВ у польових і лабораторних умовах кафедри біології Уманського національного університету садівництва впродовж 2018–2020 років. Насіння кукурудзи за добу до сівби обробляли регуляторами росту рослин Біосил (50 мл/т), Біолан (20 мл/т), Регоплант (200мл/т) та Зеастимулін (20 мл/т).

Дослід закладали систематичним методом з послідовним розміщенням варіантів у чотириразовому повторенні. Норми регуляторів росту для обробки насіння кукурудзи розраховували, виходячи з норми витрати препаратів на 1 т насіння та потреби у насінні на дослідну ділянку.

Ґрунт досліджу – чорнозем опідзолений малогумусний важкосуглинковий на лесі з вмістом в орному шарі гумусу 3,5 %, рухомих сполук фосфору і калію (за методом Чирикова) – 88 і 132 мг/кг відповідно, азоту легкогідролізованих сполук (за методом Корнфілда) – 103 мг/кг, рНсол – 6,2, гідролітична кислотність – 2,26 смоль/кг ґрунту [8].

Вміст фотосинтетичних пігментів визначали за допомогою спектрофотометра Leki SS1104 за довжини хвилі, що відповідає максимумам спектра поглинання досліджуваних пігментів. Розчином для порівняння був 96 % етанол [9].

Нами встановлено, що застосування РРР з метою обробки насіння перед сівбою мало позитивний вплив на вміст фотосинтетичних пігментів у листках кукурудзи.

Зокрема, вміст хлорофілу *a* за обробки насіння кукурудзи перед сівбою Біосилом у середньому за роки досліджень зріс у порівнянні з контрольним варіантом на 4%, а за дії Біолану – на 6%. Більш ефективним виявилось застосування Реґопланту та Зеастимуліну, у цих варіантах досліджу вміст хлорофілу *a* порівняно з контролем підвищився відповідно на 13 та 11%.

Схожа тенденція прослідковувалася і за визначення вмісту хлорофілу *b*. Так, дещо нижча ефективність щодо підвищення вмісту хлорофілу *b* прослідковувалася за обробки насіння регуляторами росту рослин Біосил та Біолан – у цих варіантах досліджу значення даного фотосинтетичного показника підвищилося порівняно з контролем у середньому за роки досліджень відповідно на 6 та 10%, тоді як використання Реґопланту та Зеастимуліну мало більш позитивний вплив на вміст вмісту пігменту – перевищення відносно контролю становило відповідно 15 та 13%.

Щодо суми пігментів (*a+b*) у листках кукурудзи, то їх вміст за обробки насіння регуляторами росту перевищував контрольний варіант на 5–13% залежно від виду регулятора росту.

Отже, передпосівна обробка насіння кукурудзи регуляторами росту рослин сприяє зростанню вмісту фотосинтетичних пігментів у листках рослин. Найбільш ефективним виявилось застосування Реґопланту, що сприяло підвищенню вмісту хлорофілу *a* на 13%, хлорофілу *b* – на 15%, а їх суми – на 14%

#### Список використаних джерел:

1. Лупенко Ю.О. & Месель-Веселяка В.Я. (2012) Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року. К.: ННЦ “ІАЕ”, 182 с.
2. Рибка В., Ляшенко Н. & Дудка М. Вирощування кукурудзи в Україні. Яка перспектива? *Агрономія сьогодні*. Вилучено з: <http://agro-business.com.ua/agro/ahronomiia-sohodni/item/11994-vyroshchuvannia-kukurudzy-v-ukraini-yaka-perspektyva.html>
3. Шимкова М. (2020) Світовий ринок кукурудзи та місце України на ньому. Огляд цін. №10 (288). Вилучено з: <https://pricereview.com.ua/articles/svitovij-rinok-kukurudzi-ta-misce-ukra%D1%97ni-na-pomu>
4. Рогач В.В. & Рогач Т.І. (2015) Вплив синтетичних стимуляторів росту на морфологічні характеристики та біологічну продуктивність культури картоплі. *Вісник Дніпропетровського університету. Біологія, екологія*, 23(2), 221–224.
5. Мусатенко Л.І. (2009) Фітогормони і фізіологічно активні речовини в регуляції росту і розвитку рослин. *Фізіологія рослин: проблеми та перспективи розвитку*. К.: Логос, 508–536
6. Яворська В.К., Драговоз І.В., Крючкова Л.О. та ін. Регулятори росту на основі природної сировини та їх застосування в рослинництві. К.: Логос, 2006. 176 с
7. Кацан В.А. & Потопальський А.І. (2006) Зміни співвідношення вмісту деяких пігментів фотосинтезу, індуковані в *Nicotiana tabacum* L. екзогенними ДНК. *Український біохімічний журнал*, 5(78), 70–80.
8. Poltoretskyi S.P. (2017) Formation of density of seed sowing of millet (*Panicum miliaceum* L.) depending on the term and method of sowing. *Bulletin of Uman NUH*, 1(59), 64.
9. Бессонова В.П. (2006) Практикум з фізіології рослин. Дніпропетровськ: РВВ ДДАУ, 316 с.

Ковальчук Тетяна Дмитрівна 

канд.біол.наук, науковий співробітник

Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України, Україна

## ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РОСЛИН РОДУ *RHUS* L. В АНТРОПОГЕННО-ПЕРЕТВОРЕНИХ ЛАНДШАФТАХ

**Анотація:** Рослини видів роду *Rhus* є перспективними для озеленення присадибних ділянок, парків, скверів, вулиць на території України. При виконанні посадок, за участі досліджуваних видів, слід враховувати екологічні й біологічні властивості рослин, для найбільш повного розкриття їх декоративних якостей: раннє весняне квітування, ефектне плодоношення і красиве осіннє забарвлення листків. Декоративність деревних рослин видів роду *Rhus* оцінена від 2,6 до 4,4 балів, у залежності від пори року, а кущових — 1,4–2,4 бали. Із досліджуваних видів найбільшої популярності в озелененні населених пунктів України та країн зарубіжжя набув *R. typhina* L.

З кожним роком зростає техногенний прес на людину, і вона все більше відмежується від природи стінами домівки, виробництва чи установи. Така ситуація змушує людину все більше висаджувати рослини біля будівель різного функціонального призначення. Адже, крім естетичної та душевної насолоди, яку дають рослини людині, вони збагачують повітря киснем, знезаражують його від шкідливих промислових та побутових викидів тощо [5]. Важливу роль у розв'язанні цієї проблеми відіграє інтродукція декоративних рослин, яка дає можливість збагачувати флористичні ресурси регіону та покращувати антропогенно-перетворені ландшафти. До таких рослин належать види роду *Rhus* L. Ефективність виконання декоративними насадженнями своїх функцій, для певного типу насаджень, значною мірою залежить від правильного підбору деревних та кущових рослин. Із досліджуваних видів найбільшої популярності в озелененні населених пунктів України та країн зарубіжжя набув *R. typhina* L. [8, 6] (рис.1.).



Рис. 1. Використання *R. typhina* в експозиціях Садово-паркового комплексу НАН України «Феофанія»

Рослини даного виду використовуються в озелененні присадибних ділянок, парків, скверів, вулиць на території України (рис. 6.1.2.), зокрема у Києві [1], Кривому Розі [6], Умані (рис. 2.) та інших містах. Ці рослини поширені також у Росії [11], Молдові [12], Білорусі, Литві, Латвії [10], Румунії [7] та інших країнах.



Рис. 2. Озеленення вулиць м. Умані: а — вул. Івана Богуна, б — вул. Праці

За морфологічними та декоративними ознаками дуже близьким до *R. typhina* є *R. glabra* L. Декоративні якості дерев (зонтична крона, галузнення пагонів, яке нагадує оленячі роги, коричневе забарвлення кори, пірчасто-розсічені листки, які створюють враження пальмового екзота, білі волоті, густі супліддя пурпурового кольору) виявляються у конкретному оточенні композицій парку, скверу, лісопарку, вулиці або площі. Значну роль у підкресленні декоративних ознак відіграють фон, освітленість і розміщення рослин. Рослини *R. typhina* й *R. glabra* слід культивувати як солітер й у групових насадженнях. Групові посадки рослин слід здійснювати по периферії експозиційної ділянки, оскільки рослини світлолюбні.

За умови правильно підбраного композиційного складу у кожній рослині можна помітити окремі «деталі», що додають їй особливу виразність і привабливість. До таких «деталей» відносять період розпускання бруньок й опадання листків, величина й колір листків, забарвлення квітів й плодів, тривалість квітування й збереження плодів.

В солітерних насадженнях найбільш яскраво демонструється архітектоніка природно сформованої крони, її величина, форма, характер галузень пагонів. Зазначені ознаки найяскравіше демонструються у зимовий період, тому декоративність рослин оцінена нами в 3,1 бали (рис. 3.). Групові насадження даних рослин надають експозиційним ділянкам необхідної природності, завдяки великим, непарнопірчастим листкам.

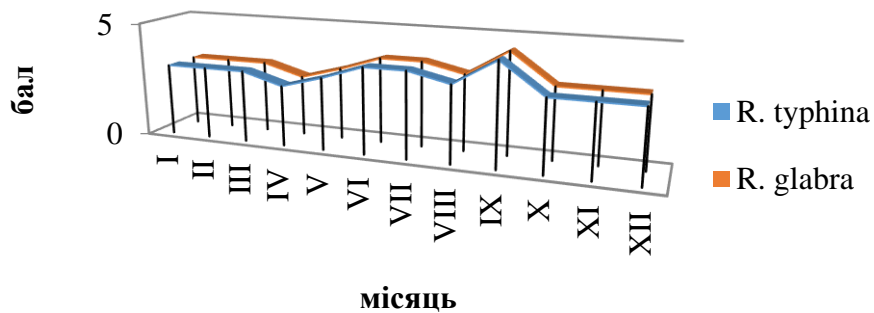


Рис. 3. Прояв ознак декоративності рослин *R. typhina* та *R. glabra* упродовж року

Форма, величина і забарвлення листків дозволяє створювати безліч мозаїчних комбінацій, підвищуючи естетичну цінність садово-паркових об'єктів [4]. Найкраще всього вони сприймаються у насадженнях з хвойними породами. Використання видів роду *Rhus* разом з листяними рослинами є невдалим, оскільки вони стають взагалі непомітними серед рослинності, особливо влітку, але восени, завдяки кольору листя, у вогненних та червоних відтінках, привертають на себе увагу ще здалеку. Тому декоративність рослин оцінена восени найвищим балом 4,4 (рис. 4.).



Рис. 4. *R. glabra* у Національному дендрологічному парку «Софіївка» НАН України

З метою досягнення максимального декоративного ефекту листків К. Бріккел рекомендує щорічно здійснювати ранньовесняну обрізку скелетних гілок на половину [3] або три четверти довжини [1]. Ми не рекомендуємо здійснювати таку обрізку, оскільки втрачається ажурна крона — основна прикраса рослини, а рекомендуємо видалення кореневих паростків в червні, що сприяє відкриттю стовбура рослини. Ще однією яскравою ознакою досліджуваних рослин є великі, густі суцільні пурпурового кольору, які упродовж всієї зими залишаються на дереві. Декоративність в зимовий період оцінена нами в 3,1 бали.

Значна роль в оформленні деревних груп належить кущам *R. aromatica* та *R. trilobata*, які створюють нижній ярус композицій. Посадки рослин слід здійснювати по периферії ділянки, оскільки рослини світлолюбні, лише тоді вони будуть успішно виконувати зазначені функції. Їх використовують для створення контрастного кольорового рішення, особливо в осінній період (рис. 5.) та для досягнення плавності переходу від деревної групи до газону.



Рис. 5. Кущі рослини роду *Rhus*: а — *R. trilobata*, б — *R. aromatica*

Раннє веснянє квітання, до розпускання листків, сприяє створенню групи тривалого цвітіння. А трилопатеві темно-зелені листки, які створюють дрібно-пухку крону, забезпечують щільність й залистяність. Влітку декоративність рослин оцінено у 2,3 бали, а восени — 2,4 (рис. 6.) [7].

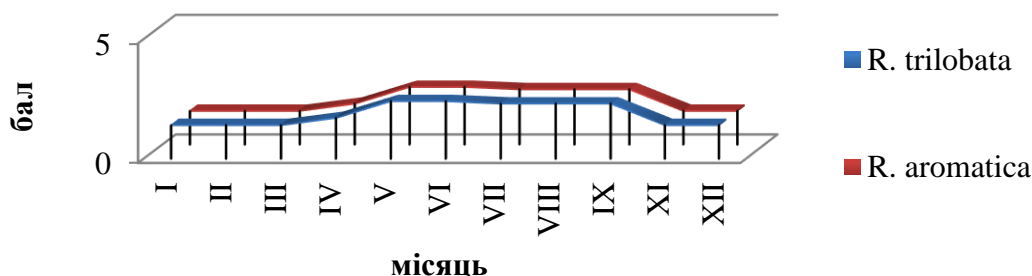


Рис. 6. Прояв ознак декоративності *R. aromatica* та *R. Trilobata* упродовж року

Взимку окрасою кущів *R. aromatica* є розпростерті або пониклі червоно-коричневі пагони, а у *R. trilobata* — світло-сірі. Декоративність кущів в цей період року оцінений нами в 1,4 бали.

Отже, рослини досліджуваних видів роду *Rhus* придатні для озеленення парків, скверів та вулиць. При виконанні посадок слід враховувати екологічні й біологічні властивості рослин для найбільш повного розкриття їх декоративних якостей. Декоративність деревних рослин видів роду *Rhus* оцінена від 2,6 до 4,4 балів у залежності від пори року, а кущових — 1,4 – 2,4 бали.

#### Список використаних джерел:

1. Bluket, N., & Emtsev V. (1974) *Botanika s osnovami fiziologii rastenij i mikrobiologii*. [Botany with the basics of plant physiology and microbiology]. Moscow: Kolos, [in USSR].
2. Borshchevskiy, M. O. (2014) *Rhus typhina L. v umovakh m. Kyieva (zhyttievyi stan, uspishnist introduktsii, reaktsiia na stres-factory)* [*Rhus typhina L. in the conditions of Kyiv (living condition, success of introduction, reaction to stress factors)*]. (Candidate of Agricultural Sciences). Kyiv National University of Life and nature management of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].

3. Brikkel, K. (1987) *Obrezka rastenij* [Pruning plants] (F. Volkov Trans.). Moscow: Mir [in USSR].
4. Vyshnevskiy, A. V. (2013) Dekorativni yakosti derev ta chaharnykyv v ozelenenni ta formuvannia prostorovykh kompozytsii parku [Decorative qualities of trees and shrubs in landscaping and formation of spatial compositions of the park] *Botanichni sady : problemy introduktsii ta zberezhennia roslynnoho riznomanittia*, materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii [Botanical gardens: problems of introduction and preservation of plant diversity: materials of the All-Ukrainian scientific conference]. Zhytomyr [in Ukrainian].
5. Cherevchenko, T. M., Kapustian, V. V., Yaremenko, L. M., Bahlai, K. M., Buiun, ..... & L.I., Yaremenko, M. P. (1994) *Dovidnyk kvitnykaria-liubytelia*. [Handbook of amateur florist]. Kyiv: Urozhai [in Ukrainian].
6. Kohno, N. A. (1987) *Katalog derevev i kustarnikov botanicheskikh sadov Ukrainskoj SSR* [Catalog of trees and shrubs of botanical gardens of the Ukrainian SSR]. Kiev : Nauk. dumka [in USSR].
7. Kovalchuk, T. D. (2018) Vykorystannia vydiv rodu *Rhus* L. v ozelenenni [The use of species of the genus *Rhus* L. in landscaping] *Biologichni doslidzhennia — 2018: zb. naukovykh prats.* [Biological research - 2018: a collection of scientific papers. Zhytomyr]: Zhytomyr : PP «Ruta» [in Ukrainian].
8. Kolesnikov, A. I. (1974) *Dekorativnaya dendrologiya* [Decorative dendrology]. Moskva: «Lesnaya promyshlennost» [in USSR].
9. Sokolova, T. A. (2004) *Dekorativnoe rastenievodstvo* [Decorative plants]. Moskva: «Akademiya» [in Russia].
10. Chernikova, I. A. *Spravochnik po dekorativnym derevyam i kustarnikam evropejskoj chasti SSSR* [Handbook of ornamental trees and shrubs of the European part of the USSR]. Moskva: Ministerstvo komunalnogo hazyajstva [in USSR].
11. Fisun, M. N., Lukyanova, L. S. (2016) Sumah pushistyj (*Rhus typhina* L.) v zelenykh nasazhdeniyah goroda Nalchika [Fluffy sumac (*Rhus typhina* L.) in the green spaces of the city of Nalchik] *Aktualnye problemy i innovacionnye tehnologii v otraslyah APK: Materialy mezhd. nauch. - prakt. konf., posvyashhennoj 35-letiyu Kabardino-Balkarskogo GAU*, [Materials of the international scientific - practical conference dedicated to the 35th anniversary of the Kabardino-Balkarian State Agrarian University]. Nalchik: FGBOUVO "Kabardino-Balkarskij gosudarstvennyj agrarnyj universitet im. V.M. Kokova" [in Russia].
12. Holodenko, B. G. (1974) *Derevyta i kustarniki dlya ozeleneniya v Moldavii* [Trees and shrubs for landscaping in Moldova]. Kishenev: «SHTIINCA» [in Moldova].

**Діденко Інна Петрівна** 

канд.біол.наук, завідувач відділу трав'янистих рослин  
Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України, Україна

**Рибак Марія Олександрівна** 

молодший науковий співробітник відділу генетики, селекції та репродуктивної біології  
Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України, Україна

**Балабак Олександр Анатолійович**

д-р.с.г.наук, професор, завідувач відділу генетики, селекції та репродуктивної біології  
Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України, Україна

## ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ВИДІВ РОДУ *MUSCARI* MILLER В УМОВАХ УРБАНІЗОВАНОГО СЕРЕДОВИЩА

**Анотація.** З'ясовано особливості використання видів роду *Muscari* Miller в умовах урбанізованого середовища. Результати досліджень засвідчили, що всі види роду *Muscari* є перспективними для збагачення асортименту ранньоквітучих трав'янистих рослин, які можна рекомендувати для озеленення парків і скверів міста. Незамінність їх в озелененні також обумовлена довговічністю і рясним щорічним цвітінням, а також застосуванням їх в оригінальних та барвистих композиціях та доцільністю використання в садово-парковому будівництві.

Середовище міста має важливе значення у забезпеченні життєдіяльності людини, її психоемоційного, візуального комфорту та формуванні естетичних вподобань. Нині питання створення цілісного візуально комфортного міського середовища, піднімаються все частіше. Формуючи архітектурний вигляд промислового міста, зелені насадження мають значну естетичну дію, передусім привертають до себе увагу і створюють у людей особливе внутрішнє відчуття комфортності [2].

Важко переоцінити значення ранньоквітучих трав'янистих рослин в озелененні міських зелених насаджень, вони відіграють важливу рекреаційну роль, збагачують і формують ландшафт міста. При оформленні та благоустрою територій міст, з ранньоквітучих трав'янистих рослин, використовуються представники родів *Tulipa* L., *Narcissus* L., *Sedum* L., *Iris* L. та інші, які гармонійно вписуються в ландшафтний дизайн (рис. 1).



Рис. 1. Озеленення паркових зон м. Умань



Метою наших досліджень було з'ясувати декоративні властивості видів роду *Muscari* Mill. та використання їх в озелененні.

Облік міських насаджень здійснювали під час натурних обстежень та польових маршрутних досліджень згідно з «Інструкцією з технічної інвентаризації зелених насаджень у містах та інших населених пунктах України» № 226 від 24.12.2001 р.». Декоративність рослин визначали за розмірами рослин в цілому; формою, будовою, забарвленням і тривалістю вегетації листків; розмірами, формою, будовою, забарвленням квіток та суцвіть; тривалістю квітучання і плодоношення. Мобілізацію видів для досліджень проводили у вигляді насіння та живих рослин до колекційного фонду квітниково-декоративних рослин Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України розпочали. На сьогодні колекція нараховує 5 видів: *Muscari armeniacum* Leichtlin ex Baker., *M. aucheri* (Boiss.) Baker, *M. botryoides* (L.) Mill., *M. dolichanthum* Woronow & Tron та *M. racemosum* Mill. Назви видів вказані згідно World Flora Online [4].

Рослини роду *Muscari* культивують в ботанічних садах та дендропарках, використовують для озеленення парків, скверів, присадибних ділянок тощо [1].

Найбільш поширеним видом є *M. racemosum* Mill., особини якого зростають у парках та скверах міст й представлені поодинокими або груповими посадками (рис. 2).



Рис. 2. Озеленення у парках та скверах, за участю *M. racemosum*

*M. racemosum* – багаторічні цибулинні рослини – ефемероїди, 20-22 м заввишки, листки (часто 3) лінійні, темно-зелені, прикореневі. Квітки дрібні, овально-трубчасті, темно-сині, зібрані на кінці короткого квітконоса в щільну багатоквіткову (до 60 см) китицю з ніжним запахом. Квітує у травні-червні. Листки відмирають у середині червня. Ґрунти суглинисті або торф'яні. Росте на відкритому місці та напівтіні. В умовах дендропарку «Софіївка» розмножується дочірніми цибулинами, насінням. В зв'язку з легким розмноженням даного виду в умовах культури *M. racemosum* використовується для посадок на газонах, сухих схилах, рабатках, весняних клумбах та рокаріях.

*Muscari armeniacum*, *M. aucheri*, *M. botryoides* та *M. dolichanthum* також мають екологічну пластичність, різноманітність, декоративність даних видів, що дозволяють використовувати їх в озелененні.

*Muscari armeniacum* – багаторічна цибулинна трав'яниста рослина, 15-18 см заввишки. Листки вузьколінійні, зелені. Квітки дзвоникоподібні, зібрані у верхівкове китицеподібне суцвіття. Оцвітина бочковидна, яскраво-блакитна з білими зубцями. В умовах дендропарку квітує з середини квітня до початку травня, до ґрунтів невибаглива, росте на відкритих зволжених місцях та в напівтіні, розмножується насінням та цибулинами-дітками, використовується для озеленення рокаріїв, весняних квітників, групами на газонах та на схилах [3] (рис. 3).



Рис. 3. *M. armeniacum* в колекції НДП «Софіївка» НАН України

*M. aucheri* – багаторічна цибулинна трав'яниста рослина, 10-15 см заввишки. Квітконосні стебла прямостоячі, безлисті. Листки звичайно у кількості 2-3, квітконосні стебла прямостоячі, безлисті. Квіти зібрані у верхівкових, коротких, густих, яйцевидних або циліндричних кистях. На верхівці кисті несуть декілька безплідних сидячих квіток. Фертильні квіти продовгувато-яйцевидні, трубчасто-кувшинчасті, з помітною перетяжкою у зеві, яскраво сині, з більш блідими або білими лопатями відгину. Зубці відгину широкі і короткі, прямі або слабо відігнуті. Стерильні квіти більш мілкі, світлі, блакитні. Квітують у травні, розмножується насінням, цибулинами-дітками. В озелененні використовується для рокаріїв, весняних квітників, груп на газонах та для вигонки (рис. 4).



Рис. 4. *M. aucheri* в колекції НДП «Софіївка» НАН України

*M. botryoides* – цибулинна рослина, які мають в наявності 2-6 широколінійних листка, зібраних в пучечок зеленого забарвлення і відмирають у червні. Квітки темно-синього забарвлення, з перетяжкою біля зеву, які зібрані у щільну китицю. Квітують у травні. В умовах дендропарку зростають на дренованих, родючих, суглинистих та вологих ґрунтах, на відкритих місцях та напівтіні. Переважна більшість особин *M. botryoides* розмножується дочірніми цибулинками та насінням. В умовах культури зростає групами на газонах, поодинокими особинами на сухих схилах, рабатках, клумбах та в рокаріях (рис. 5).



Рис. 5. Використання *M. botryoides* в озелененні газонів та клумб

**Висновки.** Отже, види роду *Muscari* оцінено високим балом життєздатності (I–II): 85 % особин.

Результати досліджень засвідчили, що всі види роду *Muscari* є перспективними для збагачення асортименту трав'янистих рослин, які можна рекомендувати для озеленення парків і скверів міста. Незамінність їх в озелененні також обумовлена довговічністю і рясним щорічним цвітінням, а також застосуванням їх в оригінальних та барвистих композиціях та доцільністю використання в садово-парковому будівництві.

#### Список використаних джерел:

1. Бойчук С.В. & Буджак В.В. (2020) Сучасні погляди на філогенію та систематичне положення роду *Muscari* Miller (*Asparagaceae* Juss.). Науковий вісник Чернівецького університету. Біологія (Біологічні системи). Том 12 №2, 312 – 318.
2. Калініченко О. А. (2003). Декоративна дендрологія: навчальний посібник. Київ: Вища школа.
3. Сидорук Т.М. (2007). Трав'янисті багаторічні рослини відкритого ґрунту Національного дендропарку «Софіївка». Умань: УВПІ.
4. World Flora Online. URL: <http://www.worldfloraonline.org/>

**Янків Катерина Андріївна**

здобувач вищої освіти факультету фізичного виховання, біології та психології  
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка, Україна

**Бондар Олександр Богданович** 

канд. с.-г. наук,

старший викладач кафедри біології, екології та методик їх навчання

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка, Україна

## ПОРІВНЯННЯ ПОКАЗНИКІВ ЯКОСТІ ВОДИ НА ВОДОЗБОРІ РІЧКИ СВІЧА (ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ)

*Вступ.* Річка Свіча протікає на території Львівської та Івано-Франківських областей України, та є правою притокою Дністра. Так, загальною площею басейну становить 1,49 тис. км<sup>2</sup>, а довжина 107 км. Основним джерелом наповнення води в річці є весняні та літні опади [1].

Якісна вода позитивно впливає на стан здоров'я і життєдіяльність. У зв'язку з антропогенним навантаженням через значну кількість підприємств і заводів, видобутком корисних копалин, ведення сільськогосподарських робіт а також вирубку лісів, концентрація забруднюючих елементів збільшилась, якість води в наших природних екосистемах знизилась і знаходиться в незадовільному стані. Тому не обхідно контролювати якість води та проводити моніторинг водних ресурсів [2, 3].

*Матеріали та методика.* Для визначення хімічного складу води проводили згідно ДСанПіН 2.2.4-171-10 «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» [4]. Відбору проб води проводилися на водозборі річки Свіча в Івано-Франківській області.

*Результати досліджень.* Під час проведення лабораторних досліджень було визначено дев'ять показників (нітрити, нітрати, рН, сульфат, амоній, сухий залишок, хлориди, залізо, каламутність, запах) якості води на водозборі річки Свіча. Так, загалом у порівнянні показників 2021 і 2022 років за хімічним складом збільшили свою концентрацію у воді 5 хімічних речовин (нітрати, сульфат, сухий залишок, хлориди).

Величина рН і каламутність на водозборі річки Свіча не змінилась під час відбору проб води, а величина нітритів і заліза зменшилась.

*Таблиця 1*

**Хімічний склад води на водозборі річки Свіча**

| Хімічна речовина | Граничнодопустима концентрація | Період проведення досліджень |       |
|------------------|--------------------------------|------------------------------|-------|
|                  |                                | 2021                         | 2022  |
| Нітрити          | ≤0,08                          | 0,046                        | 0,038 |
| Нітрати          | ≤40                            | 0,031                        | 0,032 |
| рН               | ≤6,5-8,5                       | 7,4                          | 7,4   |
| Сульфат          | ≤100                           | 30,9                         | 31,5  |
| Амоній           | ≤2,0                           | 0,028                        | 0,023 |
| Сухий залишок    | ≤1000                          | 102                          | 158   |
| Хлориди          | ≤300                           | 3,5                          | 3,7   |
| Залізо           | ≤1,0                           | 0,004                        | 0,003 |
| Каламутність     | ≤20                            | 10                           | 10    |

[за результатами власних досліджень]

Висновки. Показники, якості води на водозборі річки Свіча, збільшилися за 5 хімічними речовинами, що негативно впливає на якість води, але ці показники є нижчі від рівня граничнодопустимої конвертації. Тому на території дослідного об'єкта необхідно збільшити кількість прибережних лісових смуг для зменшення негативно впливу сільськогосподарських робіт.

**Список використаних джерел:**

1. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / Ред-кол.: О. М. Маринич (відповід. ред.) та інші. Київ: "Українська радянська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1989. Том 3, П-Я. К.: 1993. 480 с.
2. Бондар О. Б., Янків К. А., Бондар І. Б. Аналіз середньорічних концентрацій речовин в контрольних створах води річки Саджава. Охорона довкілля, зб. наук, статей XVII Всеукраїнських наукових Таліївських читань (21 жовтня 2021 рік, м. Харків). ХНУ, Харків, 2021. С. 42–43.
3. Дудник С.В., Євтушенко М.Ю. Водна токсикологія: основні теоретичні положення та їхнє практичне застосування: монографія. Київ: Українського фітосоціологічного центру, 2013. 297 с.
4. Вимоги до якості питної води. URL: <https://ecosoft.ua/ua/blog/trebovaniya-k-kachestvu-pitevoy-vody> (дата звернення: 25.04.2022).

---

**Кеца Оксана Віталіївна**

канд. біол. наук, доцент кафедри біохімії та біотехнології  
*Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, Україна*

**Гусякова Анна Петрівна**

здобувач вищої освіти біологічного факультету  
*Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, Україна*

**Швець Анастасія Олександрівна**

здобувач вищої освіти біологічного факультету  
*Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, Україна*

---

## **ПРООКСИДАНТНО-АНТИОКСИДАНТНИЙ СТАТУС У ПЕЧІНЦІ ЩУРІВ ЗА ДІЇ БЕНЗОАТУ НАТРІЮ Й АСКОРБІНОВОЇ КИСЛОТИ**

Останніми роками у різних галузях промисловості інтенсивно використовують консерванти для збільшення терміну придатності як харчових продуктів, так й інших продуктів широкого вжитку. Одним із таких консервантів є бензоат натрію (БН), який часто використовують як харчову добавку, для зниження псування продуктів. Широке використання БН не завжди є безпечним для людини [1, 2]. Небезпека його дії на організм людини підвищується за умов взаємодії БН з аскорбіновою кислотою (АК). Хоча АК є незамінною ендogenous сполукою через її антиоксидантні властивості [3], проте взаємодія АК з БН призводить до утворення бензолу, який є сильним канцерогеном [4].

Реакцію взаємодії БН з АК прискорює вплив тепла і світла, а також тривале зберігання продукту. При комплексному вживанні БН з АК можуть відбуватися біохімічні зміни в організмі, напрямки яких залишається не вивченим [5].

**Мета роботи:** визначити біохімічні маркери прооксидантно-антиоксидантного статусу в субклітинних фракціях печінки щурів за умов поєднаного впливу бензоату натрію та аскорбінової кислоти.

**Матеріали та методи дослідження.** Дослідження проводили на білих безпородних щурах масою 120-160 г. Утримання та всі маніпуляції з тваринами здійснювали згідно з положеннями «Європейської конвенції про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та наукових цілей» (Страсбург, 1986), та VII Національного конгресу з біоетики «Загальні етичні принципи експериментів на тваринах» (Київ, 2019 р.).

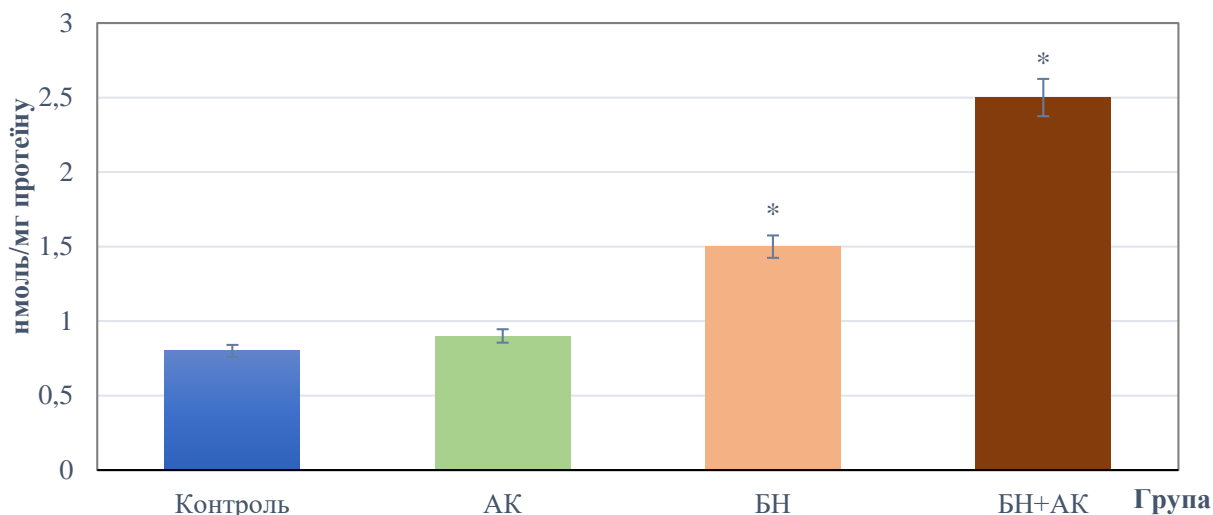
Усіх тварин поділили на 4 групи: I група – інтактні тварини (контроль); II група – щури, яким вводили аскорбінову кислоту в дозі 30 мг/кг маси тіла тварин; III група – щури, яким вводили бензоат натрію у дозі 750 мг/кг маси тварин; IV – щури, яким вводили бензоат натрію та аскорбінову кислоту у вище зазначених дозах. Харчові добавки вводили протягом 21-ї доби.

З печінки щурів виділяли мітохондріальну та цитозольну фракції методом [6]. У мітохондріальній фракції визначали вміст карбонільних похідних методом [7], на основі чого судили про інтенсивність окиснювальної модифікації протеїнів (ОМП). Антиоксидантний статус у клітинах печінки оцінювали за визначенням вмісту відновленого глутатіону [8] та ензиматичною активністю глутатіон-S-трансферази (GST) [6].

**Результати та їх обговорення.** Результати проведених досліджень показали, що за умов дії на організм БН у мітохондріальній фракції печінки підвищувався рівень карбонільних похідних у 1,9 рази порівняно із показником інтактних тварин (рис.1). У мітохондріальній фракції печінки щурів, яким вводили БН та АК спостерігалось

підвищення вмісту карбонільних похідних у 3,1 рази порівняно з контролем ( $p < 0,05$ ) (рис.1), що свідчить про інтенсифікацію вільнорадикальне пошкодження мітохондріальних протеїнів [9].

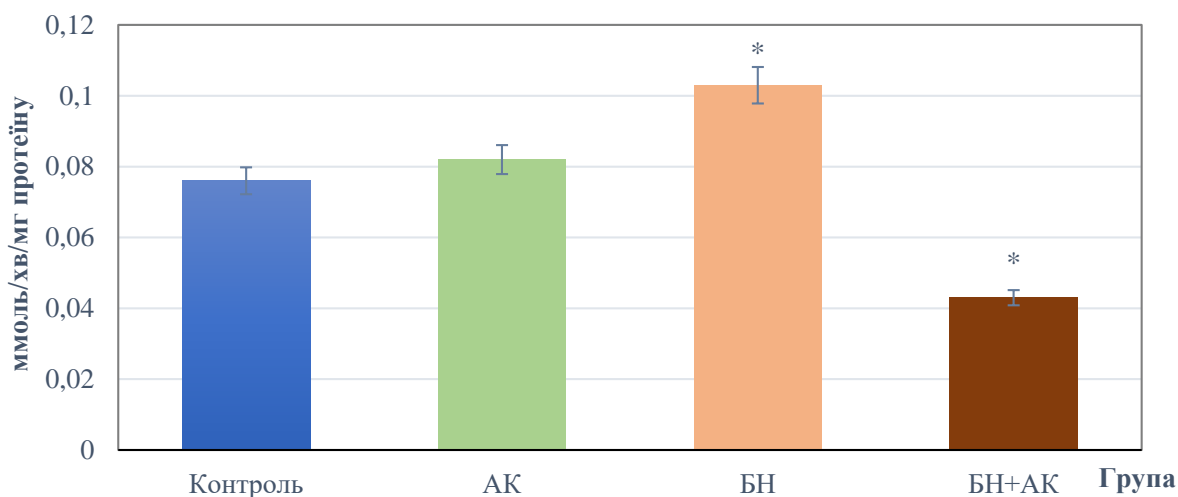
При моноведенні АК не спостерігалось статистично достовірної різниці в порівнянні з показником групи контролю (рис.1).



**Рис. 1. Вміст карбонільних похідних в мітохондріальній фракції печінки щурів за дії бензоату натрію**

*Примітка (тут і надалі): АК – щурі, яким вводили аскорбінову кислоту; БН – щурі, яким вводили бензоат натрію; БН+АК – щурі, яким вводили бензоат натрію й аскорбінову кислоту; \* – статистично достовірна різниця порівняно з показниками групи контролю,  $p < 0,05$*

Отже, за умов комплексного введення в організм тварин БН і АК в мітохондріальній фракції спостерігалась інтенсифікація вільнорадикальних процесів, що сприятиме дисфункціонуванню мітохондрій. У відповідь на вільнорадикальні процеси в клітині можуть активуватися антиоксидантні ензими, одним із яких є GST.



**Рис. 2. Ензиматична активність глутатіон-S-трансферази в цитозольній фракції печінки щурів за дії бензоату натрію**

Аналіз результатів дослідження ензиматичної активності GST показав, що за дії на організм БН в цитозольній фракції клітин печінки підвищувалась глутатіонтрансферазна активність порівняно з контролем (рис.2). Активація GST, імовірно, відбувається у

відповідь на введення ксенобіотика БН, який є субстратом для глутатіонової кон'югації. У цитозольній фракції щурів, яким вводили комплекс БН і АК виявлена тенденція до зниження ензиматичної активності GST, оскільки досліджуваний показник у 1,8 рази нижчий за показник інтактних тварин (рис.2). Імовірно, введення БН та АК призводить в організмі до їхньої взаємодії з утворенням бензолу. У результаті цих процесів запускається вільнорадикальна модифікація протеїнів, якими є і компоненти антиоксидантного захисту, що призводить до їхньої інактивації

**Висновки.** Отже, введення в організм БН призводить до інтенсифікації процесів ОМП у мітохондріях клітин печінки, у відповідь на що активується ферментативна ланка антиоксидантного захисту. Водночас, комплексне введення БН і АК призводить до більш суттєвого підвищення процесів ОМП та виснаження антиоксидантного захисту в клітинах печінки, про що свідчить підвищення рівня карбонільних похідних та зниження активності GST.

### Список використаних джерел:

1. Руцька А. В., Гецько Н. В., Криницька, І. Я. (2017) Токсичний вплив глутамату натрію на живий організм. *Медична та клінічна хімія*. Т. 19, (1), 119-127.
2. Mohammadzadeh-Aghdash H., Akbari N., Esazadeh K., Ezzati Nazhad Dolatabadi J., (2019) Molecular and Technical Aspects on the Interaction of Serum Albumin with Multifunctional Food Preservatives. *Food Chemistry*. (293), 1-39. Вилучено з: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31151640/>
3. Wang Y., Lin H., Lin B.-w., Lin J. d. (2019) Effects of different ascorbic acid doses on the mortality of critically ill patients: a meta-analysis. *Annals of Intensive Care*, (9), 1-13. Вилучено з: <https://annalsofintensivecare.springeropen.com/articles/10.1186/s13613-019-0532-9>
4. Azuma S. L., Quartey N. K-A., Ofosu I. W., (2020) Sodium benzoate in non-alcoholic carbonated (soft) drinks: Exposure and health risks. *Scientific African*, 1-8. Вилучено з: <https://doi.org/10.1016/j.sciaf.2020.e00611>
5. Frank S., Dunkel A., Schieberle P., (2020) Model studies on benzene formation from benzaldehyde. *European Food Research and Technology*, 1-8. Вилучено з: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00217-020-03455-6>
6. Борщовецька В. Л., Шмараков І. О., (2016) Активність ферментативної ланки антиоксидантної системи в печінці при введенні бісфенолу А за відсутності запасів ретиноїдів. *Biological systems*. (8), 28-34. Вилучено з: [http://ibhb.chnu.edu.ua/uploads/files/vb/T8\\_V1\\_2016/6](http://ibhb.chnu.edu.ua/uploads/files/vb/T8_V1_2016/6)
7. Зайцева О. В., Шандренко С. Г. (2012) Модифікація спектрофотометричного методу визначення карбонільних груп протеїнів. (84), 1-5. *Український біохімічний журнал*, Т 84. (5), 112-116. Вилучено з: [http://ukrbiochemjournal.org/wp-content/uploads/2016/04/Zaytseva\\_84\\_5.pdf](http://ukrbiochemjournal.org/wp-content/uploads/2016/04/Zaytseva_84_5.pdf)
8. Салига Н. О., (2013) Активність глутатіонової системи антиоксидантного захисту в щурів за дії L-глутамінової кислоти. *Український біохімічний журнал*. Т. 85. (4), 40-47. Вилучено з: [http://ukrbiochemjournal.org/wp-content/uploads/2015/10/Salyha\\_4\\_13.pdf](http://ukrbiochemjournal.org/wp-content/uploads/2015/10/Salyha_4_13.pdf)
9. Волощук О. М., Копильчук Г.П., Урсатий М. С. (2020) Співвідношення редокс-форм убихінону в мітохондріях печінки щурів за умов різної забезпеченості раціону нутрієнтами. *Biological systems*. (66), 1-6. Вилучено з: [https://fz.kiev.ua/journals/2020\\_V.66/2020-6/FiziolZh66-6-82-87.pdf](https://fz.kiev.ua/journals/2020_V.66/2020-6/FiziolZh66-6-82-87.pdf)



**Ковальчук Тетяна Дмитрівна** 

канд.біол.наук, науковий співробітник

*Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України, України*

**Бурмістрова Наталія Олексіївна** 

молодший науковий співробітник

*Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України, України*

**Фабрика Марина Рахматуловна** 

молодший науковий співробітник

*Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України, України*

## РОСЛИНИ РОДИНИ COMPOSITAE GISEKE У КВІТКОВОМУ ОФОРМЛЕННІ МІСТА УМАНЬ

**Анотація:** Значну частку у квітковому оформленні міст України займають рослини родини *Compositae Giseke*. Найбільш поширеними декоративно-цінними рослинами урбанofлори міста Умань є *Aster dumosus*, *Ageratum houstonianum*, *Tagetes patula*, *Chrysanthemum × hortorum*. Пізні строки цвітіння, різноманітність кольорів й форм квітів дають можливість чергувати різні яскраві кольорові композиції впродовж усього вегетаційного періоду.

Флора міст є досить складним комплексом, який формується під впливом історичних, природних та антропогенних факторів [1]. Її головними функціями є підтримання екологічної рівноваги в урбоecosystemі, формування екологічно сприятливого міського середовища та створення комфортного середовища для населення. Квіткові рослини, як частина урбанofлори, надає архітектурно-художньому вигляду міста індивідуальності, забезпечуючи таким чином естетичні потреби містян.

Значну частку у квітковому оформленні міст України займають рослини родини *Compositae Giseke*. На території України, за різними даними, налічує від 1900 до 2271 видів рослини, які належать від 135 до 146 родів [1]. Найбільш поширеними декоративно-цінними рослинами урбанofлори є представники родів *Aster L.* (*Aster alpinus L.*, *Aster dumosus Hoffm.*), *Ageratum L.* (*Ageratum houstonianum Mill.*), *Tagetes L.* (*Tagetes patula L.*, *Tagetes erecta L.*), *Gazania Gaertn.* (*Gazania rigens (L.) Gaertn.*), *Zinnia L.* (*Zinnia elegans L.*), *Chrysanthemum L.* (*Chrysanthemum × hortorum W. Mill.*), *Bellis L.* (*Bellis × hybrida*), *Jacobaea Mill.* (*Jacobaea maritima (L.) Pelsler & Meijden*) та інші. Ці рослини використовуються при оформленні міських площ та інших композиційних центрів, вони відтіняють, підкреслюють, виявляють найбільш цінні будівлі, споруди, пам'ятники, за їх допомоги проявляються особливості або згладжуються недоліки рельєфу. Різні строки цвітіння та різноманітність кольорів й форм квітів, дають можливість чергувати різні яскраві кольорові композиції впродовж всього вегетаційного періоду, забезпечуючи таким чином чергування вражень від оточуючих просторів, вводити в урбанізоване середовище природні елементи.

Підібрані в певному флористичному складі із врахуванням місцевих природно-кліматичних умов, максимальне використання характерних особливостей мікроландшафту на основі фіноценотичних зв'язків квіткові рослини здатні придати тій чи іншій території тільки їй неповторну своєрідність та індивідуальність.

Клімат зони, в якій проводились дослідження, характеризується як помірно-континентальний, із середньорічною температурою повітря +7,3...+9,4 °C. За зведеними

даними агрометеорологічних спостережень по зоні, клімат характеризується наступними рисами:

— помірно-холодна зима зі значною амплітудою коливання температури повітря в окремі дні, з незначними опадами, невеликим сніговим покривом, іноді з сильними східними вітрами;

— помірно-тепла весна зі значним зниженням температури повітря в окремі дні, з холодними, інколи сухими вітрами і нерівномірним розподілом опадів;

— помірно-жарке літо, в окремі роки з посушливим вегетаційним періодом і нерівномірним розподілом опадів, часто у вигляді злив, з переважанням західних вітрів;

— помірно-тепла осінь, іноді зі значними коливаннями температури у кінці періоду [5].

Об'єктом наших досліджень є представники родини родини Asteraceae в квітковому оформленні міста Умань та Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України. Дослідження проводили впродовж 2020-2021 років. Назви видів рослин вказані згідно World Flora Online [10].

Одним з малопоширених представників родини Compositae в озелененні міста Умань є рослини *Bellis perennis* L.. Це багаторічна, низькоросла рослина, 10-20 см заввишки, яка використовується в квітникарстві як дворічник. Листки лопатеві або лопатевоберненояцеподібні з тупою верхівкою, зібрані в прикореневу розетку. Надземного стебла, як правило, не має. З розетки листків виходять лише квітконоси. Суцвіття — білі, рожеві або червоні кошики, з язичковими або трубчастими квітками. За розміром суцвіть сорти діляться на три групи: дрібні — 2-4 см в діаметрі, середні — 4-6 см та великі — понад 6 см, за будовою квіток — на два класи: язичкові і трубчасті. У межах кожного класу є сорти немахрові, напівмахрові та махрові [3].

Рослини даного виду використовуються переважно в декоруванні експозиційних ділянок дендрологічного парку «Софіївка». Оскільки вони прикрашають весняним, красивим квітуванням парк на рабатках, арабесках й клумбах. Сучасний асортимент *B. perennis* досить різноманітний. На експозиційних ділянках висаджувалися рослини сортів *Bellis x hybrida perennis* 'Pomponette pink', 'Pomponette red', 'Pomponette white', *Bellis x hybrida perennis* Супер Энорма 'Red boll', 'Rous boll', 'White boll'. Це рослини з рожевими, білими, червоними квітками й середнім розміром суцвіть.

При декоруванні вулиць міста та експозиційних ділянок парку надається перевага рослинам нейтральної групи реакції ґрунту, з середньою потребою до родючості ґрунту, мезофітам та рослинам з тривалим квітуванням.

До таких рослин належать представники *Tagetes* L.: *Tagetes patula* L., *Tagetes erecta* L.. А ще такі екологічні властивості рослин, як здатність легко витримувати спеку й засуху і добре квітнути навіть у напівтіні та декоративні ознаки рослин: темно-зелені пірчастоскладні листки і суцвіття-кошики з широкою кольоровою гаммою квіток й тривале квітування, дають можливість використовувати їх у декоруванні всіх типів квітників. Рослини цих видів ми можемо побачити на круглій клумбі, що на площі Перемоги, на перехресті з круговим рухом по вул. Тищика, на прямокутній клумбі біля обеліску Вічний вогонь та інших квітниках міста. На експозиційних ділянках парку «Софіївка» найбільш широко використовуються рослини сортів *Tagetes patula* L.: 'Чемпион оранж', 'Чемпион еллоу', 'Чемпион ред', 'Чемпион голд', 'Чемпион флейм', 'Лимонна крапля', 'Оранж флейм', 'Мандарин'. Це сорти з одноколірним суцвіттям й висотою рослин 20-30 см. Зазначені ознаки дають можливість створювати квіткові композиції на партері, на складних квіткових клумбах, на квіткових односторонніх рабатках й арабесках, при цьому запобігти строкатим колоритним поєднанням. Рослини двоколірних сортів *T. patula* 'Тигрове око', 'Медові сорти' й одноколірних сортів *Tagetes erecta* 'Каландо лемон-еллоу', 'Каландо анрико́т', 'Каландо дип оранж', 'Каландо лемон-еллоу' використовуємо при створенні невеликих за площею суцільних клумб.

Із близько 40 видів роду *Ageratum* L. найбільш поширеним в квітникарстві є *Ageratum houstonianum* Mill. Це багаторічна рослина, яка культивується в умовах досліджень як однорічна рослина. Рослини даного роду більш вимогливі до умов культивування, вони потребують родючих й легких супісків або суглинків, не кислої реакції ґрунту, помірної вологості повітря й ґрунту, відкритих сонячних місць. Але всі додаткові витрати у культивуванні рослин компенсуються красивим габітусом рослини й суцвіт'ям. Рослина опушена по всій поверхні, дуже гілляста, прямостояча, 10-60 см заввишки. Листки трикутні, ромбічні, овальні, при основі нерідко серцеподібні, по краю зубчасті, пилчасті або городчасті. Нижні листки супротивні, черешкові, верхні — чергові, майже сидячі. Квітки дрібні, вузько-трубчасті, запашні, голубі, бузково-голубі, сині, білі або карміново-рожеві у рихлому або щільному зонтикоподібному складному суцвітті. Головну декоративність суцвіттю надають стовпчики, особливо їх дволопатеві приймочки, що сильно видаються над оцвітиною [3].

У 2017 році була створена на перетині вулиць Європейської та Горького клумба-арабеска із зображенням національного герба України — Тризуба. Саме декоративні якості рослин *A. houstonianum* та *T. patula* дали можливість створити дану арабеску в патріотичних кольорах (рис. 2.) [8].

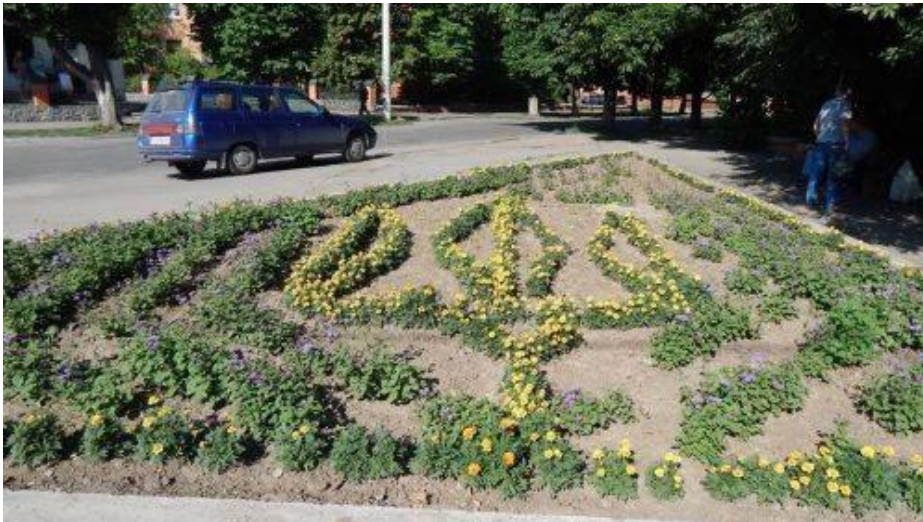


Рис. 1. Клумба-арабеска із зображенням національного герба України — Тризуба

Тривале осіннє квітування забезпечують рослини *Aster dumosus* Hoffm. та *Chrysanthemum × hortorum* W. Mill.. Рослини *Ch. × hortorum* є високо-декоративними та універсальними у використанні, добре розмножується, витримує пересаджування під час бутонізації і масового цвітіння, стійка до шкідників, хвороб та інших негативних чинників [2, 6-7]. Їх велике сортове різноманіття дає можливість підібрати цікавий набір сортів, але проведені дослідження показали, що сорти не завжди стабільні і можуть значно змінюватися при переміщенні в інші екологічні умови [4].

Значну частину колекції рослин родини *Asteraceae* Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України займає рід *Chrysanthemum* L. Рід нараховує на даний час понад 85 сортів *Chrysanthemum × hortorum*. Це багаторічні рослини гібридного походження. Сорти *Chrysanthemum × hortorum*, які використовуються в експозиціях парку мають переважно кулясту форма куща. Рослини заввишки від 25 см до 40 см та мають розгалужене кореневище й гіллясте стебло з простими чи пірчасто-розсіченими листовими пластинками, верхня сторона яких зеленого кольору, іноді опушена, а нижня — сіро-зелена, опушена, завдовжки від 1,5 см до 5 см. Колір листової пластинки варіює від світло-зеленого до темно-зеленого. Кожен сорт характеризується яскравим цвітінням, яке має

одночасно від 200 до 600 суцвіть. Різнокольорова гама квіток варіює від білого до коричневого, від рожевого до бордового, що є однією з головних характеристик при колористичному вирішенні композицій. В оформленні експозиційних ділянок використовуємо такі сорти *Ch. ×hortorum*: 'Molfretta Pink', 'Linda', 'Daphne White', 'Okura Red', 'Ida', 'Ceus', 'Aduro Pink', 'Aduro Davola', 'Violet Davola', 'Stavinski Dark Pink', 'Stavinski Pink', 'Padre Lilak', 'Jasoda Red' (рис. 2.).



Рис. 2. Міксбордер дендрологічного парку «Софіївка»

Підсилює декоративність експозицій довготривале цвітіння *Ch. ×hortorum*. В умовах дендрологічного парку «Софіївка» цвітіння рослин розпочинається в липні і триває до листопада. За строками цвітіння сорти *Ch. ×hortorum* поділяються на три групи: раньоквітучі, середньоквітучі та пізньоквітучі.

Досліджувані рослини використовуються також в декоруванні вулиць та площ міста. Так, чудовим засобом архітектурно-художнього оформлення різних майданчиків і садово-паркового пейзажу є вази різної форми і типу. На площі Соборності та у сквері Тараса Шевченка встановили неймовірні квіткові конструкції з вазами. Вази художньо збагачують вулиці й майданчики та дають можливість швидко прикрасити потрібні місця.



Рис. 3. Вертикальне озеленення в місті Умань за участі рослин *Ch. ×hortorum* [9]

Поставлені квіткові конструкції створюють святковий настрій та архітектурний акцент (рис. 3.).

Рослини *Aster dumosus* Hoffm. є осінньою окрасою клумб, як і дендрологічного парку «Софіївка» так і квітників міста: що на площі Перемоги, біля обеліску Вічний вогонь. Рослини вирізняються не тільки красивим квітуванням, а й кулястою формою куща. Рослини заввишки до 40 см та мають розгалужене кореневище й гіллясте стебло, з великою кількістю ланцетних листків. Рясне й одночасне цвітіння суцвіть голубого й темно-малинового забарвлення створює неповторне естетичне враження.

Отже, найбільш поширеними декоративно-цінними рослинами родини Compositae урбанofлори міста Умань є *Aster dumosus*, *Ageratum houstonianum*, *Tagetes patula*, *Chrysanthemum* × *hortorum*. Ці рослини використовуються при оформленні міських площ та інших композиційних центрів, з метою їх відтінення й підкреслення та допомагають проявлятися особливостям або згладжувати недоліки рельєфу.

### Список використаних джерел:

1. Васильєва, Т. В., Немерцалов, В. В., Коваленко, С. Г. (2019). Екологічні особливості та динаміка родини Айстрових у флорі міста Одеси за 100 років. *Екологічні науки: наукові-практичний журнал* (3 (26)), 99-104.
2. Горобець, В. Ф. (2003.) Хризантеми відкритого ґрунту. *Квіти України*. (6). 42.
3. *Довідник квітникаря-любителя*. (1994). Київ: Урожай.
4. Дьяченко, Н. Г. (2010). *Хризантемы корейские*. Москва: Издательский дом.
5. *Клімат України*. (2003). Київ : Видавництво.
6. Стецович, А. С. (2011) *Биолого-морфологические особенности видов и сортов рода Chrysanthemum L. при интродукции на юг Черноземья* (автореф. дис. канд. биол. наук) Белгород, Россия.
7. Чипиляк, Т. Ф., Коршиков, І. І., Лещенюк, О. М., Лінкевич, О. О. (2018). Хризантема дрібноквіткова в ландшафтних композиціях на Криворіжжі. *Науковий вісник НЛТУ України*, (28, 3), 57–61.
8. <https://provce.ck.ua/v-umani-zyavyvsya-kvitkovyj-herb-ukrajiny-fotofakt/>
9. <https://vch-uman.in.ua/novimi-okrasami-umani-stali-kvitkovi>.
10. <http://www.worldfloraonline.org/>

## SECTION 12.

### AGRICULTURAL SCIENCES AND FOODSTUFFS

---

**Volvak Oleksandr**

PhD student

*The Institute of Horticulture of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Ukraine*

---

## **SOIL AND PH CONDITIONS OF PECAN CULTIVATION: GENERAL ASPECTS**

Pecans (*Carya illinoensis*) are one of the most desirable trees to plant in home yards. Their size and natural beauty as a shade tree and its capacity to produce a nutritious food make them valuable. Pecans are native to the lower Midwest and Southeastern United States. They grow naturally in bottom lands with good alluvial soils and moisture. Pecans have compound pinnate leaves, composed of nine to 17 leaflets, and are twelve to 20 inches long. Pecans are the largest trees in the hickory family and can obtain heights of 100 to 140 feet.

Although the homeland of Pecan nut is North America, it is cultivated nowadays in different regions of the world such as Mexico, South Africa, Australia, China, and Turkey. The amount of pecan nut production was in the United States, which was the world's largest pecan nut producer in the world followed by Mexico, South Africa, Australia, and Turkey.

Pecans grow best in alluvial (riverbed) soils that are deep and well drained. However, pecan trees can be grown on any soil that allows water penetration to a depth of 1,5 m. or more. Water should be able to move down through the soil (drainage) at a reasonable rate and the soil should not have any layers which would prevent water from draining downward. Poor drainage will result in poor root development which may result in tree death. The majority of pecan roots will be in the top 1 m. to 1,5m. feet of soil. The root system width will be four or more times as wide as the tree canopy [1, p.5].

Pecan trees will not perform well if planted on upland soils having a subsoil impervious to root growth.

Chernozem soils are most widely distributed in Ukraine (almost 60% of the territory) and are located in the Forest-Steppe and Steppe zones. Chernozems are formed primarily under perennial grass plains and are known to have a high humus content (5-15%), a neutral reaction that is ideal for most crops, and a cloddy texture that helps retain moisture. This is the best soil for farming in the world. The thickness of the layer of Ukrainian chernozems in some areas reaches a meter (about 10% of the country's territory).

Brown forest soils are located in the mountainous regions of the Crimea and the Carpathians, as well as in the flat areas of the Transcarpathian lowland and Ciscarpathia. They are formed under broad-leaved, mixed and deciduous forests on rubble and dense rocks. They differ in small thickness (up to 30 cm) and humus content up to 3-4% [2, p.1].

The soil pH of 6,2 to 6,5 is ideal for its cultivation [3, p.2].

Pecan trees will grow and thrive in soils that range from slightly acid to slightly basic (pH 6.0–7.5). If trees are grown in sandy soils or soils with a basic pH (7.0 and above), zinc foliar sprays are often necessary to prevent zinc deficiency [4, p.1].

In Ukraine, soils with excess acidity are widespread in Polissya (Zhytomyr, Chernihiv, Rivne, Volyn, northern Kyiv and Sumy regions), Prykarpattia (Ivano-Frankivsk, Lviv region), the Carpathian Mountains and the northern Forest-Steppe.

The systematic introduction of pecan in Ukraine has been carried out since the 50s of the twentieth century in Kyiv, Cherkasy, Poltava, Kirovohrad, Kherson, Chernovzy, Crimea and Zakarpattia regions. [4, p. 128-129].

Zinc is important for pecan tree development and nut production. Use a pound (0.5 kg.) of zinc sulfate each year for young trees and three pounds (1.5 kg.) for nut-bearing trees. Zinc deficiency is common in pecans, especially when the soil pH is above 7.0. Small leaves that may have brown patches, leaf loss and short shoot growth causing “rosetting” are symptoms of zinc deficiency [1, p. 2].

The main source of zinc in the soil are parent rocks. Additional sources are precipitation (dust and aerosols - colloidal particles in a dry state or with rain) and agrochemicals (fertilizer, liming). Soils on river floodplains receive trace elements from the flow of water and settling particles. All of these sources can vary widely in importance and result in soils with wide ranges of micronutrient content. Spaces in the soil in which zinc is concentrated, accessible to plant roots or migratory, are determined by a number of soil properties. The mobility of zinc and its entry into plants depends on the acidity of the soil, the content and mobility of compounds of other elements, and the intensity of microbiological processes. The content of mobile zinc compounds in the soils of Ukraine is 0.2-2 mg/kg. In almost 60% of arable soils of Ukraine, its content is low - an average of 0.2 mg / kg, and this is not enough to form high yields of many agricultural crops. Zinc fertilizers are effective on soddy-podzolic soils with a content of mobile zinc compounds less than 0.2-1.0 mg/kg, chernozems - 0.5-3.0, gray soils and chestnut soils - less than 1.5-2.0 mg/kg [5].

Thus, in our opinion, the most favorable regions for the introduction of pecan into the industrial culture (in terms of soil composition and pH level) are the Forest-Steppe regions with a high content of natural zinc.

#### References:

1. Pecan Production Guidelines For Small Orchards And Home Yards. College of Agriculture and Life Sciences The University of Arizona, 2006 <https://extension.arizona.edu/sites/extension.arizona.edu/files/pubs/az1400.pdf>;
2. Основные типы почв Украины и их характеристика// <https://agrostory.com/info-centre/agronomists/osnovnye-tipy-pochv-ukrainy-i-ikh-kharakteristika/>;
3. Michael Parker, Kenneth Sorensen, Jason Brock. Growing Pecans in North Carolina// <https://content.ces.ncsu.edu/growing-pecans-in-north-carolina/>;
4. Щепотьев Ф.Л., Рихтер А.А. и др. Орехоплодовые лесные и садовые культуры, Москва, Агропромиздат, 1985;
5. Цинк – физиологическая роль для растений// <https://www.agronom.co.ua/cink-fiziologicheskaya-rol-dlya-rastenij>.

---

**НАУКОВО-ДОСЛІДНА ГРУПА:**

**Масик Ігор Миколайович** 

канд. с.-г. наук, доцент, доцент кафедри агротехнологій та ґрунтознавства  
*Сумський національний аграрний університет, Україна*

**Коваль Юрій Юрійович**

здобувач вищої освіти факультету агротехнологій та природокористування  
*Сумський національний аграрний університет, Україна*

**Авраменко Оксана Юрїївна**

здобувач вищої освіти факультету агротехнологій та природокористування  
*Сумський національний аграрний університет, Україна*

**Шматко Костянтин Вікторович**

здобувач вищої освіти факультету агротехнологій та природокористування  
*Сумський національний аграрний університет, Україна*

**Недельніцина Діана Леонідівна**

здобувач вищої освіти факультету агротехнологій та природокористування  
*Сумський національний аграрний університет, Україна*

---

## **ДИНАМІКА ЩІЛЬНОСТІ ҐРУНТУ ПРИ ВИРОЩУВАННІ КАРТОПЛІ ЗА РІЗНИХ СПОСОБІВ ОСНОВНОГО ОБРОБІТКУ В УМОВАХ ЛІВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ**

Важливим критерієм оцінки фізичного стану ґрунту є показник його щільності. Кожному типу ґрунтів властива певна рівноважна щільність, до якої вона природно наближається під дією зовнішніх і внутрішніх факторів. Цей показник суттєво впливає на весь комплекс фізичних умов в ґрунті: його водний, повітряний та тепловий режими. На щільність впливають природні умови, найбільшого впливу завдає зволоження, висихання, промерзання, вплив рослин. Рослини однаково негативно реагують як на надлишкове розпушування, так і високу щільність. Оптимальні показники її для більшості культур знаходиться в межах  $1,1 - 1,3 \text{ г/см}^3$  [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8].

Карташов С. Г. (2013) наголошує, що ґрунт у стані оптимальної щільності знаходиться нетривалий час. Через півтора-два місяці під дією різних природних факторів він все одно набуває стану щільності, близької до рівноважної. Давно встановленим фактом є те, що ґрунт значну частину року (9-11 місяців) перебуває саме в рівноважному стані. А період релаксації (час від обробітку до настання стану рівноважної щільності) для різних ґрунтів становить один-два місяці. Отже, за традиційної та мінімальної технології обробітку ґрунту оптимальної щільності досягають шляхом проведення різних заходів його обробітку. Експериментально встановлено, що прийоми механічного обробітку більше впливають на щільність ґрунту, ніж природні процеси. У природних умовах діапазон зміни щільності під впливом зміни вологості і температури коливається в межах  $\pm 0,05 \text{ г/см}^3$ . Залежно від типу кореневої системи цей діапазон дещо ширший  $\pm 0,20-0,30 \text{ г/см}^3$ . За умов механічного обробітку чорнозему середньо- або важко- суглинкового гранулометричного складу він може сягати  $\pm 0,40 \text{ г/см}^3$  [9].

В задачу наших досліджень входило визначення щільності ґрунту за різних способів основного обробітку (табл. 1).



Таблиця 1

**Щільність ґрунту під посівом картоплі в залежності від способів основного обробітку, г/см<sup>3</sup>**

| Способи основного обробітку ґрунту | Шар ґрунту, см | Фаза розвитку культури |                 |
|------------------------------------|----------------|------------------------|-----------------|
|                                    |                | сходи                  | перед збиранням |
| Оранка (контроль)                  | 0-10           | 1,07                   | 1,15            |
|                                    | 10-20          | 1,13                   | 1,18            |
|                                    | 20-30          | 1,19                   | 1,22            |
|                                    | 30-40          | 1,20                   | 1,23            |
| Плоскорізне розпушення             | 0-10           | 1,13                   | 1,19            |
|                                    | 10-20          | 1,17                   | 1,23            |
|                                    | 20-30          | 1,20                   | 1,25            |
|                                    | 30-40          | 1,23                   | 1,26            |

Розглядаючи та аналізуючи показники щільності за використання різних способів основного обробітку при вирощуванні картоплі, слід відмітити, що перед першим міжрядним обробітком щільність на всіх варіантах дослідження знаходилася в оптимальних межах для цієї культури. Але відмічена тенденція до збільшення щільності при використанні безполицевого способу і показники її знаходилися в межах 1,07 - 1,13 г/см<sup>3</sup> в верхньому шарі, 1,13 - 1,20 г/см<sup>3</sup> - в нижніх шарах. Найбільшою щільність верхнього шару була після використання плоскорізного розпушення – 1,13 г/см<sup>3</sup>, що на 0,06 г/см<sup>3</sup> більше ніж на контролі. Перед збиранням картоплі щільність збільшувалася на всіх варіантах обробітку і в верхньому шарі була найбільшою після плоскорізного розпушення, що на 0,04 г/см<sup>3</sup> більше порівнюючи з оранкою. Нижні шари ґрунту (10-40 см) були найщільнішими після використання безполицевого обробітку ґрунту.

**Список використаних джерел:**

1. Масик І.М. (2022). Структура ґрунту за використання різних способів основного обробітку при вирощуванні картоплі в умовах Лівобережного Лісостепу України. *III International Scientific and Theoretical Conference «SECTORAL RESEARCH XXI: CHARACTERISTICS AND FEATURES»*, April 22,2022, Chicago, USA. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»*, Volume 2, 41-42. Вилучено з: <https://doi.org/10.36074/scientia-22.04.2022>.
2. Масик І.М. (2021). Залежність щільності ґрунту від способів основного обробітку при вирощуванні ячменю ярого в умовах Лівобережного Лісостепу України. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. Вилучено з: <https://doi.org/10.36074/logos-30.04.2021.v1.39>.
3. Масик І.М. (2019). Вплив способів основного обробітку на щільність ґрунту при вирощуванні ячменю ярого в умовах Північно-східного Лісостепу України. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю з дня народження доктора с.-г. наук, професора Гончарова Миколи Дем'яновича (24-25 травня 2019 р.)*, 165-167.
4. Масик І.М. (2021). Зміна структурно-агрегатного стану ґрунту під впливом способів основного обробітку при вирощуванні вівса в умовах Лівобережного Лісостепу України. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. Вилучено з: <https://doi.org/10.36074/logos-15.10.2021.14>.
5. Давиденко Г. А., Масик І. М. (2013). Ефективність ґрунтозахисної технології вирощування ярого ячменю в умовах Лісостепової зони Сумської області. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Агронія і біологія.*, Вип. 11., 91-95. Вилучено з: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna\\_agro\\_2013\\_11\\_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna_agro_2013_11_23).
6. Масик І.М. (2020). Запаси продуктивної вологи в ґрунті під впливом різного обробітку ґрунту на час сходів ячменю ярого в умовах Лівобережного Лісостепу України. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 91-річчю з дня народження доктора с.-г. наук, професора Гончарова Миколи Дем'яновича (25-26 травня 2020 р.)*, 64-65.

7. Масик І.М. (2009). Механічні та біологічні заходи зниження потенційної забур'яненості ріллі в умовах Лівобережного Лісостепу України: автореф. дис... канд. с.-г. наук: 06.01.13 / І.М. Масик; *Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України*. — К., 2009. — 20 с.
8. Масик І. М. (2011). Вплив способів основного обробітку на деякі агрофізичні властивості ґрунту під посівами ячменю. *Вісник Сумського національного аграрного ун-ту : науковий журнал*. — Сер. «Агронія і біологія», Вип. 11(22)., 46-49. Вилучено з: <http://repo.snau.edu.ua:8080/xmlui/handle/123456789/486>.
9. Карташов С. Г. (2013) Вплив оптимальної щільності ґрунту для різних сільськогосподарських культур на врожайність. *Таврійський науковий вісник / Мін-во аграрної політики та продовольства України, Державний вищий навчальний заклад "Херсонський державний аграрний університет"*, Вип.78, С. 21-26. Вилучено з: [http://www.tnv-agro.ksauniv.ks.ua/archives/78\\_2012/7.pdf](http://www.tnv-agro.ksauniv.ks.ua/archives/78_2012/7.pdf).

## SECTION 13.

### VETERINARY SCIENCES

---

**Karpenko O.A.**

5th year student

Faculty of Veterinary Medicine

*National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine*

---

## RELEVANCE OF GIARDIASIS

**Giardiasis (lambliaosis)** is a zoonoanthropoctic disease of small intestine in animals and humans. It's caused by the protozoan flagellate parasite *Giardia* spp. In general, the clinical signs of giardiasis are a predominant functional disorder of the duodenum (abdominal discomfort and diarrhea). There are could be allergic and neurological symptoms in some cases. [1] Refer to the group of "forgotten diseases".

This condition can be found all over the world, according to the Centers for Disease Control and Prevention (CDC). It's more common in overcrowded developing countries that lack sanitary conditions and water quality control. [2] Based on the European Surveillance System (TESSy) report, 19,437 confirmed human cases of giardiasis were reported in the EU and EEA in 2017. Although the level of reports remained stable between 2013 and 2017, the annual number of cases has steadily increased. Lambliaosis is seen in 10% of well cared for dogs, in 50% of puppies and in all stray or kennel-dwelling dogs, fairly common in ferrets. In cats, it is rare (approximately 11%). [4]

Nowadays, giardiasis is an urgent medical and veterinary problem. The difficulty in detecting this disease is due to the fact that it is asymptomatic or its clinical manifestations are often masked by various clinical variants of gastroenterological pathology: functional disorders of the digestive tract, syndrome of excessive growth of intestinal microflora in the small intestine, malabsorption syndrome and allergic reactions (hives, dermatitis).

*Giardia duodenalis* (*G. lamblia*, *G. intestinalis*) are single-celled microscopic parasites in the proximal parts of the small intestine and are the connecting link in the evolution between bacteria and multicellular organisms. Research proves that the dog has its own species of *Giardia*, called *Giardia canis*. It is morphologically similar to *G. intestinalis* in humans. Dogs can also occasionally become infected with *G. intestinalis*. In cats, the pathogen is *Giardia felis*. There are eight genetic groups (subtypes) of *G. duodenalis*. Two of which are dangerous for humans and animals; the others infect only animals. Clinical manifestations vary depending on the genotype. *Lamblia* occur in two morphological forms, vegetative (trophozoites) and cystic (cysts). Trophozoites multiply by longitudinal binary fission, remaining in the lumen of the proximal small bowel where they can be free or attached to the mucosa by a ventral sucking disk. The trophozoite is pear shaped, 10-12µm long and 5-7µm wide, bilaterally symmetrical, has two median bodies and four pairs of flagella, and has two nuclei. They can only be found in rare faeces in no more than 5% of *Giardia*-infected individuals. As they pass through the intestine, the trophozoites turn into oval-sized cysts. The *G. lamblia* cyst is egg-shaped, and measures 8-14µm by 7-10µm. [3] Cysts are a major source of infection and reinfection of animals, especially when large numbers of animals are kept together (kennels, shelters). They remain viable in surface water and are resistant to normal levels of chlorination in drinking water.

Transmission through water is the main source of infection. Contamination is caused by the ingestion of cysts with contaminated food and care items (wool). Mechanical vectors of transmission are flies, cockroaches, mealworms and dung beetles. Passing through the digestive tract of these insects, the cysts do not lose their viability.

As there are no pathognomonic (disease-specific) clinical signs, giardiasis is often a trigger for chronic gastrointestinal disease or a concomitant disease. Many infected dogs can be asymptomatic hosts for months to years. The disease has a severe progression in puppies and kittens, especially when stressed. The acute form begins suddenly with pain in the epigastric region and liquid stools without pathological impurities. Owners notice decreased appetite, nausea, regurgitation, flatulence and diarrhoea in the animal. The peak of the disease is benign and lasts 5-7 days, ending with elimination of symptoms, especially with the use of enterosorbents. In the long-term course of giardiasis, the appearance of the animal is changed: the skin becomes dirty (seborrhoea), the appearance or intensification of acne, increased hair loss, dull and brittle hair.

Diagnostic problems often exist because the pathogen isolation is variable and cysts with trophozoites are difficult to identify. Diagnosis is made by detection of cysts in a fecal sample by flotation or swabbing. Trophozoites and their flagella can be observed in motion in fresh excrements. Diagnosis is also made by identification of the microorganism in fresh feces, duodenal contents, antigen retrieval (ELISA), molecular testing for DNA of the parasite in feces (PCR) or immunochromatographic test. The examination of liquid stools or duodenal juice can be identified mobile pathogens in the form of a "falling leaf". Semi-lunar cysts are detected in the formalized faeces (isotonic sodium chloride solution and iodine solution are added). [4]

The difficulty of treating giardiasis is that the first thing to do is to get the cysts out of the organism. Unfortunately, no medication has yet been developed to kill protozoa completely, and existing medicaments have many side-effects. The microorganisms are also able to adapt to chemical preparations. There are effective medications of the nitroimidazole, benzimidazole and nitrofurantoin groups. Treatment is also been with metronidazole, tinidazole or ornidazole preparations. [2] The complex therapy should also include water-salt restoration and reduction of the intoxication symptoms. Enterosorbents (to remove toxins) and probiotics (to improve intestinal microflora) and a special diet are recommended. Treatment should only be carried out under a doctor's supervision due to the high toxicity of the drugs. Primary prevention aims to avoid reinfection and to minimise the number of cysts released into the environment. [4]

### References:

1. R. D. Pearson. Giardiasis: article // MSD Manuals – 2020. Available from: <https://www.msdmanuals.com/professional/infectious-diseases/intestinal-protozoa-and-microsporidia/giardiasis>
2. By Lucy J. Robertson . Giardiasis in Animals: article // MSD Manuals – 2021. Available from: <https://www.msdvetmanual.com/digestive-system/giardiasis-giardia/giardiasis-in-animals?autoredirectid=16609>
3. European centre for disease prevention and control. Giardiasis (lambliaosis). Annual Epidemiological Report for 2017: surveillance report – 2017. Available from: <https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/giardiasis-lambliaosis-annual-epidemiological-report-2017>
4. E.Claerebout, T.Geurden, J. Vercruyse. Giardiasis (giardosis, lambliaosis, lambliosis): article // Researchgate – 2010. Available from: [https://www.researchgate.net/publication/294263649\\_Giardiasis\\_giardosis\\_lambliaosis\\_lambliosis](https://www.researchgate.net/publication/294263649_Giardiasis_giardosis_lambliaosis_lambliosis)

SCIENTIFIC PUBLICATION



WITH PROCEEDINGS OF THE III INTERNATIONAL  
SCIENTIFIC AND THEORETICAL CONFERENCE

**«INTERDISCIPLINARY RESEARCH:  
SCIENTIFIC HORIZONS AND PERSPECTIVES»**

May 6, 2022 | Vilnius, Republic of Lithuania

VOLUME 1

English, Ukrainian, Uzbek and Tajik

*All papers have been reviewed. Organizing committee may not agree with the authors' point of view. Authors are responsible for the correctness of the papers' text.*

Signed for publication 06.05.2022. Format 60×84/16.  
Offset Paper. The headset is Times New Roman & Open Sans.  
Digital printing. Conventionally printed sheets 7,67.  
*Circulation: 50 copies. Printed from the finished original layout.*

**Contact details of the organizing committee:**

NGO European Scientific Platform  
21037, Ukraine, Vinnytsia, Zodchykh str. 18, office 81  
Tel.: +38 098 1948380; +38 098 1956755  
E-mail: [scientia@ukrlogos.in.ua](mailto:scientia@ukrlogos.in.ua) | URL: [www.ukrlogos.in.ua](http://www.ukrlogos.in.ua)

Publisher [PDF]: Primedia E-launch LLC  
TX 75001, United States, Texas, Dallas. E-mail: [info@primediaelaunch.com](mailto:info@primediaelaunch.com)

Publisher [printed copies]: NGO European Scientific Platform  
21037, Ukraine, Vinnytsia, Zodchykh str. 18, office 81. E-mail: [info@ukrlogos.in.ua](mailto:info@ukrlogos.in.ua)  
Certificate of the subject of the publishing business: ДК № 7172 of 21.10.2020.